

Tartalom

ACZÉL Géza: (Szino)líra (torzósztár)	3
CSORBA Béla: Bukolika ■ Hazád hamujába (versek)	5
KORMÁNYOS Ákos: Cipzározz vissza ■ Megszúrlak (versek)	7
FEHÉR Kálmán: Csókai breviárium (versek)	9
BALOGH István: Szenteste ■ Örökösen ■ Út menti eperfák ■ Piros ünnep ■ Tavasz füttye ■ Karikással ■ Libikókán ■ Zápor után ■ Félpénz ■ Tükörben	22
JÓDAL Rózsa: Rettegés (elbeszélés)	25
VÁRADY Tibor: Párbajok Nagybecskerekén (dokumentumpróza)	29
VIRÁG Gábor: Szerencsés embernek gondolom magam (kiállításmegnyitó)	72
TRICEPS: Ich bin Künstler (Slavko Matković emlékére)	75
Michel FOUCAULT: A becstelen emberek élete (tanulmány) (ROMHÁNYI TÖRÖK Gábor fordítása)	80
VISY Beatrix: Tetthelyrajzok (Térey János: <i>Átkelés Budapesten</i>)	96
BÁNYAI János: Portrék önarcképpel (Gergely Ágnes: <i>Oklahoma ezüstje</i>) ■ A szerelemről szóló könyv (Nádasdy Ádám: <i>A vastagbőrű mimóza</i>)	100
KLAMÁR Zoltán: Határtalanul – kulturális identitás a hármas határ osztrák, szlovén és magyar térségében (Gráfik Imre: <i>Határtalanul. Határon innen és túl</i>)	108

BETHLEN GÁBOR

Alapkezelő Zrt.

A szám megjelenését a Szerb Köztársaság Művelődési és Tájékoztatási Minisztériuma, a Tartományi Művelődési és Tájékoztatási Titkárság, Újvidék Város Önkormányzata, a Bethlen Gábor Alap, valamint a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

A számban és a fedőlapon Kapitány László munkáit közöljük

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Faragó Kornélia. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)– . – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350-9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2015. december. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Virág Gábor. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.hid.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 11 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2015-re belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült a Grafoprodukt Nyomdában, Szabadkán.
– YU ISSN 0350-9079

(szino)líra

torzósztár

államforma

néha az embernek létezése mélyére hatolni támad kedve ilyenkor házilag
fabrikált filozofikus hajlamait megeresztve eltűnődik vajon mi húzza egy-
be az ezer felé száguldó apró villanásokat benne és a bokros rímekből néha
kitörve kinek élesített körme kapar arcára váratlanul sebeket amikor lel-
kében már elrendeződött végleg a szeretet a külső rohamokat pedig sors-
ként megéli
mert talán a fatalista szellem gyengesége az mivel légszomját méri ám
mégis valahogy egybe
is tartja mikor zakatol körötte a pokol malma s kedélye a részletekben el-
merül mert valljuk be virtuális barátaim világmegváltó álmaink hiába le-
begnek legfelül elvont ideák melyek percek
fogaskerekeiben széttöredeznek és teljesen mindegy szituációja mohamed-
nek meg a hegynek
a zsinórmértékekbe belegabalyodunk amiként összekuszálódik az értelmi
és a vegetatív skála
s hiába vív benned némi álsággal persze a közösségi és az egyéni norma
adott pillanatban épp fontosabb füstölt sonkához a csípős torma mint a
szélhámosok által kikreált államforma mely az állandóság látszatát kelteni
hivatott ám jól tudod mikor belé kapaszkodnál már nincsen ott

államigazgatás

nem tudom kinél mi a trendi de ha nekem ügyintézésre kell menni már
előző éjjel dobálgatom az ágyon magamat és lázálomban apokaliptikus-
sá nőnek vad halomban a rég olvasott orosz regények könyökvédők poros
akták a fagyponthoz közelítő lassító lelemények és pecséteknek
tömeges hiánya gyomorgörcs mint egykor a nyugati határállomásoknál
amíg a rend gyanakvó öre stemplit nem nyom a némán remegőre és ke-

gyesen int jobb lesz odakint csak tessék minél előbb eltűnedezni persze a kép így csalóka hisz milyen sokan szeretnek temetésre menni állni lombos affektálással az orvosi váróban keresni elnyűtt irodaajtót hol van hosszú és fölösleges

locsogással a panaszt kiönteni melyben az ügyfél parány létének élményét fölleli valami kicsi értelmét is adva a kudarcnak e beidegződésekkel tántorogtam múltkor én is az államigazgatás címszó alatt összerakott falnak és kérdés nélkül dobtam szűk ablak mögé az előítéletet aztán bent egyszer csak egy elnyűzott arc feldereng mocsaras szemében szomorú tárnák uram tőlem a mosolyt várják s hirtelen rám szakadt az egzisztencialisták rabos törvénye míg eloldalogtam

államosít

úgy tűnik hiába küszködik itt az emberiség évezredek óta a társadalmi léttel igazán soha nem derült ki mi benne a despotikus kár s mi a humánus bevétel valahol a mamut fejének kőbaltás

kopácsolásától a politikai gengszterekre hangolt máig de a történelmi alagútban bölcsnek vélt királyok és főpapok maszatolása is homálylik míg csak bele nem szaladunk a demokratikusan

csattogó gijotinba amely az egyenlőség hőzöngése mögött azért eléggé vad minta a múlt többi tanulságáról már nem is beszélve hisz a bűvös legendáknak bennünk már rég nincs meg az éle akár morálisan szoktatni kívánna a jóra félig gyümölcsként mint a napestig potyogó óra-bóra

belül inkább a kételyt fokozza s a szánalmat milyen naivak isten kószáló báránykái mert némi töprengéssel elbukdácsolhat bárki a nagy rácsodálkozásra majdnem mindegy az hogy osztogat

vagy fosztogat a mindenkori hatalmi cápa kis összehordott motyóddal megtűr netán államosít röpke életében is megélve már e kint ahogy zubbonyosok másznak a padlásra majd ugyanők kenetteljesen cukros bácsira váltva brossura ízűen rád mosolyognak és ugyanez lesz a holnap

bukolika

65. születésnapomra

öt birkám van
büdösek бүдөсек
pedig nem is
rihesek-рүһөcek

fejős kettő
kettő tokju
meg a zattyuk
szulejmán

tökibű lesz
dohányacsó
szarvábű meg
talizmány

ám ha megdöf
száll a tollam
nem kötök több
éneket

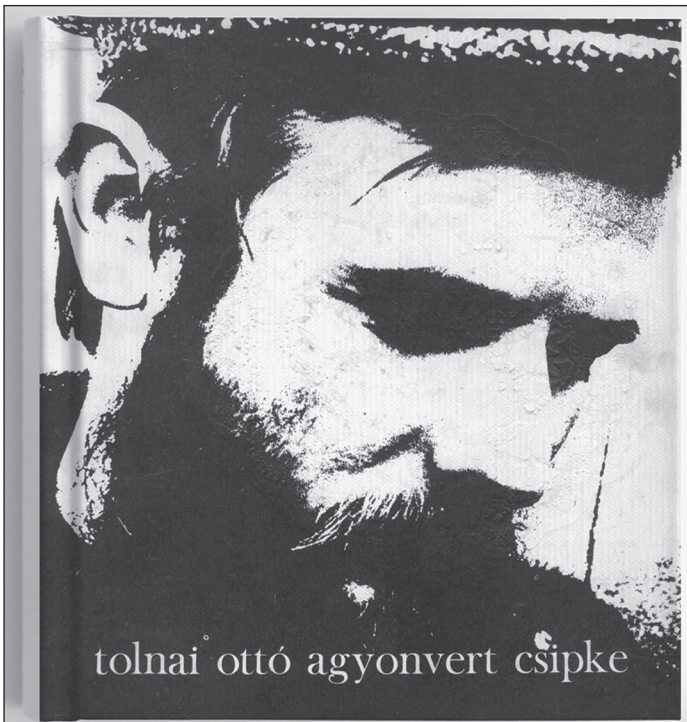
mék a zörök
legelőre
ottan is
csak legelőre
kérődzök meg
bégetek

2015. július 26.

hazád hamujába

hiszel vagy nem hiszel
elvisz a szél vagy nem visz el
homoknak pornak
szőlőnek bornak
semfűsemfának
tüskebokornak
hulló koromnak
hulló korodnak
jó leszel

2015. október 21.

Cipzározz vissza

miután végeztünk,
kérlek cipzározd vissza.
rajtad kívül más ne lássa,
nem szeretném.

olyan nyálkás,
olyan őszinte,
többnyire csak undorodnak tőle.
illik eltakarni az utcán.
tükörré préselt só,
még csak nem is görbe.

a tiéd nekem tetszik.
szeretem lehúzni éjjelente a cipzárt,
finoman cuppog a nedv a szerkezet fokain.
majd belesek és elcsodálkozom,
mikor elfáradunk, visszazárom óvatosan.

fáradunk,
miután végeztünk,
kérlek, cipzározd vissza a bőröm.
manapság
nem illik mutogatni a gerincem.

Megszúrlak

Megszúrlak.
Újra és újra.

Szeretlek.
Régen, ha éghetetlen vágy támadt bennem,
hogy véremet fröccsentsem a világra,
magamat kellett megszúrnom.
Amióta sebeink együtt nyílnak,
rajtad keresztül tudom, milyen színűre festik
a földet nedveim.
Kinyílt a szemem, és látom
alkotásom, látom a testem.
Köszönni akar, és én szégyellem
régi vágyaimat.
Aztán rád nézek, és látom,
hogy a vászon már nem csak a sajátom.
Köszönni akarsz, és én
lesütöm a szemem.

Most, ha bántani akarom magam,
téged bántalak.

Köszönöm.

Csókai breviárium

A tó és a békák

Egy csendes tóban
sűrűbben brekegnek a békák.
A teraszomon hallgatom
esőt kérő, szüntelen imájukat...
Ez csak egy csókai tó,
vagy ahogy mondani szoktuk,
a Nagygödör.
Az eső és egy kút élteti.
Nem folyik sehová.
Ez nem folyó,
hisz a folyó elvinné
zengő hangjukkal együtt
a békákat is.
Mit is hallgatnék esténként?

A tó

A tó lassan ködbe vész,
Nem látja arcát a lány...
Telt kosarával hazatér,
S a tükréből a tó visszanéz.

Mintha a tavasz jönne a túloldalon

Vetkőződnek a házak
a napos oldalon,
egy, de több is
hámlik,
pereg róluk a mész,
kilátszik a pelyvás vakolat.

Hívogatják az új tapasztást
és frissen illatozó fehér meszelést.

Feljük se néz senki.
Nincsen gazdája, sem gazdasszonya
egyiknek se.
Hiába jön a tavasz,
a túl- és ezen az oldalon.

Stefi, a templom kántora

Stefánia volt az igazi neve,
de mindenki csak Stefinek szólította.
Legtöbbször cigaretta lógott
a szája szélén,
akár egy kőművesnek.
A férfikórus tagjai
lebzseltek körülötte,
mondogatták, hogy néha nem hiába...

A rádióba is hívták,
de ő nem hagyta
kedvenc orgonáját,
az anyját
no meg a testvérét, a plébánost,
akit csak Józsinnak szólított.

A torkán minden hang kifért,
legyen az magas vagy mély,
lágý vagy erőtéljes,
akár egy jól termett férfié.

Stefi csak egy volt,
amikor énekelt,
összhangban az orgonával,
hangzásukkal megnyitották
a templom falait,
széttárták
a végtelen mindenség felé.

Stefi csak egy volt,
és a papukat csak Józsinak
szólította.

Mirko, a többes számú

Mirko lakott legközelebb
A katolikus templomhoz.
Velünk, kisministránsokkal
Barátkozott, a nagyok
Nem vették számításba,
Pedig jobban beszélt magyarul
Mint sokan közülünk, szerbül
Csak káromkodott.
Kicsit dadogott és hablatyolt,
De mi már megszoktuk és megértettük.
Talán ezért is vonzódott hozzánk.

A zsebei mint a pörsöly:
Mindig csörgött benne aprópénz.
Ez sem volt elhanyagolható...
Ekkortájt vettük be a harangozók
És orgonafújtatók
Számos társaságába.

Még egy érv szólt mellette:
Mindig szerbül káromkodott.
Szerinte a magyarok istene nem érti,
A szerb isten meg néhány kilométerrel
Arrább volt... Az nem hallotta.
És az sem lett volna ildomos,

Hogy a szerb isten kémkedjen
A magyarok istenének felségterületén.

„Mi úgy gondoljuk”, „mi így csinálnánk”,
„Mi ezt és ezt tettük”, mondogatta
Többes számban, ha önmagáról beszélt.
Mi már értettük.
A megoldást meg ő árulta el:
A köldökétől lefelé szerb,
Fölfelé meg magyar. Ezért a többes szám.
Jobb fölosztást talán nem is találhatott
Volna,
Ezzel a sekrestyés is egyetértett.

Gyakran vagy ritkán

Gyakran nyitok ajtót, ablakot.
Így már megszokott,
és könnyebben is nyitható.

A múltkori több hetes
távollét után
alig tudok ajtót,
ablakot nyitni.
Teljesen beragadt.

A ritkán nyitott csapból is
poshadtabb a víz.

Ne fejezd be

Írj minden nap csak egy sort,
akkor a költészet is föléled,
és el nem enyészik.

Csak egyszer hagyd abba,
sohase tér vissza!

Mirko és a kukker

A harangokhoz nagy ritkán
lehetett Mirkót fölcsalogatni.
„Ott megsüketülünk, pláne ha még a nagyharang is
kondulva rázendít”, mondta.
Nem Mi, hanem Ő, a többes számú.

Ám nem csak a süketség volt a bibi,
hanem az összeeszkábált létrák sora:
hol jobbra, hol balra támaszkodtak
a gerendákhoz, amelyeken néhol át is kellett menni.
Minden különösebb erősítés nélkül
kacsaringóztak a harangkötelekől
a harangokat elválasztó csapóajtóig.
Lakattal lezárva.

Mirkónak a lakat volt a legkisebb gondja,
hisz ha csak tehetete, a templom melletti
öntödével kibővített szerszámműhelyben dolgozott.
Ott is jól jött Mirko mindentudó tettekeszsége:
homokot lapátolt, formákat cipelt az öntödébe,
és ha mást nem, söprögette a műhelyt.
Nem volt inas, se köteles, mégis többet tudott náluk.
Megbecsülték, és ő is az öntödéseket, akik
nem maradtak adósai.

De jött a kérdés: „mit miért”,
mármint a lakatkulcsért.
Nektek csinálunk mindennyitő kulcsot,
s adtok nekünk négy kövér
kisgalambot. Oly tokosakat.
Ebből nem engedett,
ugyanis nagynénikéje, ahol lakott, imádta a kisgalamblevest.
Ez is természetesnek hangzott.

Tudtunk a galambok fészkeiről,
hisz százával lakták a régen nem javított
templomot, pláne az ereszalját. Nem volt az ötéves tervben.
A kisgalambok meg pölyhösödtek, tollasodtak,

majd ismét százával kirepültek. Hiszen ott fent nem volt se macska, se emberfia, aki abba a sötét lukba bement volna. Mi is tudtunk az otlétükről, s talán nem is félték tőlünk, hisz sokszor kirepültek, s a harangkötelek és toronyiránt cikáztak. Nem bántottuk őket. Nekünk nem kellett.

Ám a kulcs ára mégis a közelebbi csipogós fészekből került elő.

No de ez is váratlanul kétszeres haszonnal járt. Mirko megkapta a négy tokosodó galambját, mi meg nézegettük a fészek melletti madárürülékből kihalászott egycsőví kukkert. Mert az volt. Semmi baja, még az üveget védő bőrtok is rajta volt: Galambszarosan. Ez mentette meg. Tehát az volt a tűzoltók elveszettnek hitt kukkera. Föntről eshetett le a csapóajtónál, és leesett a harangkötelek melletti tágas lyukba. Szerencse, hogy kikerülte a gerendákat, és a galambfészkek ürülékébe pottyant. Ezért nem lett baja. Örömkre. Amikor Mirko szakértelemmel megtisztította, mintha új lett volna. Húzóztunk is egyet. A meglepetés akkor volt, amikor belenéztünk, és Mirko feje és szemei ott voltak az orrunk előtt. Még meg is akartuk tapogatni, pedig vagy húsz méterrel arrább volt.

Úgy látszott, hogy Mirkót is jobban érdekelte a kukker, mint a tarisznyában lapuló négy tokos kisgalamb.

Most már ő is ráállt, hogy nem csak a mindent nyitó kulcsot csinálja meg, de följön velünk kukkerezni a toronyba.

A lélek mezsgyéjén

A jázmin lelke
szobámban illatozik.
Belém költözik.
Jázminillatot lehelek
ott bent, ahol mindkettőnk
tárva-nyitva van.

Otthonom ajtaját
hiába nyitogatom...
Még jobban befogad.

Mint az igazság,
amely csak tükröz:
most már az illat is én vagyok.

Babfejtés

Szép hüvelyes babszár,
bontásra kínálja magát.
Sok szem lapulhat benne,
egy szakajtónyi is talán...
Fölveszek néhányat,
a leghosszabbikat bontom:
benne senyvedt babszemek,
a fele hüvely meg üres.

A vers is csengő-bongó,
olvasásra hívogató,
jó hosszú és formás...
Fennkölt mondatok,
hullámzás helyett
rímekkeli teli.
Szinte énekelni
lehetne, kotta nélkül is.
Nem sejtéd, ha olvasod,
csak üres babhüvely,
egy-két rím, ami
talán megmarad...

A hullámok meg hiába verik
továbbra is
a sziklás partokat.

Buddha a kalickában

Buddha a kalickában
mosolygva ül. Vidáman
nevet a nagyvilágra.

Egy cseresznye görbe ága alatt,
amin rügyek fakadtak, majd
virággal volt teli, s gyümölcstől roskadt.

Madarak lepték el,
kintről jött madarak serege,
és csak szomorú dalokat énekeltek.

Buddha a kalickában,
maga fonta kalickában,
vidáman nevet a nagyvilágra.

Buddha a kalickában,
belülről van kulcsra zárva,
mosolygva ül. Vidáman.

Örökség

A hiúságok párkányán élni
nem lehet. Vagy erre, vagy arra
dólsz, esel, zuhansz,
vagy lépsz, s amit szeretsz,
az visz tovább.
Mert csak a szeretet marad
mint örökség,
és többet ne is kívánj.

Délutáni tea

Ilyenkor és ilyen időben is
Április
Kassziafa kései virága
Szirmát bontja...

Tiltakozik a teámban

Egyetlen

Színe a sárga napé
Viselete karmazsinpiros
Mint a szíve
Csőrében egy
Kerti fűszállal
Az én rigóm
Így röpköd köröttem

Elvárások nélkül

Az ablakomon ezüst fény suhan.
Jácint illatától telített a szoba.
Sötétedésben fölparázslik az ég alja.
Szokásból megtömöm a pipámat.

Elvárások nélkül nyugszik le a nap.

Illúzió

Én nem kerestelek,
és te sem vártál.
Csak a hangod ért közelebb,
mind közelebb,
és mellém hullott
a bárpultnál.
Végül csak nekem daloltál,
és közelre öleltél,
ahogy éneked mondta akkor,
Sheruzád.

Chittagong felett az ég
vak felhőkkel volt teli.
Földnek-falnak estek,
ablakba zuhantak,
és holtukban is pörögtek,
folytak szanaszét.

Hajadnak lila masniját
karomra mosta az eső,
s míg folyt belőle,
folyt könnyű két folyó,
a kettőnk melegére féltve vigyáztál,
még akkor is,
Sheruzád.

Én nem kereslek,
és te sem vársz rám.
Csak a hangodat hozzák felém
az esti záporok,
élettelenül és vakon,
ahogy Chittagong utcáin
heverték a csillagok.
Azon a felhőtlen,
felhőktől fosztott éjszakán,
amely mégsem volt a nap halála, ugye,
Sheruzád.

Béketűrés

Ne fújd utánam a pörnyét,
Se hideg lehelettel,
Kígyózó sóhajjal se éleszd.

Hagyd nyugodtan
A megmaradt parazsat,
Kár azt élesztgetni.
A magáét már megtette,
Hagyd békén elhamvadni.

Hamuja mélyén, talán,
Egyszer még találsz
Egy kis meleget...

Kikelet előtt

Rügyező lánykák
Még minden teher nélkül,
Éles nevetésük
Veri az ablakom.

Nemsokára kinyílnak,
És ölükből cipelik
A sok csipetnyi
Gyereket...

Az ablakom előtti ágakon át,
Azok ismét kacajra fakadnak,
Az élet szinte
Csak egy nyári virág.

A mi Grétink

A mi Grétink,
aki már
nyolcvan körül jár,
és beteg is,
mégis virágtövekért
viteti magát
réggi kertészéhez.
Tudja, hogy mit akar,
magyarul is,
latinul is.
Reménytelen ártatlanság:
amint elülteti,
máris virágba borul
szemei előtt, és érzi jellegzetes illatát.
Nem kell többet várni,
neki ez is elég.

Tudod-e, hol tartasz az utadon?

Süt a nap.
Felhőtlen az ég.
Holnap föltámad a szél.
Csöpörög.
Zuhogni kezd.
Ázik a föld.

A bölcsőtől a koporsóig
Ennyi az egész.

Kivetített gondolat

Küzdelmes kezdés!
Kisebzett felhők
Nyílnak szét.
Tisztul az ég!

Most már érzem,
A kinyíló sebekből,
Végre,
A nap is rám süt.

Csak nyitva

Minek bezárni az ajtót?
Aki akarja, úgyis kinyitja.
Minek a lakat?
Le lehet verni.
Minek bujdosni?
Úgyis rád találnak.

Törvényekkel nem tudod
A szabadságot sem megvédeni.
Csak nyitva tartani érdemes,
Csak így tudja élni önmagát.

Tapasztalat

Többször most már magányosan,
Ritkábban másokkal,
De akár egyedül,
Akár másokkal:
Élj békében magaddal.

Áttétel

Messze van fönt
Fudzsjama csúcsa,
Akár a templomunk.
Mégis itt lent,
A lábunk alatt
Remeg a föld.

Térdre esek előtte!
Az ottlakók is ezt teszik:
Így nyugtatják
Fudzsjama háborgó szívét.

Rigóm, rigóm, kis madaram

Kicsi rigóm
Égi madár
Röpülj, röpjölj
Szállj le hozzám

Szállj le hozzám
A vállamra
A vállamról a kezemre
Melegíts meg
Melegeddel
Melegedj meg
A szívemmel

Szenteste

Köröttem eltiltott arkangyalok.
Pipáznak szelíden, s köpnek földre.
Tisztaszoba közepébe.
Nagyapám bakaképe ragyog.
Utolsó vacsora terítéke.
Valakik késeket löktek körbe.

És fölsír az áldott gyermek.
Emlőt emlegetnek
Lomha dadák.
Talpunk alól eladták Zentát,
Kanizsát, Adát.
Fölöttünk fényes csillag gagyog!

Örökösen

Gyékény tövén nyár kuruttyol.
Déliabát múltat idéz.
Megindul vitéz
Dédapám birkáitól.
Erőt kér Jézus urunktól.

Keríti nyakba tarisznyáját.
Szűréből bakaruha léssen.
Elsiratja kisdéd nyáját.
Őrt áll hamis határszélen.

Út menti eperfák

még a tavaszi virágok is
kinyílnak az őszben
varjak és csókák nászukat ülik
és elindul nagyapám hazafelé
Köröszötös mögül-e
vagy a Doberdóról
ki tudhatná

Piros ünnep

Kisrét felől felhő támad.
Vihar szabja klottgatyámat.
Jégeső veri a tájat.
Csuda készül,
Tátom a számat.

Tavaszi füttye

Pöndölében kedvesemnek
Igaz világok teremnek.
Őléből ős folyam fakad,
Unokáim aranyhalak.

Karikással

Szájszélén hajnali dudát fúj
immár a város kanásza,
libeg-lobog
kanos gatyája.

Libikókán

élős késők herélt zacskók
hol vót aztán mög hol nem vót
medvenyomot e tájon
csak te hagyta barátom

brumma brumma brummadza
húgyos ökor jár rajta

libikóka
akasztófa
azon inog
magyar nóta
inogásod hátterében
fölkél a nap arca ében

Zápor után

Fejem fölött hasadt az ég
De jólelkű angyalok
Cérnát tűbe fűznek
Befoltozzák a lelkem
Még megvagyok

Félpénz

elittam az
eszemet
röpülj madár
ha lehet
vizecskét
az isten
teremt
múlt összemos
jövőt jelent

Tükörben

Kegyelem- és kolduskenyér
Az én nótám semmit sem ér
Igric torkát késsel vágják
Noé ácsolj újabb bárkát

Rettegés

Jaj! Mi ez? Ez a fülrepszto zaj! Honnan jön? Kintről? Vagy BENTRŐL? Fülelek. FÜLELEK, CSUPA FÜL VAGYOK. Nem értem. Minden olyan... furcsa és megfoghatatlan. Ez a ragacsos, áporodott sötétség is. Melegem van! Rám izzadt a pizsama. Le kell tépnem magamról, nem bírom ELVISELNI! Nocsak. A lepedőm is csuromvíz. Még ez is. Most nem, most nem... Nem cserélem ki. Olyan fáradt vagyok. Fáradt vagyok... Aludni! De ezek a hangok, ezektől nem lehet! Mi ez? Mint ha BELŐLEM áradnának... Jaj! Vele mi van? VELE MI VAN? Tapsi. Tapsikám. Alszol? Hallasz engem? Nem válaszol. Akkor jó. Akkor jó. Akkor alszik. Akkor végre el tudott aludni. Lehet, hogy ő is megizzadt. Le kellene törölni. Legalább a homlokát. A vágást óvatosan kikerülni... Kikerülni, igen, hogy ne fájjon. Hogy ne ÜVÖLTÖN. Nem merek átnyúlni. Átnyúlni hozzá. Talán megint felpattanna, és félvokon dülöngélni kezdene végig a szobán, végig a szobán, a konyhán, az előszobán, a cseppfürdőszobán... Most mintha nekiment volna a mosdókagylónak, vagy minek. Lehet, hogy melléje esett, fel kellene kelni, felnyalábolni, visszahozni az ágyba, mellém, simogatva nyugtatgatni, simogatva ismét álomba ringatni. Megcsókolni a varratot. Brr! Ugye már nem is fáj? Áj, váj, macskaháj, ha meggyógyul, már nem fáj... SOSE MÚLIK EL! Nem hallom. Ha elesett volna, felsírna. ORDÍTANA! Nem bírom az ordítását. Az ordításodat, kicsim. Olyan régen tart. Olyan gyakori. Annyira fájna? Ne haragudj, de nem tudom elhinni. NEM! Hiszen már olyan RÉGEN történt! Azt mondod, nem? Mintha csak ma lenne. Neked mindig mintha csak ma lenne AZ A SZÖRNYŰSÉG! Az a villanó, a velődig hatoló, az agyvelődben kotorászó kibírhatatlan FÁJDALOM. A szike. A szike villanása. De hiszen nem láthattad... Elhiszem, persze hogy elhiszem, csak nyugodj meg. Nyugodj meg, kicsim. Azért se, és hogy én vagyok az oka? Mi

ért engedtelek, miért engedtelek kés alá? Hát lehetett más választásom? Nem értem, mit mormolsz. Gondolod, hogy magától megnyugodott volna? Ha nem bolygatjuk. Nem! Anyád nem azt mondta! Ő inkább sürgette a műtétet. Engem hibáztatott a késedelemért. Engem, aki egyedül viaskodtam veled, már mióta. Csak estél és keltél, estél és keltél, mindennek nekimentél, de csak botorkáltál megszállottan. Tovább és tovább, megállíthatatlanul. Már alig láttál. Hallani is alig... Hiszen a fejed, a te szégyen kis nyomorult, megcsonkított fejecskéd... Kis szöszim. Hidd el! Már AZ előtt is... nem működött. Mondd, mit kerestél folyton? Csak vonszoltad magad a lakásban, mindennek nekimentél, mindent felborítottál, csupa kék-zöld folt voltál. És seb. SEBEK! A sok éles asztal- és szekrényсарoktól, kilincstől... Miért zárok mindent? Hát hogy engedjelek ki ÍGY? Csak hogy tudd: én is csupa seb vagyok! Itt belül. MINDENEM FÁJ! És félek! Tapsi, úgy félek!

Nem merek felkelni, nem merem megnézni, mi van vele. Jó ez a sötét. Így legalább elképzelhetem, hogy rendben vagy, hogy csak fekszel ott... valahol. A szőnyegen nem fázhatsz fel. OLYAN FÁRADT VAGYOK MÁR! Olyan nagyon fáradt.

Nem, nem mehetünk ki sétálni. Sötétedés után sem, ahogy mindig szerettél. HOGY NE LÁSSANAK. Rejtőzködő lett az én párom. Tudod, nem mondtam sose: már évek óta kérdezzetik, mi van veled, és én HAZUDOK. Hazudozok. Hogy mondjam meg nekik, hogy BAJ VAN!? Sokszor már én sem köszönök nekik, amikor munkába megyek. Csak felpattanok a bicajra, lecsapom a fejem, homlokomra rántom a sildes sapkám, és csak hajtok. Látni sem bírom őket! Úgy érzem, egyre csak fagatnának. MIÉRT? MIÉRT? Mi közük hozzá? Az én bajom. Az én kínom. Igen, tudom. A tiéd nagyobb. A TIÉD a nagyobb. Tönkrement az életünk, Tapsifüles... Hiába anyád utólagos totojgatása, anyagi segítése. Nem, nem akarom bántani, persze, hogy jól jön. Tudom, tudom, sokszor a fejemhez vágátok. Te is, ő is. Kicsi a fizetésem, csak nyomorult segédmunkás vagyok. De miért csak most segít rajtad? Miért nem AKKOR, az elején? Magadra hagyott, amikor a leginkább szükséged lett volna rá. A már akkor félhülye nagymamádra löcsölt, ő meg kiment külföldre. Akkor jó voltam. A félhülye Tapsinak. Bocsáss meg.

Ki szeretnél menni? Nem lehet! Értsd meg, nem lehet! Nem csak miattad. Nem csak a betegséged miatt. Te nem tudod, mi van ODAKINT!... Persze, egy légüres térben él. Már mióta. Fogalma sincs. Ennek fogalma sincs, mi történik itt körülöttünk!

Mégis itt lenne mellettem? Mintha mocorogna. Visszamaszzott volna? Tapsi? Mondj már valamit! Mikor jöttél vissza? HÁT ITT VAGY?

Ó, szívem. Hallgass csak ide: akkora szögesdrótokat láttam! Egész göngyölegeket. Vagy nem is láttam, csak hallottam róluk? TŐLÜK! Vagy a Facebookon? A tévében? ÉN LÁTTAM őket! Esküszöm! Te is szeretnéd látni? Nem, nem mehetsz oda. ŐK mindenütt ott vannak. Értsd meg. Hogy is értenéd. A kertből a szilvát is megették. A körte még nem érett meg, de azért „megkóstolták”. Beleharaptak, és undorodva eldobták. Ők elmentek, jöttek mások. Azok is megkóstolták, azok is eldobták. Tele van velük a kert. A rebarbarát, sóskát, spenótot, paradicsomot, citromfüvet... mind letaposták. Nem érzed ezt a BŰZT? Ezt a penetráns, rothadó, átható cefreszagot? Meg ezt az átható zsír-, verejték-, mocsok- és idegenszagot? Persze, műtét óta a szaglóérzékednek is kampec. Tapsi! FÉLEK! Mi lesz velünk? Gyere, ölelj át.

Szent Isten! Ki ez itt mellettem? Ez nem te vagy! Olyan más a SZAGOD! Valami IDEGENSZAG! Már itt lennének a házban!? Behúzódtak, míg aludtam. Bezártam a kaput, de mi az nekik? Átugorják, kifeszítik, kidöntik. Ha már szögesdrótokat vagdosnak át? Nem lehet őket megállítani! Se drótkerítéssel, se könnygázzal. Tele van velük a város. Már nem tudok bicajjal haladni, mindenütt ők menetelnek, ők fekszenek. Az egyik szoknyáson óvatosan átléptem, a társa majdnem megölt. Hát hogy menjek a munkahelyemre? Szálljak?

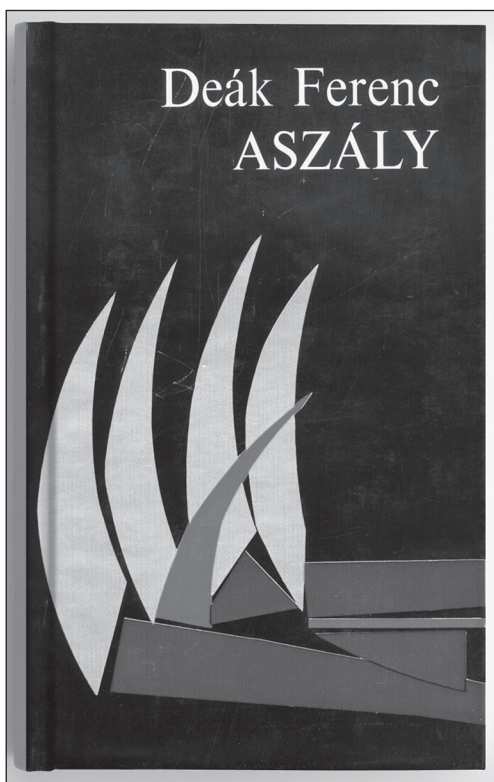
Ha ehhez a VALAKIHEZ itt mellettem hozzáérnék, talán ledöfne. Férfi vagy nő? Akármi, veszély! HALÁLOS VESZÉLY! Már lélegezni sem merek. Lehet, hogy többen is vannak. Mindig csoportosan közlekednek. Bolyban. Ők is félnek... Mi lehet most Valikával... ott a mosdó mellett, a földön? MEGÖLTÉK VOLNA, AZÉRT HALLGAT!!? De hiszen ő már... TAPSI! Sokszor elfeledkezem róla, hogy te már... És ez olyan jó. Olyankor úgy érzem, mégsem vagyok egyedül. Habár az anyád már LEÍRT. Tudod, mit mond? Azt mondja, föl is út, le is út. Azt mondja, nincs már rám szükség. KITELT AZ IDŐM. Csak addig kellett, míg vigyázhattam rád. A ház az ő nevében van. El akarja adni. Gondoltad volna ezt? Azt mondja, visszamegy külföldre. Csak miattad jött vissza egy kis időre. Hogy veled legyen az utolsó hónapokban. Azt mondja, nem mer itt maradni, pedig ez a szülővárosa, és valamikor úgy tervezte, megöregedni, meghalni egyszer ő is hazajön, de ennek már vége. Azt mondja, ez már rég nem az ő városa, ez már rég nem AZ, és hogy ő is RETTEG.

Már semmi sem érdekel. Lámpát kell gyűjtanom. Vagy felhúzni a redőnyt. Fogalmam sincs, hány óra, éjjel van-e, vagy nappal. Hát nem mind egy?

Nem érdekel, ha zajt ütök. Nem érdekel, ha fölneszel ez a valaki. Vagy valakik. Nem érdekel már SEMMI! Senki és semmi. Te is elmentél. Itt

hagytál. Magamra hagytál. Mindig azt hittem, én vagyok az erősebb, a te támaszod és istápolód. És most nélküled én maradtam támasz nélkül. Kivert kutya leszek, Tapsi. Egy újabb hajléktalan a sokból.

Most hol a kapcsoló? Persze úgy lehúztam a redőnyöket, hogy rés sincs a spaletták között, nehogy fény szűrődjön ki rajtuk. Áruló fénycsík. Egy jel arról, hogy (még) élünk. Matatok itt a vaksötétben... Ez a másik fal. HOL VAGYOK? Próbáljuk meg emerre. Tapogassunk... Ez a hőtároló. Jaj! Valamit lesodortam róla! Juj! Mekkora durrant. Hogy nem ugrik... vagy ugranak fel erre a zajra? Olyan mélyen alszanak? Persze, holtfáradtak. Ekkora utat megtenni! Csak menni és menni. Csak menni és menni, mint nekem is... majd. JAJ! Mi ez a FÁJDALOM? Mi ez a SÖTÉT... EZ A TOMPA... CSEND...

Párbajok Nagybecskerekén

Egy világ és annak a vége

Tizenkilenc párbajügyet találtam a nagyapám iratai között. Ezeknek a zöme 1895 és 1910 között zajlott, de van egy 1944-es párbajügy is. Az esetek egy részében nagyapám párbajozó fél, néhány ügyben tanú, vagy valamilyen párbajbíróóság tagja. Mielőtt ezeket a papírokat nézegetni kezdtem volna, valójában csak a szépirodalomban találkoztam párbajjal. A családban sem volt téma, legalábbis amióta magam is részt vettem a beszélgetésekben. Nagyapám elmondott dolgokat, de leginkább akkor, ha kérdeztem. Tizenkilenc éves voltam, amikor a nagyapám kilencvenkét éves korában elhunyt. Ez előtt tudtam, hogy van olyan tör, melyet párbajtőrnek hívnak (de nem tudtam, hogy a párbajokat inkább karddal vívták, és nem törrel). Családi hagyományokat folytatva vívóórákra is jártam (a Pucu nénihez), de fogalmam sem volt arról, hogy korábban a vívásnak egy sporton kívüli polgári valósága is volt. Mint sok más osztálytársamat, engem is sok minden érdekelt, ami hivatalosan nem volt érdekes, de a párbaj nem jutott eszünkbe, nem kötődött semmilyen érdeklődési célponthoz. Az életben csak a késői években jelenik meg céltalan érdeklődés.

A párbaj tilos volt, de egyszersmind illendő. Bíróóság büntette (néha), de bírák is gyakran párbajoztak. Az 1879-es büntetőkódex meghozatalánál heves vitákat váltott ki a párbaj kérdése. A végén az a megoldás született, mely szerint a párbaj tilos, büntetendő – de külön szabályok alapján. Tehát nem emberölésért vagy erőszakosságért felel, ha valaki lelövi vagy megsérti ellenfelét, hanem a kódex 293–300. paragrafusában lefektetett külön szabályokban nevesített cselekményekért. A kiszabható büntetések jóval enyhébbek voltak, a büntetések letöltése is kedvezőbb körülmények között folyt. Akkoriban léteztek fegyházak, börtönök, fogházak és államfogházak. Az államfogház volt a legenyhébb változat – és ide kerültek azok, akiket párbajvétség alapján ítélték el. Itt a foglyok saját zárkában tölthették

az éjszakát, saját ruhában járhattak, ételt hozathattak, hölglátogatókat is fogadhattak. Ságvári György szerint, aki előszót írt a párbajirodalom legismertebb magyar szerzője (Clair Vilmos) műveinek 2002-es kiadásához, az államfogházak vendégei bort is hozathattak és fogyaszthattak (maximum napi öt litert). Nagybecskereken nem létezett államfogház, ezért a becskerekai párbajozóknak – azokban a nem gyakori esetekben, amikor vádat emeltek ellenük, és elítélték őket – egy szegedi kirándulással kellett összekötniük a büntetés letöltését. Hogy itt egy kisebb kitérőt tegyek, lapozgatva a korabeli becskerekai újságokat, látom, hogy Szeged más módon is pártfogolta a becskerekai társadalmi életet. A *Nagybecskerekai Hírlap* 1904. augusztus 11-i számában ez a felhívás jelent meg:

Ki akar házasodni?

Van szerencsém értesíteni a **helybeli és vidéki** hölgyeket és urakat minden vallás és nemzetiségi különbség nélkül, hogy korra, állásra, vagy vagyonára megfelelő **házassági** ajánlatot kaphatnak a legnagyobb titoktartás mellett.

– Vidékre egy 10 filléres bélyeg beküldésével azonnal válaszolok.

Kiváló tisztelettel,

Kövesi Béla

Szeged, Mérei-utca 18. szám

Visszatérve a párbajokhoz, voltak, akik bírálták a terjedő divatot. Párbajellenes ligák is alakultak a XIX. század elején, de nem sok eredménnyel. Az első párbajellenes mozgalom Nagyváradon alakult. Ady is a szervezők között volt. Aztán országos szinten is alakult egy párbajellenes szervezet, de ennek az elnöke (Rakovszky István) továbbra is párbajozott. A tilos-de-illendő iróniáját Ady egy újságcikkében fogalmazta meg: „Fejérváry miniszter és Lengyel képviselő vígan duelláltak és Nagyváradon, a liga székhelyén a minap állott pisztollyal egymással szemben két ujságíró, kik bizonyára több ízben írtak a párbaj ellen. A párbaj epidémia tehát erősebb, mint valaha. [...] Kacagtató kis ügy ez, minden tragikus tartalma mellett. Hát éljen a duellum, e lovagias honhaza, s jó éjszakát!” (*Ady Endre: A duellum mellett. Nagyváradai Napló, 1903. március 22.*)

A duellum (párbaj), e lovagias honhaza, valóban jó darabig élt. Jogellenes volt, de ebben a tiltott világban kulcsfontossággal bírtak a szabályszerűségek és a rítusok. Amint az iratokból látom, háromféle bíróság is alakult a párbajok világában. A **becsületbíróság**, mely elsősorban azt volt hivatott eldönteni, hogy valaki párbajképes-e vagy sem. A **párbajbíróság** a lovagias ügyek békés vagy fegyveres elintézésének elvi kérdéseiben döntött (például, hogy az adott esetben indokolt-e lovagias elégtételt kérni, és ki

köteles az elégtétel megadására). Ott volt még a **fegyverbíróság**, mely arról döntött (ha maguk a felek nem tudtak megegyezni), hogy milyen fegyverrel vívják meg a párbajt. Aztán ott voltak azok a szereplők, akik a párbaj helyszínén irányították az eseményeket. A különböző bíróságokat maguk a felek, illetve a felek segédei/megbízottai választották. Voltak ügyek, melyek – feljelentés nyomán – a rendes bíróságig is eljutottak. Itt már nem a felek választották a bírát.

Voltak végzetes kimenetelű párbajok is. Hogy bánáti témáknál maradjak, 1886-ban Herczeg Ferenc Versecen vívott párbajt egy katonatiszttal. Az összetűzést kiváltó események a Verseci Magyar Nyelverterjesztő Egyesület jótékonyági báljához kötődnek. A bálon egy katonatiszt megsértett egy lányt, aki Herczeg Ferenc rokona volt. Utána Herczeg Ferenc – a tisztre mutatva – bocsánatot kért a közönségtől, hogy ilyen nem-úriembereket is meghívott. A tiszt hívta ki Herczeget. A párbaj karddal folyt, és a tiszt a helyszínen életét veszítette. Herczeg Ferencet 4 hónapi fogházra ítélték. A büntetés letöltése alatt írta meg *Fenn és lenn* című regényét.

Általában feloldást vártak a párbajtól. Ehhez talán hozzájárulhatott a veszéllyel való szembesülés, mely mellett eltörpült a sérelem, mondjuk egy „nem illik rád ez a dolmány, biztos loptad” jelentősége. Az *Egy magyar nábobban* (és ez most már nem csak Bánátra vonatkozik), Jókai igyekszik emberséges színben jellemezni a párbajt, vagy legalábbis annak egy válfaját: „Egyszóval, mikor a felek nem vérszomjból, nem dühből keresik a párbajt, hanem kénytelenek azt előidézni, hogy szívök erejét, véleményük tartóságát a halál kapuja előtt is bevallják; rendszeren ilyenkor szoktak a párbajsegédek pisztolyt adni a vívók kezébe. Azok hidegvérrel fognak eszmélni, mindegyik el van határozva magát kitenni a lövésnek, de ellenfelére nem löni. A párbaj végződik nemesen, férfiasan. Az illem kívánatainak elég van téve, a sérelmes kérdés eltemettetik, s azt többé előhozni nem szabad.”

Voltak olyan szerzők is (ha nem is Jókai tehetségével megáldva), akik érveikkel egyenesen a törvény fölé igyekeztek emelni a párbajt. Nagypám egyik könyvespolcán, a sorba rakott könyvek mögött, találtam egy vékony könyvecskét. Szerzője Felső-Eőri Cseresnyés Zoltán honvéd huszár főhadnagy. Magánkiadás, 1902-ben jelent meg Budapesten. A szerző szerint: „A Párbaj az egyedüli eszköz, mely visszatartja az egyeseket vad természetük kitörésétől, jogtalan támadás- és sértegetésektől – nem pedig a törvény.” Érdekes a könyv címe is: *A kardpárbaj veszélytelen kimenetele és annak lehetőségei*.

És milyenek voltak a párbajok Becskereken? Azt hiszem, ez most már odébb van, mint az érzékelt múlt. Nem része már sem emlékezetnek, sem saját emlékezetet megelőző, de továbbkerülő történeteknek. Van

nak persze irattárak, de a párbajiratok bizalmas (sőt tiltott) jellegük miatt nemigen kerültek Becskerekén nyilvános irattárakba. (Vélhetően másutt se nagyon.) Maradnak még újságcikkek, de ezek rendszerint csak a végeredményről számolnak be. Valamivel több információ található a bírósági irattárban – abban a kevés esetben, amikor vádat emeltek a párbaj résztvevői ellen. Vannak könyvek, melyek bizonyítják, hogy valóban fontos lehetett a párbaj. Amint ezt Németh Ferenc egyik írásából tudom, 1897-ben Payka Vilmos nagybecskereki vívómester külön kézikönyvet adott ki *Kardpárbajvívás* címen, és ezt Nagybecskerekén nyomtatták, a Pleitz nyomdában.

És aztán vannak eredeti iratok, jegyzőkönyvek, nyilatkozatok, tanúvallomások, párbajbíróságok döntései, bírák írásbeli feljegyzései – ha megmaradnak. Tizenkilenc párbajüggyel kapcsolatban találtam ilyen megmaradt papírokat. Néhány esetben elejétől (a lovagias elégtételt igénylő sértéstől) a végéig (a párbajig) minden dokumentálva van. Vannak olyan esetek is, melyekben a dokumentumok nem mutatják pontosan, hogy hogyan végződtek a dolgok, de ilyenkor is körvonalazódik egy párbajvilág. Nem tudom biztosan, maradt-e még párbajdokumentum valamelyik más becskerekai családi házban a ki nem dobott iratok között. Amennyire a becskerekai körülményeket ismerem, azt hiszem, hogy ennek sajnos kicsi a valószínűsége. Arról igyekszem írni, ami megmaradt.

I. Szükségletvégzés, majd becsületvédés Figyelembe véve a párbajképességet

Az iratok között, melyeket megtaláltam, az első dokumentum egy 1895. december 2-án kelt kézzel írt nyilatkozat. Ebben Kirják Ferenc, öcsöcse Kirják D., valamint Semsey Gyula először is leírják, hogy 1895. december 1-jén Nagybecskerekén a Magyar Király Szálló éttermében ültek egy társasággal. Velük volt Pachtenkirch báró is. Kirják D. is teljes névvel írta alá magát, de csak a D kezdőbetű olvasható biztonsággal. Draganra hasonlít, de ennek az olvasatnak ellentmond, hogy ifj. Emmanuel György tartalékos honvédhadnagy, a becsületügyi bíróság tagja, egy későbbi levelében Kirják N. urat említi. Viszont egy alá nem írt feljegyzésen, mely a kézírás alapján a nagyapámtól származhatott – aki szintén a becsületügyi bíróság tagja lehetett –, Kirják Dezsőről van szó. Gondolkodom, hogy mit csinálnak ilyen helyzetekben – kézzel írt dokumentumokat silabizálva – a történészek. Esetleg kizárják az N betűs változatot, mert ellentmond az aláírásban egyértelmű D-nek, és utána valahogy döntenek a Dragan és Dezső között? Vagy egyeseket a D után következő tollvonások nem Draganra, hanem Dénesre emlékeztetnek, és eszerint írnak történelmet?

Egy sebtében odaírt N, vagy egynéhány tollvonás-kanyar lehetett persze véletlen. Mint amikor valaki szórakozottan halad az úton, és figyelmetlenül tesz egy lépést az út mellé, a sárba. De nem múló dolog-e a véletlen is? A járás ritmusa, iránya idővel eltűnik, mint ahogyan a szórakozottság is. Ott van egy lábnyom a sárban, melynek megszűnt a véletlen volta. Ha az ifjabbik Kirják megmaradt aláírásaiban nem lenne olvasható a D, megszűnne az N véletlen volta is. Most, hogy feltettem a kérdést, megnézem még egyszer mind a három szöveget, melyek végén ott van Kirják D. aláírása, abban a reményben, hogy kiderül, mitől is tér el a véletlen, de nem derül ki. Maradok a Kirják D. mellett.

Kirják Ferenc temesvári lakos volt, Kirják D. becskerekai. Pachtenkirch báró minden valószínűség szerint szintén becskerekai volt, és amint az iratokból kiderül, nyugalmazott honvédfőhadnagy, a keresztnéve pedig Oszkár. Akkoriban Temesvár és Nagybecskerek egy országon belül helyezkedett el, mint két bánati város. Az érzékelt távolság nem volt nagy. Lehet, hogy ez majd ismét így lesz. 2015. július 15-én olvasom a szerb sajtóban, hogy az EU pénzelésével létrejöhet ismét hajóút a Begán Temesvár és Nagybecskerek között. Sőt bicikliút is a Bega partján. Lehet az is, hogy Temesvár és Nagybecskerek ismét egy államközösségen (az EU-n) belül lesznek. Ha így lesz, talán ismét járnak majd becskerekai kocsmákba a temesváriak. De addig még várni kell.

Visszatérve 1895-re, amint a kézírásból kiderül, a nyilatkozatot Kirják Ferenc írta, de aláírták – más-más kézírással és más színű tintával – Kirják D. és Semsey Gyula is. A nyilatkozatban ez áll: „...éjfél után egy óra körül egy igen vegyes és hangos társaság bejött, ami minket arra készítette, hogy a helyiséget elhagyjuk. Távozásunk után az utcán szükségletünket végezvén egy előttünk ismeretlen fiatal ember elibbénk állt és kihívó hangon kérdezte »Miért mentek el az urak«. Erre a báró úr teljes nyugodtsággal válaszolta »Mert tetszik hazamenni«. Erre a válaszra az állítólag Naszke nevű ember Pachtenkirchnek azt válaszolta »Én magát nem kérdeztem« – ezen válaszra Pachtenkirch úr egész nyugodtan megjegyezte »Én magának nem vagyok maga hanem mindig Úr«, erre említett egyén azt válaszolta »Ha mindjárt báró is, de azért ő még nem fél«. – Ezen kijelentésre Pachtenkirch felindulásában azt mondta »Maga egy taknyos kölyök és felpofozott gazember.«”

További részletek rögzítése következik, mutatva, hogy hogyan siklottak a dolgok a tettegesség irányába, de a végén mégsem mentek túl a szóváltás határán, mert az egymásnak lendülő urakat feltartóztatták a társaik. A nyilatkozatot olvasva ott lüktet bennem a „jól értettem-e?” kétely, amint az 1895-ös stíluskörnyezetben nézegetem a „szükségletünket végez-

ven” megjelölést. Az iratok között ott van azonban Kirják D. kézzel írott saját nyilatkozata is. Az első mondatból világosan kitűnik, hogy mit is tettek pontosan a báró és társai, amikor kiléptek a Magyar Király Szállóból: „1895 évi december hó 1-én testvérbátyám Kirják Ferenc temesvári lakos és báró Pachtenkirch Oszkár nyug. áll. honvédfőhadnaggal a Magyar Király szálló éttermében társalogtunk s a midőn onnan éjfélután távoztunk [...] mindhárman szükségünket (vizelet) végeztük s hazafelé menni akartunk...”

1895. évi december hó 1-én testvérbátyám Kirják Ferenc temesvári lakos és báró Pachtenkirch Oszkár nyug. áll. honvédfőhadnaggal a Magyar Király szálló éttermében társalogtunk s a midőn onnan éjfélután távoztunk s a szálló előtti kőben mindhármunknak szükségünk (vizelet) végeztük s hazafelé menni akartunk, előnként állott, egy időnként pedig még seha nem láttuk és nem ismert fiatal ember s felhívtük, kikről tudtunk, azt kérdeztük: „Mért távoztak az utca?”
Ez a báró Pachtenkirch válaszolt, neki: „Mert hazafelé menni...”

Kirják D. külön nyilatkozata nyomán egyértelmű, hogy a Magyar Király Szállóból kilépve közösen pisiltek a báró és a Kirják fivérek. Ezt nyilvánvalóan ital fogyasztás is sarkallta, de hozzájárulhattak a történelmi körülmények is: 1895 decemberében nem volt még villanyvilágítás az utcán, így a nyilvánosság kevésbé volt gátló körülmény. A történelmi adottságok késleltették a tettelegességet is. Akkoriban nem lehetett egy mozdulattal felhúzni a cipzárt és máris tettekre késznek lenni. Gombolni kellett. Így több idejük maradt a közbelépésre azoknak, akik meg akarták akadályozni az eszkalációt.

Ezek az események önmagukban nem igazán a lovagiasság irányába mutatnak. Lehet, hogy a kialakult düh meghaladta magukat az eseményeket, megközelítve a lovagiasság méltóságát. Aztán itt volt az aggály, hogy nehogy kimaradjunk a kibővült elitből. Már egy ideje nem csak a jobbágyokkal szemben álló nemesekre korlátozódott az elit (vagy az elithez tartozás érzése), helyet kaptak mások is, de a bizonytalanság is. Akik csatlakoztak, láthatták, hogy a zászlóra tűzött becsület meglehetősen képlekeny fogalom, de a becsületvédelem kötelességéhez nem fért kétely. A Magyar Király vendéglőben italozó polgárok úgy érezhették, hogy ők most már belül vannak, de a benmaradás ára becsületvédelem, legalábbis a közösségen

belül. A bennmaradásnak ez az igénye (vagy ingere) egy olyan vitarendezési módot eredményez, melyben nincsenek jelen a jogász szakmában ismeretes alapcélok. Nem mindegy, de nem az a lényeg, hogy ki nyer. Nem minden párbajnak van nyertese és vesztese. Nem ritka az olyan eset, hogy nem talál egyik pisztolylövés sem. De akár van nyertes/vesztes, akár nincs, feloldást kap mindkét résztvevő. Az sem lényeges, hogy kinek volt igaza, hogy megfelel-e a valóságnak a vitát kiobbantó állítás. Ha Kálmán úr szerint Béla úr „hazug tolvaj”, és Béla úr szerint Kálmán úr „aljas rágalmazó”, a várt eredmény egyáltalán nem az, hogy kiderüljön, hogy lopott és hazudott-e Béla, illetve rágalmazott-e Kálmán. A lényeg (egyszersmind megoldás és feloldás) maga a lovagias elégtétel. Ez mutatja, hogy Béla is és Kálmán is olyan urak, akiknek számít a becsület, és megtették, amit kellett, hogy ezt bizonyítsák.

Az 1895. december 1-jei események után további fejlemények következtek, és az összezördülés lovagias feloldása már nem Naszke úr és Pachtenkirch báró, hanem Naszke Ernő és Kirják D. között vált szükségessé. Naszke Ernő Pachtenkirch szavai nyomán nem párbajban látta a megoldást, hanem feljelentést tett a szegedi katonai parancsnokságnál. A parancsnokság nem sietett az események elbírálásával, és közben folytatódott az élet, beleértve a kávéházi életet is. Amint az iratokból kiderül, 1896 áprilisában, húsvét tájt, a Pest Szálló éttermében (Becksereken) találkoznak ismét Naszke Ernő és Pachtenkirch báró. Ott van Kirják D., de megjelennek új arcok is: Dr. Pajor Lipót és Nessmann Móricz. Kirják D. feljegyzése szerint Naszke Ernő: „...az ott mulató báró Pachtenkirch Oszkár urat ugyancsak ok nélkül durván megtámadta a minek folytán Pachtenkirch úr által fegyverrel elveretett.

A közbevető urak jóindulatából sikerült neki ép bőrrel menekülni és egyben Pachtenkirchtől bocsánatot nyerni oly feltétellel, ha a szegedi honvédegyalogságnál alaptalan panaszát visszavonja.”

Naszke Ernőnek csak egy rövid nyilatkozata van az iratok között, mely nem tér ki az események részleteire, így a kép nem teljes; de így is világos, hogy Naszke nem volt szerencsés hőse az eseményeknek. Nemcsak hogy szidták, hanem a báró által fegyverrel elveretett. (Minden valószínűség szerint kard volt a fegyver, melynek a kávéházakban elegáns öltözékkiegészítő szerepe lehetett, de néha másra is használták.) Vélhetően kardlappal verte a báró Naszke Ernőt – és ezután még ő kért bocsánatot, azért, mert előzőleg „durván megtámadta” (véltetően csak szavakkal) a bárót.

Naszke Ernő ezzel a párbajképesség sziklájának a szélére sodródott, szakadék mellé. Herczegh Mihály jogászprofesszor *A párbaj keletkezése és*

csökkentése című könyvében (mely 1903-ban jelent meg Budapesten) igyekszik a becsület és erkölcs kontextusába helyezni a párbajt. Panaszkodik (1903-ban), hogy egyre kevésbé világos már, hogy mi tisztességes, mi nem, egyre inkább teret veszít a becsület, de még mindig magatartást képes parancsolni a párbajképtelenség fenyegetése. Herczegh Mihály szerint:

„A becsület és tisztesség fogalmai, határvonalai meglehetősen elmosódtak, a közönséges bűntények szaporodnak még a műveltebb osztályokban is. Elannyira, hogy ma már nem a becsület varázsa, hitvallása az, mely féken tartja a rakoncátlanokat, hanem az *érdele* [sic], mely haszonra számít és a *rettegés*, hogy rajtaveszthet, vagy az a *külszínben* mutatkozó látszat, mely azt tartja, hogy mindent szabad csinálni; csupán kettőtől kell óvakodni: a *börtöntől* és a *párbajképtelenségtől*.”

Feltehetően ezt Naszke Ernő is így érezhette. Pachtenkirchhel alakult ügyeiben nem követelt ugyan párbajt, de Kirják D.-vel szemben már igen. Kirják D. ugyanis az egyik kávéházi találkozásuk alkalmával „szemtelen gazember”-nek titulálta Naszke Ernőt, aki lovagias elégtételt követelt. (Lehet, hogy Kirják kevésbé veszélyes párbajellenfél volt, mint Pachtenkirch.) Itt jutottunk el – 1896-ban a húsvéti ünnepek táján – ahhoz a kulcskérdéshez, hogy vajon Naszke Ernő párbajképes-e. Kirják több érvet is felhozott ez ellen. Az egyik érv az volt, hogy Pachtenkirch ellen „*kibújt az elégtétel vételtől, sőt gyáván bocsánatot is kért és panaszának visszavonásával jellemét oly alacsony polczra helyezte, a melyre egy férfias nyitott jellem nem lehet képes.*” (Az aláhúzás szerepel az eredeti szövegben is.) Mindezt még tetézi – Kirják szerint –, hogy egy kocsmai esemény során Naszke egy Végh Pál nevű urat „hátról ütött meg.”

Ha vitás lett a párbajképeség, akkor – ellentétben magával a párbajjal – már fontos, hogy kinek volt igaza, annak-e, aki cáfolta, vagy annak, aki állította a párbajképeség fennállását. A becsületbírósnak (néhány szövegben „becsületügyi bíróság”) két határozott és összefüggő kérdésre kellett választ adni: „Lovagias elégtételadásra képesnek ítélik-e Naszke Ernő urat? Igen, vagy nem?”

Köteles-e Kirják úr Naszke úrnak lovagias elégtételt adni? Igen, vagy nem?”

Tekintettel a tények sokrétűségére, több tárgyalást is tartott a becsületbírósnak. Ez egy levélből derül ki, melyet Emmanuel György magyar királyi tartalékos honvédhadnagy ír (ebben a levélben van a „Kirják N” elírás). Emmanuel György 1896. június 14-én kelt levelében közli, hogy a június 15-én, „*azaz hétfőn d.u. 6 órakor megtartandó folytatólagos tárgyaláson, közbejött akadályok miatt meg nem jelenhetek; amiért is helyettesemül Szilágyi Bertalan m. aljegyző urat elfogadni méltóztassék.*” Tehát az első tárgyalás után volt legalább még egy „folytatólagos tárgyalás”.

A becsületbírótság hatásköre a vitázó felek akaratán múltott. A papírok közt ott van mindkét fél erre vonatkozó nyilatkozata. Naszke Ernő kijelenti, hogy „a becsületbírótság határozatának magamat teljesen alávetem”. Kirják Dezső pedig ezt írja: „a tekintetes b. bíróság határozatában feltétlenül megnyugszom”. Ez így volt akkor rendjén.

És sajnos itt a történet vége. Az iratcsomóban ott vannak még nagyapám kézzel írt feljegyzései három oldalon, melyekben a becsületbírótság által meghallgatott tanúk néhány fontosabb szavát vagy mondatát rögzíti. Látom, hogy tanúskodott egy Kresztics Balázs is. (Könnyen lehet, hogy előde Vasilije Krestić becskerekai származású, nemzetileg elkötelezett szerb történésznek és akadémikusnak.) A döntés azonban nincs ott az iratok között. Így titok marad. Egy kis lelkiismeret-furdalást is érzek, azon tépelődve, hogy nem kellett volna-e ezt már a szöveg elején bevallanom.

Vigaszként egy másik becsületbíróstági döntést tudok felajánlani az olvasónak, mely szintén 1896-ban született, és szintén a párbajképeség volt az eldöntendő kérdés. Ezúttal Schlesinger Mór és Eibeschtz Miksa lovagias vitájáról van szó. Mindketten ügyvédek voltak. A színhely ezúttal nem vendéglő, hanem a becskerekai törvényszék „pertára” (egy törvényszéki helyiség, ahol a felek periratokat vagy jegyzőkönyvet adnak és vesznek át, a mai iktató előde). E pertárban Eibeschtz Miksa egy jegyzőkönyvi nyilatkozatot olvasott, melyben őt Schlesinger Mór eléggé keményen jellemzi, felróva „aljas vádaskodás”-t is. Schlesinger úr távozóban volt a pertárból, de Eibeschtz utolérte, és azt mondta: „Amit te tettél, az aljasság”. Ezután Eibeschtz visszatért a pertárba, de most Schlesinger volt, aki a vitatársát követte, utol is érte, és arcul ütötte. Ezek után Eibeschtz lovagias elégtételt követelt.

Ezek a tények nem voltak vitatottak a felek között. Mindkét fél párbajsegédeket nevezett ki, Eibeschtz két párbajsegédének egyike volt a nagyapám. A felek és segédek pontosan meg is egyeztek abban, hogy mi is lenne akkor, ha lenne párbaj. Három pont lett rögzítve, igen pontosan, 1896. február 12-én:

„1. Idő: 1896 évi márczius hó 13-ik napján reggeli 7 órakor

2. Találkozási hely: a kincstári erdő előtti térség

3. Fegyvernem: pisztoly egyszerű golyó váltás, 25 lépés távolság, öt-öt lépés avancal [*a francia »avance« szó itt az alap, mely ebben a kontextusban közeledést jelent*]; az első lövés dr. Eibeschtz Miksáé, lövés tapsra; ha mindkét fél sértetlen marad, folytatattik a párbaj karddal: és pedig kötések alkalmazásával, harczképtelenségig, de a verekedés fél percnél hosszabb ideig nem tarthat s ezzel a harcznak vége szakad.”

Mindez tisztázva lett, de nyitott maradt a kérdés, hogy lesz-e egyáltalán párbaj, mert Schlesinger Mór vitatta Eibeschitz Miksa párbajképességét. Ennek eldöntése a becsületbíróságra maradt, melynek tagjai voltak Alföldy Ede és Stassik Ferenc ismert jogászok is, akiknek nem volt szükségük a párbajvilágra ahhoz, hogy tekintélyt és becsületet építsenek – de ebből a világból nem lehetett kimaradni. Alföldy Ede törvényszéki bíró volt, több könyvet adott ki Nagybecskerekén és Budapesten (például a „magánjogi vétség”-ről 1905-ben), több mint ötven munkája jelent meg a Jogtudományi Közlönyben. Stassik Ferenc ismert ügyvéd volt, ő is írt jogi könyveket, például a magyar kisajátítási jogról, melyet 1905-ben adott ki Nagybecskerekén. (Most, hogy ennek utánanézttem, egy kicsit ki kell lépnem a szövegből, hogy félreállhassak, míg megpihen bennem a meghökkenés. Magyar jogi könyveket adtak ki Becskerekén?! Ma már könyvkereskedés sincsen, ahol magyar könyveket – is – lehetne vásárolni.) Stassik egyébként 1875-ben lefordította franciáról Rousseau *Társadalmi szerződését*. Nagypám az ő irodájában kezdte szakmai pályafutását mint ügyvédbojtár.

Jegyzőkönyv.

az Eibeschitz Miksának, Schlesinger Mór elleni becsületbeli ügyben, egybeli becsületbírósnak, Nagy Becskerekén, 1896. évi március hó 12-én fogantatott eljárásáról.

Jelen voltak:

<p>A becsületbírószaj részéről:</p> <p>Elnökök: Kallthmáry Kalmán.</p> <p>Bírók: Stassik Ferenc, Tögri Péter, Reither Beckár, Alföldy Ede.</p>	<p>A felelt részéről:</p> <p>Vurady Jure és Tái Andor, mint Eibeschitz Miksa meghívottai. Billitz Béla és Hagedis Kalmán, mint Schlesinger Mór meghívottai.</p>
--	---

A becsületbírószaj akként alakult meg, hogy Eibeschitz Miksa meghívottai Stassik Ferencet és Alföldy Edet, Schlesinger Mór meghívottai pedig Reither Beckárt és Tögri Pétert kérték fel becsületbírókúl, a kik elnöknek Kallthmáry Kalmánt választották.

Schlesinger két érvt hozott fel, melyek szerinte megdöntik Eibeschitz párbajképességét. Az egyik érv szerint Eibeschitz már akkor is használta a jogtudori címet, amikor erre képesítése még nem volt. A másik állítás a következőképpen fogalmazódott meg: „Midőn még Stern Lázár ügyvédnek irodavezetője volt, főnökétől 50 forintot kapott, olyan megbízással, hogy egyik ügyfél pénzbüntetését megfizesse, de ő a pénzt saját céljaira fordította, s csak akkor térítette meg, midőn 3 hét múlva kiderült, hogy a megbízást nem teljesítette.”

Ezekkel az állításokkal szembesült a becsületbíróság, döntést is hozott, de anélkül, hogy érdemben vizsgálta volna a kifogásokat. A határozat szövegén érezni, hogy neves jogászok vettek részt a megfogalmazásban. Az a gyanúm, hogy olyan megoldást kerestek, melynek segítségével elkerülhetik a fáradságos ténymegállapítást. A becsületbírák szerint: „A becsületbíróság Schlesinger Mór által Eibeschitz Miksa párbajképessége ellen emelt kifogások érdemleges tárgyalásába nem bocsátkozhatik. Becsületbíróági döntés tárgyát csak oly kifogás képezheti, melyet a kifogásoló minden alkalommal fenntartott, s nem csak akkor gyakorolt, a midőn lovagias elégtételadásról van szó.”

A becsületbíróság elmagyarázza, hogy az eljárás folyamán kiderült, „hogy a felek az affaire-ig bizalmas barátságban éltek”, és tegezték egymást. Ha tehát Schlesinger Mór lovagiatlannak tartotta volna azt, hogy hogyan kezelte Eibeschitz Miksa a jogtudori címet és az ötven forintot, akkor ezt korábban is szóvá kellett volna tennie, nem csak akkor, amikor a saját párbajáról van szó. Más szóval, a párbajképességet vitatni csak lovagias következetességgel lehet. A becsületbíróság felhozott még egy támogató érvt, magyarázva, hogy azért sem mérlelgetheti Schlesinger Mór kifogásait, mert „a tetteleges bántalmazás is megszünteti a kifogásolhatáshoz való jogot”. Aki tehát valakit arcul ütött, az nem kerülheti el a párbajt, arra hivatkozva, hogy párbajképtelen az, akit megütött. Ezek precedens értékű gondolatok. Meggyőzőek is, mint Alföldy Ede és Stassik Ferenc több jogi eszmefuttatása ítéletekben, beadványokban, könyvekben, cikkekben. Emelt szintű gondolkodásnak úgy látszik helye lehet a joggyakorlatban és a jog által tiltott gyakorlatban is. Akárhogyan alakul ki egy világ, belül, a részletekben, esélyt kapnak, és nem lesznek kizárva sem a bölcsesség, sem az ostobaság.

A becsületbíróság a döntését 1896. március 12-én hozta meg, tehát sor kerülhetett a március 13-ára kitűzött párbajra.

Ezúttal azt is tudom, hogy mindketten túléltek a párbajt, feltehetően komolyabb sérülés nélkül. Schlesinger esetében ezt onnan tudom, hogy a következő akta ismét egy Schlesinger-párbaj. Az ellenfél ezúttal dr. Pollák

Győző, helyszín a honvédlaktanya, az időpont pedig 1896. április 15-e (egy hónappal és két nappal a Schlesinger–Eibeschitz-párbaj után). Nagypám ezúttal Schlesinger párbajsegéde volt. Hogy Eibeschitznek sem történhetett komolyabb baja, ez nagypám naplójából derül ki, ahol többször is szerepel, különösen a nagybecskereki szőnyeggyárhoz kötődő 1903-beli viharos események kapcsán. Régi becskereki lapok megmaradt számait nézegetve arra is bizonyítékot találtam, hogy Pollák Győzöt sem ingatta meg a párbaj. A *Délvidéki Újság* 1910. július 9-i számában olvasom ezt a hírt: „Holnap délelőtt ½ 9 órakor kötnek házasságot dr. Pollák Győző nagybecskereki ügyvéd és Fein Vilma úrhölgy, Fein Lipót volt szállodatulajdonos szeretetreméltó leánya.”

Visszatérve a Naszke–Kirják-ügyre, csak találgatni tudok. A Schlesinger–Eibeschitz-ügyben lefektetett irányelvek nemigen alkalmazhatók a Naszke–Kirják-tényállásra. Talán valamelyest segíthet a találgatásban, hogy úgy tűnik, a Schlesinger–Eibeschitz-vitában (és néhány más vitában is, melyeket most megismertem) egy párbajképesség-barát hozzáállás bontakozik ki. Nem tudom, de valószínű, hogy ez nem csak becskereki hozzáállás volt. Mindenesetre, azt hiszem, nagypám helyében Naszke mellett szavaztam volna. Ha már többször leszidták, és kardlappal el is vették, legalább maradjon meg a párbajképessége.

II. Sajtópárbajok

László B. Jenő (Vékony Náci) volt az, aki minden idők legjobb bökkverseit írta Becskereken. Mindenekelőtt újságíró volt. A *Tükör* fejlécén az állt, hogy „László B. Jenő riportlapja”. Egyik versében (*Heti móka*) az újságírásról és újságszerkesztésről elmélkedik:

*Embertársam azt hiszed, hogy
Különös egy élvezet,
Ha valaki Becskereken
Komoly lapot szerkeszthet.
Kész nevetség, hidd el nékem,
Mert ha firkálsz igazat,
Rögvest fejbe kőlintanak
És kiütik a fogad.
Lám, hogy írtam a bankokról,
Csika Péra már is fúj
[...]
Aztán Nyárai neheztel,
Nem is tudom mit akar,*

Csak azt látom, hol nem viszket

Ókelme ott is vakar.

[..]

E vers 1931-ben jelent meg az *Ákom-bákom, irka-firka mindezt Vékony Náci írta* című verseskötetben. A kötethez az előszót Juhász Ferenc, a becskerekai Magyar Kultúregyesület titkára írta. Az előszó szerint Vékony Náci „...egyszerűen nem vesz tudomást a bajról. Halál Ófelsége is bizonyára csak úgy tud majd vele elbánni, ha alva találja, mert ébren Vékony Náci nem lesz hajlandó vele a tragikus végről csevegni.” Vékony Nácit valóban nem zavarták a fejbeközlések. Sok mindent megpróbált, sokszor, sok helyen, töretlen lendülettel. Aztán a végén mégsem Juhász Ferencnek lett igaza. A német megszállás alatt elhurcolták, valószínűleg belgrádi zsidótáborban vesztette életét. 1931-ben ez még nincs a láthatáron, és távolodunk a párbajok virágkorától is. Vékony Náci korábban a párbajvilágnak is szereplője volt, eljutott a szegedi államfogházig is.

Amint Vékony Náci írja, nem kockázatmentes újságokban igazat firkálni. Most sem az. A valótlanság sem kockázatmentes. (Persze minden attól függ, hogy miről és mikor ír az ember igazat vagy valótlanságot.) Aztán itt van még az ismeretlen elvárások problémája is. Mert vannak emberek, akik ott is vakarnak, ahol nem viszket.

A XX. század első évtizedében három magyar napilap jelent meg Nagybecskerekén. A *Torontál*, a *Nagybecskerekai Hírlap* és a *Délvidéki Újság*. A becskerekai magyar sajtó fénykora egybeesett a párbajok fénykorával. Ez azt is jelentette, hogy igen sok párbaj kapcsolódott újságcikkekhez. Ami a lovagias kihíváshoz vezetett, az néha sima egyszerű düh, felháborodottság, de nem ritkán inkább aggodalom, hogy „mit gondolnak rólam, ha nem kérek elégtételt?”; „nem leszek-e kiközösítve, ha hagyom a dolgokat?”. Persze léteztek sajtóreplikák is, de kérdéses volt, hogy ez elég-e a becsületvédelemhez. Az egyik iratban látom, hogy a replika után – hogy becsületet ne kockáztassanak – mindkét fél mégis elégtételt kért. Mint bírósági perekben a kereset, viszontkereset.

Ma inkább állami bíróságok elé kerülnek újságcikkek által ingerelt viták. Ez a XX. század elején sem volt ismeretlen út – de akkoriban nem ez volt a becsületvédelem főcsapása. Régi becskerekai újságok között lapozva (keresve a párbajokat ihlető cikkeket), látom a *Délvidéki Újság* 1910. július 9-i számában, Jovánovics György nyilatkozatát, mely szerint „bűnfenyítő eljárást” indít majd. A nyilatkozat a Nyílttér rovatban jelent meg. Feltette Kovács Richárd útleírása, melyben hongkongi élményeiről számol be a becskerekai olvasóknak, jobbra a FÖLDES-féle Margit-Crème előnyei- nek részletezése.

halálesetről felvett jegyzőkönyvvel a hongkongi német konzulátusnak adattak át további kezelés végett.

Hongkongba való beérkezésünk után néhány órával az elemek tombolásának egyik legborzasztóbb alakján, egy 4 óráig tartó taifunon mentünk keresztül, melyet közvetlen utána „Az Ujság” szeptember 6-iki számában leírtam. Amit a „keletázsiai London”-ból másnap reggel láttam, elég szomorú volt: tömegesen uszkáló hullák (vagy 1000 ember pusztult el) és hajóroncsok, az utcákon házromok, gyökerestül kitépott fák.

(Folytatjuk.)

Nyilttér.*

Nyilatkozat.

Tyurcsin Jása szerbittebei lakos a „Délvidéki Ujság” legutóbb megjelent 131. számának nyilttérében feleségem nevével kapcsolatos rágalmozó nyilatkozatot tételet közzé, aminek szigorú megtorlása végett ügyvédem útján **Tyurcsin Jása** ellen a büntető eljárást folyamatba tettem.

Szerbittebén, 1910. évi július hó 4-én.

Jovánovics György,
jegyző.

E rovatban közlöttekért nem vállal felelősséget a szerk.

Használjon Nagysád FÖLDES-féle MARGIT-CRÉMET,

hogy arca tiszta, üde és bájos legyen!

A Földes-féle Margit-Crème a főrangú hölgyeknek is kedvenc szépítő szere, az egész világon el van terjedve.

Páratlan hatása szerencsés összeállításában rejlik, a bőr azonnal felveszi és kiváló hatása már pár óra alatt észlelhető.

Mivel a Földes-féle Margit-Crémét utánozzák és hamisítják, tessék eredeli védjeggyel lezárt dobozt elfogadni, mert csak ilyen készítményért vállal a készítő mindennemű felelősséget.

A Földes-féle Margit-Crème ártalmatlan, zsírtalan, vegytiszta készítmény.

A bőr mindennemű tisztátalanságát, szeplőt, pattanást, mitesszert, májfoltot, ráncokat stb. gyorsan és biztosan eltávolít. Nemcsak az arcra, hanem a nyakra, vállra és kéz fehérítésére és szépítésére is legalkalmasabb. Nagy tégely 2 korona, kicsi 1 korona minden gyógyszertárban és drogériában.

Kapható az egész világon. Tégelye 1 korona.

Készíti és postán küldi:

FÖLDES KELEMEN gyógyszerész ARADON.

Kapható Nagybecskerekben: **Jakobi Ármin,**
Kellner József, **Vági Sándor** gyógyszerüzaraiban és **Melkuhn Dezső** drogueriájában.

Szóval bírósági út is létezett, voltak bíróság előtt lefolytatott sajtóperek, de (akkoriban) az állami szervekről független igazságtétel állt az első helyen. Persze ilyesmi ma is létezik, ma is vannak társadalmi rétegek, szakmák, melyekben bizonyos szabályok betartása a bennmaradás feltétele. Hogy belül mi lovagias, azt szabályok rögzítik, a szabályok betartását nem-állami hatóságok ellenőrzik, és ezek büntetéseket is kiszabnak szabálysértések esetén. Míg ma internetet nézegettem, keresve, hogy van-e ott valami Vékony Náciról, ami nincsen az iratokban és régi könyvekben, akárhányszor kiléptem, hogy előlről kezdjem, a főoldalakon feltűnt Kyrgios neve. Gyorsan megtanultam, hogy ő egy ausztrál teniszező, aki mondott valamit Wawrinka svájci teniszezőnek. (Wawrinkáról eddig is tudtam.) Kyrgios azt mondta Wawrinkának, hogy „Kokkinakis megdugta a barátnődet”. Egy közeli mikrofon révén ez az állítás belépett a köztudatba. Most már azt is tudom, hogy Wawrinka barátnője egy horvát teniszezőnő. Az interneten odaugrik az orrom elé az is, hogy tizenkilenc éves és hatvannégy kilós. Kokkinakis is teniszező. Egy ilyen Kyrgios-féle állítás akkor is sértő lehetett volna, ha a *Délvidéki Ujság*ban jelenik meg. A probléma megoldása a teniszvilág szabályaira és intézményeire maradt. A vitába bekapcsolódtak edzők és sporttársak is. Miután Wawrinka elég-

tételt kért, vizsgálat indult, az ATP (Association of Tennis Professionals) igyekezett megállapítani, hogy vajon „súlyosan felróható magatartás”, vagy esetleg „nagyfokú játékos szabálysértés” (a fordításban nem vagyok egészen biztos – angolul „Player Major Offense”) róható fel Kyrgiosnak. A végén 10 000 dollár pénzbírságra ítélték. Fizetni fog Kyrgios? Biztosan. Ebbe az irányba vezet a bennmaradás ösztöne (és érdeke). Helyreáll ezzel Wawrinka (és a teniszszőnő) becsülete? Erre a kérdésre nehezebb a válasz. Feltehetően hoz valami megkönnyebbülést, hogy a problémát átengedték az ATP mechanizmusának.

Szóval léteznek ma is sértést orvosló eljárások, melyek egy közösségen belül alakulnak, és melyek követése feltétele a közösségben maradásnak. Ha Kyrgios megtagadja, hogy részt vegyen az eljárásban, vagy nem fizeti ki a 10 000 dollárt, kizárhatják a profi teniszszők világából. A párbajkésztség nem egy sportágra, szövetségre vagy klubra vonatkozott, hanem egy egész társadalomra – vagy legalábbis a társadalomnak arra a részére, melyet a köztudat sikeresnek (vagy sikerképesnek) látott. Az innen való kiszorulás nagyobb kockázatnak tűnt, mint egy sportszövetségből való kiszorulás. Az ATP mechanizmusait nem tiltja a jog. A párbajban való részvételt tiltja, de ez ennek ellenére „társadalmi kényszer” volt, és ebben bíróságok is enyhítő körülményt láttak. Nem szabadultak a kényszertől olyan emberek sem, akik ár ellen is tudtak gondolkodni – mint sok író.

Az iratokban azt is látom, hogy a párbajügyekben legfontosabb a lovasias elégtétel mechanizmusának elindítása és követése – nem az, hogy a végén lesz-e tényleg párbaj.

II.1. Párbajügy egy családi barátal és politikai fegyvertársal

Nagyapám naplójegyzeteiben az első lejegyzett politikai siker Vinczehidy Ernő nevéhez fűződik. 1901-ben megyei főjegyzőt választottak, az újonnan szerveződött ellenzék Vinczehidy-t támogatta. Ehhez az ellenzékhez tartozott a nagyapám is. Néhány évvel később ez az ellenzék ismét sikeres volt. Ezúttal nagyapámat választották országgyűlési képviselőnek, Vinczehidy a fontos támogatók között volt. Az 1901-es választásokról ezt írja a nagyapám a naplójában:

„A megye vezetősége 1901. XII. hó közepére tisztújító közgyűlést hirdetett.

E tisztújításnál váratlanul és bennünket is meglepetésként ért, fényes győzelmet arattunk, amikor Csekonics Endre gróf személyes kedvence, s így a megye hivatalos jelöltjével, Riesz Jakab Zsombolyáról, tehát Csekonics gróf uradalmából investált pályázóval szemben, az ellenzék jelöltjét, dr. Vinczehidy Ernőt, addigi III-dik aljegyzőt választottuk meg 34 szavazattöbbséggel a megye főjegyzőjévé. Emlékezem, a szavazás két szavazatszedő bizottság előtt, két kü-

lön helyiségben folyt a, b, c sorrendben. Csekonics Endre az egész szavazási idő alatt állandóan hol az egyik, hol a másik szobában jelent meg, s figyelte a szavazókat, bizonyára személyisége vélt súlyával gondolta Riesz javára befolyásolni a szavazókat. Amikor a szobában, ahol én voltam, a v betű felé közeledett a szavazás, benn maradt, nem mozdult. A választási elnök a v betűsöket szólította, Csekonics erre előrelépett, én az elnöki asztal elé léptem (emlékezem, mint-ha tegnap történt volna) a gróffal erősen farkasszemet váltva, az elnök kérdésére: kire szavazok? némi hangnyomattal feleltem: dr. Vinczehidy Ernőre. A gróf arisztokratikus göggel lekicsinyelve végigmért, én demokratikus megelégedettséggel viszonzotam, tehettem, hisz: győztünk, mire az elégedetlen gróf úr csakhamar megfordult s elhagyta a szavazóhelyiséget. Ez első győzelemre, nálunk leírhatatlan az öröm, odaát nagy a konsternáció. Hát ez lehetséges, Csekonics akaratával szemben?! Íme: lehetséges!

A megye közönsége pedig, e választással nagyon jól járt. Vinczehidy Ernővel megyénk hatásos szónokú, ékes stílusú főjegyzőt nyert.

Vinczehidy neve többször felbukkan a *Naplóban*. Egyszer egy álmát írja le a nagyapám, melyben Vinczehidy is megjelenik:

„1944. XI. 24. Péntek. Az éjjel nagyon különös álmom volt. Valami teremben velem szemben állott Sztálin. Valami felett tárgyaltam vele. Tudtam, hogy nekem volt igazam, de éreztem, hogy nem tudok az igazságnak érvényt szerezni, mert a világos igazsággal szemben áll az erőszak hatalma. A kép elmosódik, Sztálin ravasz mosollyal eltűnik. Egyszerre azután régi időbeli közművelődési előadáson vagyunk. A Vinczehidy Ernővel állunk a magyar közönség előtt. Beszédet tartok. Az álom eltűnik. Érzem álmomban, hogy letűnt múlt idők kedves képe vonul el. – Felébredtem. – Esős, kellemetlen, hideg idő.”

És most azt fedezem fel, hogy Vinczehidy és a nagyapám valamikor párbajra is készültek. (Egymással!)

A lovagias vitát egy újságcikk váltotta ki, mely a *Délvidéki Újság* 1907. január 6-i számában jelent meg. Ekkor az újság felelős szerkesztője Schröder Béla, a főszerkesztője pedig dr. Várady Imre. A címdalton ott áll, hogy „megjelenik naponta délután 5 órakor”, a telefonszám pedig 205. A kérdéses cikk (A megátalkodottak) is a címdalton jelent meg, a szerző neve nincs feltüntetve.

Az írás lendületesen bírál. Azzal indul, hogy a vármegyeházán elhangzott újévi üdvözlésben Vinczehidy Ernő főjegyző gratulált Jankó Ágoston alispánnak a tisztviselők nevében, és fogadkozott, hogy miként a múltban, a jövőben is követni fogják az alispánt „azon a korrekt úton, amelyen vezette és vezeti őket”. A cikkíró szerint azonban nem ez volt a helyzet. Hanem: „Hát igen tisztelt vármegyei urak, nagyon rossz úton járnak! Arra az elmúlt esztendei viselkedésre, arra a tavalyi korrekt(?) magatartás-

ra nem szabad önöknek büszkének lenniök. Ezért szégyenkezni, pirulni illik, nem pedig ezzel dicsekedni és a jövőbeli viselkedés zsinórmértékéül venni. Mert felháborító volt a küzdelem során az Önök hazafiatlan viselkedése. Ennek a megtisztult politikai korszaknak semmi szüksége arra, hogy Önök a jövőben is azok legyenek, amik szégyenszemre a múltban voltak: követői és vazallusai a liberalizmus cégére alatt egy emberöltőn keresztül garázdálkodott darabont-szellemnek.”

Ezzel a cikknek kicsit több mint egynegyedét idéztem. A hangnem folytatódik, konkrét állítások nincsenek azzal kapcsolatban, hogy mit is tett rosszul az elmúlt (1906-os) évben a vármegyei vezetőség, de a jellemzés igen kemény. Igyekszem megérteni, hogy mi is van leírva. Minden szót értek, de sok minden olyan kontextuson alapul, mely eltűnt. Például mi volt akkor a „liberalizmus”? Ha jól értem az írás gondolatmenetét, inkább valami jó, mint valami rossz (a cikkíró számára), de ez az önmagában-talán-nem-rossz liberalizmus csak álca volt, mert ennek cégére alatt „garázdálkodott a darabont-szellem”. Azt a tanulságot szűröm le, hogy konkrétabbnak kell lenni, ha az ember azt akarja, hogy később is megértsék.

A cikk megjelenése után néhány órával Vinczehidy Ernő segédei (Faur Kornél és Marton Andor) megjelentek a nagyapámnál. Ez így volt rendjén, és így látta helyesnek a párbajvilágban általánosan elfogadott Clair-féle, 1897-ben megjelent párbajkódex is (mely 29 kiadást ért meg). A párbajkódex 38. paragrafusa szerint: „A kihívásnak vagy közvetlenül a sértés után vagy a sértést követő 24 óra alatt kell megtörténnie.” (A kódex helyt ad néhány kivételnek is.) A szoros határidők célja az (is) lehetett, hogy a felek minél előbb kilépjenek a közvetlen veszekedésből, és minél előbb lépjenek a lovagias ügyintézés útjára.

Egy kézzel írt jegyzőkönyv rögzíti, hogy mi történt a nagyapámnál január 6-án este, és hogyan folytatódtak másnap a tárgyalások, ezúttal már csak a segédek/megbízottak között. Nagyapám segéde Kardos Samu és Alföldy Ede volt. A jegyzőkönyv egy *Előadással* indul:

Jegyzékony

felvettelt Nagybírsághoz 1907-én január
hó 6-án az alulírottak jelentéteben,
a D. Vinczevidy Gusó's, D. Várady Jure Kézelt,
jelmerültt ügyben. —

Előadás

Marton studor a Jure Cornel urak D. Vinczevidy
Gusó ur megbízásából f. hó 6-án megjelentek
D. Várady Jure ur lakásán, és előadták, hogy
felvett megütökéssel vette tudomásul a Délvidéki
Újság 1907-én januárius hó 6-án megjelent, 74.
számában, az megütökésközötti cikke alatt,
~~az~~ és személyével is foglalkozó cikkeket. Megütöké
két, az olvasta, hogy a cikke közöltek D.
Várady Jure ur, mint a lap főszerkesztőjének
nével áll, tehát a nyoban főszerkesztő cikke D.
Várady Jure ur lapján, illetve egésze alatt
jelentéte meg. Ezokból magyarázatot kért.

Tehát Vinczevidy segédei január 6-án megjelentek Várady Imre laká-
sán, és közölték, hogy megbízójuk megütöközéssel vette tudomásul a Dél-
vidéki Újságban megjelent, személyével is foglalkozó cikket. Innen kezd-
ve sajátos kanyarok mutatkoznak, melyek jellemzőek a sajtóval kapcsola-
tos lovagias elégtételre. Egy arculütés vagy nyilvános helyen történő le-
szidás kapcsán sok kérdés merülhet fel, de egyértelmű, hogy kik között
kerülhet sor párbajra. Sajtónál más a helyzet. Nem mindig világos, hogy
ki az elégtételre jogosult sértett, és az sem, hogy ki a sértő. Említettem
már egy Herczeg Ferenc- esetet. Egy másik párbajügyben, mely szintén a
verseci íróhoz kötődik, Herczeg Ferencnek egy hírlapi cikke vezetett pár-
bajhoz. Ezt a cikket azonban nem egy személy találta magára nézve sér-
tőnek, hanem negyven technikus, akik a szakmájuk megalázását látták
az írásban. A megoldást sorshúzás eredményezte. A technikusok sorsot
húztak, a nyertes Kubik Béla volt, aki a párbaj során meg is sebesítette
Herczeg Ferencet.

A sértett fél azonosításával kapcsolatban más kanyarok is elképzelhetők. A technikusok mind sértettek lehettek – csak sokan voltak. Felvetődik azonban a kérdés, magára vállalhatja-e valaki a sértett fél szerepét, aki önmaga nem sértett. A párbajkódex szerint nem. („A sértés mindig személyes, melyet nem vehet magára más, mint egyedül az, akit illet.”) A 11. paragrafus helyt ad azonban egy kivételnek is – ha hölgy a sértett. Ilyenkor a sértést (és részvételt a párbajban) magukra vehetik urak, de csak olyan urak, „akik a megsértett nő védelmére fel vannak jogosítva”.

A Vinczehidy–Várady-esetben Vinczehidy sértett státusa nem volt vitatott (bár talán lehetett volna, mert a cikk nem csak róla szólt). Más azonban nem kért elégtételt (Jankó alispán sem). Felvetődött viszont a kérdés, hogy ki a sértő fél. A cikkíró neve nem jelenik meg az iratokban. Nagyapám volt a főszerkesztő. A Clair Vilmos által megfogalmazott párbajkódex foglalkozik ezzel a kérdéssel is. A 16. (d) paragrafus szerint „a felelős szerkesztő felléphet munkatársa helyett”. Pontosítva van az is, hogy ez csak akkor jön számításba, ha a munkatárs (cikkíró) a sértő fél, de helyettesítésnek nincsen helye, ha a munkatárs a sértett fél. (Ha valaki leszidta az anyját a cikkírónak, akkor csak ő kérhet elégtételt, nem a felelős szerkesztő.)

A mi esetünkben a 16. (d) paragrafus nem hozott egyértelmű megoldást, mert Várady Imre nem felelős szerkesztő volt, hanem főszerkesztő. Amint ezt a jegyzőkönyv mutatja, érzékelve a problémát, Vinczehidy segédei kérdéseket tesznek fel. Miután nagyapám fogadta őket január 6-án este, Vinczehidy segédei hivatkoznak arra, hogy a cikk Várady Imre „égisze alatt” jelent meg, majd megkérdezik, hogy „a szóban forgó cikket szorgalmazta-e, azzal egyetért-e, avagy azzal azonosítja-e magát” – és ha igen, hajlandó-e Vinczehidy úrnak elégtételt adni. Várady Imre válaszolt, de a válasz nem oldotta meg a kérdést. A jegyzőkönyv szerint: „Dr. Várady Imre úr kijelentette, hogy a cikket nem sugalmazta, nem írta, sőt távolléte miatt annak megjelenéséről előzetes tudomása nem volt, Dr. Vinczehidy urat, egyéniségét, jellemét, nagyra becsüli; mindazonáltal felszólításunkra nem volt hajlandó olyan nyilatkozat kiállítására, hogy a szóban forgó cikkel nem azonosítja magát [...], elégtételt adni hajlandó és kijelentette, hogy segédei másnap d.e. 10 órakor tárgyalás céljából Faur Cornél úrnál meg fognak jelenni.”

Ezen a ponton a segédek veszik át a dolgot irányítását. Ha kialakul egy világ, mely számít és fontos, akkor ez rendszerint már nem csak a főszereplők világa. A párbajvilágban is – azok mellett, akik esetleg párbajoznak – helyet kapnak a segédek, különböző párbajbírók, tanúk, a helyszínen készenlétben álló orvosok, vívómesterek, mások is. A párbajsegédek utasításokat kértek a párbajra készülőktől, de saját szerepük is volt, és per-

sze a saját rátermettségüket is igyekeztek bizonyítani. Nagypámnak két kitűnő jogász volt a párbajsegéde (Alföldy Ede esetében azt is mondhatnám, hogy híres jogász). Ők felteszik a kérdést, hogy „van-e okozati összefüggés Várady Imre magatartása és a sértés között”. Utána – mivel nyilván jól ismerték a Clair-párbajkódexet – kifejtik, hogy „...a lapnak amelyben a cikk megjelent van felelős szerkesztője, ennél fogva Várady Imre úr megbízottainak az a meggyőződésük, hogy Várady Imre részéről lovagias elégtételadásnak helye nincsen”. Alföldy Ede és Kardos Samu hozzáteszik, hogy „habár Várady Imre Vinczehídy Ernő személye irányában táplált nagybecsülésből szívesen adna elégtételt, ez elégtétel az okozati összefüggés hiánya miatt nem lenne alkalmas a sértés kiegyenlítésére”.

Érdekes ez a „nagyra becsülöm, tehát szívesen párbajozom veled” gondolatfonal. Csavarhatnám esetleg az abszurdum felé, úgy, hogy „barátok vagyunk, szóval szívesen lövünk egymásra”. De nem ilyen egyszerű a dolog. Bár a feleket ellentétes oldalakra állítja egy veszekedés, rágalmazás, vélt rágalmazás, tisztelet meg nem adása, esetleg verekedés, vagy képletes verekedés („uram, tekintse magát arculütöttnek”), valami össze is tartja őket. Együtt vannak valahol, egy társadalmi rétegben, mely becsülethez való ragaszkodással (vagy ennek deklarációjával) határozza meg önmagát. Ezért elismerés jele, ha valakiről azt mondjuk, hogy azok közé tartozik, akikkel szívesen párbajoznánk.

A különféle becsületigények néha össze is keverednek. Vinczehídy segédei megpróbálják áthidalni a „nem felelős szerkesztő, hanem főszerkesztő” problémát. Megismétlik, hogy a cikk Várady Imre „égisze alatt” jelent meg (az „égisz” pedig vonatkozhat főszerkesztőre és felelős szerkesztőre is). Erről a talapzatról indul a következő érv: „Várady Imre úr ellennyilatkozata hiányában a nagyközönség jogosan következtetheti azt, hogy annak tartalmával Várady Imre egyetért.” Tehát, ha Várady Imre nem tesz ellennyilatkozatot, akkor közvetetten vállalja a cikket – és így vállalnia kellene a lovagias elégtételt is. Ez a vonal azért vezet becsületigények keveredéséhez, mert nem csak a méltánytalanul sértő (ha az) írástól való elhatárolódást, de a saját lap mellett való kitartást is követelheti a becsület. Nem lovagias, ha egy főszerkesztő elhatárolja magát egy megjelent cikktől, mely saját lapjában jelent meg – akkor sem, ha „a cikket nem sugalmazta, és megjelenéséről előzetes tudomása nem volt”.

Szóval mindenkinek fontos a becsület, mindenki a rendes emberek világába tartozik (és egyszersmind azok közé, akik számítanak), a segédek szakavatottan érvelnek, mindenki követi a szabályokat, senki sincs elvben a párbaj ellen – de lesz-e a végén párbaj vagy sem? Ezt a kérdést a párbajbírószágra bízták. Közös megegyezéssel feltették a kérdést is, melyre a párbaj-

bíróságnak kellett válaszolnia: „A jegyzőkönyvekben foglalt tényállások alapján tartozik-e dr. Várady Imre úr dr. Vinczehidy Ernő úrnak elégtételt adni?”

Szeretném tudni, hogy akarta-e valaki igazán a párbajt. A nagyapám feltehetően nem. Vinczehidy Ernő talán inkább – de ez sem biztos. Az alapcél az, hogy mindenki ott maradjon a becsület mezején. A sértett fél ezt elsősorban azzal éri el, hogy elégtételt követelt, a sértő fél pedig azzal, hogy nem zárja ki az elégtételt. Ha aztán a párbaj mégis elmarad, mert a párbajbírótság úgy látja, hogy valami miatt nem indokolt (például azért, mert nem a megfelelő felek állnak egymással szemben), az alapcél mégis el lett érve – mert Alföldy nem hagyta annyiban, hogy sértő cikket írtak róla, Várady készen állt elfogadni a párbajbírótság döntését. Megbízója nevében Kardos Samu párbajsegéd írt alávetési nyilatkozatot:

Nyilatkozat

*D. Várady Imre úrnak Vinczehidy Ernő en elleni
lovagiadás ügyében, alulírottak, mint Várady Imre
megbízottai kijelentjük, hogy a f. év január hó
7-én és 8-án felvett jegyzőkönyvek értelmében magala-
tunkat párbajbírótság döntésének magunkat
felkötlenül alávetjük.*

*Kardos Samu
1907. évi január hó 8-án*

Várady Imre

Felvetődik persze az a kérdés is, hogy miért nem fordult Alföldy Ede a cikkíró vagy a felelős szerkesztő felé. Ami a cikkírót illeti, itt is voltak becsület-kanyarok. Nem lett volna megfelelő magatartás, ha a nagyapám felfedi a cikkíró nevét. Vélhetően tudta, vagy megtudhatta volna, meg is mondhatta volna, de ez sértette volna a lapon belüli lojalitást. Két esetet látok, amikor a cikkíró neve mégis előkerült – de csak azután, hogy a cikk-

író ebbe beleegyezett, és a felelősséget is hajlandó volt elvállalni. Így például Pártay Zoltán és Várady Imre lovagias ügyében előbukkant a cikkíró: Bogdánffy István. (Rokona lehetett Bogdánfi Sándornak, a *Magyar Szó* neves újságírójának?) Pártay Zoltán a *Délvidéki Újság* 1908. évi 11. számában megjelent Erzsébetlaki krónika című írásban látott sértést. Segédei a nagyapámat keresték fel, megkérdezve, hogy ki a cikk szerzője. Ő erre – a cikkíró beleegyezésével – válaszolt is. A jegyzőkönyv szerint: „A kérdéses cikk szerzője Bogdánffy István Tor. Erzsébetlaki lakos, aki nyert értesítés szerint kész a cikkért a felelősséget elvállalni.” Ezzel zárul is a Pártay-Várady-ügy. Az 1908. január 18-án délután ½ 4 órakor felvett jegyzőkönyv zárómondatai szerint: „A megbízottak nyert megbízásuk értelmében eljárván, a fenti kölcsönös nyilatkozatok alapján az ügyet a lovagiasság szabályainak megfelelően elintézettnek nyilvánítják.”

A Vinczehidy-ügyben nem került elő a cikkíró neve – és a párbajbíró-sággal kapcsolatban is problémák alakultak. Kardos Samu és Alföldy Ede párbajsegédek úgy látták, hogy mivel az ügy „politikai ellentétekből keletkezett”, elfogulatlan ítéletet olyan bíraktól lehet leginkább várni, „kik a helyi politikai mozgalmaktól távol állanak”. E megfontolások nyomán Gróf Battyány Tivadar országgyűlési képviselőt nevezték ki párbajbíró-nak. Vinczehidy Ernő segédeinek más volt a véleménye. A szabályok értelmében Battyány gróf kinevezését nem vitathatták (mert mindkét félnek joga volt kinevezni egy-egy párbajbírárt). Kifejtették azonban, hogy „[a]z ügyet egyébként nem tartják oly jelentékenynek, hogy azért országos férfiak idejének igénybevétele szükséges lenne”. Helytelennek tartották azt is, hogy a párbajbíró-ság székhelye Pesten, és ne Becksereken legyen, és hangsúlyozták, hogy „[r]agaszzkodniok kell ahhoz, hogy az itt keletkezett és itt tárgyalt ügy helyben is nyerjen elintézetést és befejezést...” Ez ultimátumhoz vezetett. Vinczehidy segédei kijelentették, hogy „ha a párbajbíró-ság 24 órán belül meg nem alakul, vagy ha annak tárgyalási helyeül nem Nagybecskerek jelöltetik ki, úgy felünk részéről az ügyet befejezettnek fogjuk tekinteni”. Vinczehidy segédei ezután Mihálovits Ödönt nevezték ki párbajbíró-nak, aki szintén hangsúlyozta, hogy a párbajbíró-ságnak Nagybecskereken kell tárgyalnia az ügyet.

És itt a dolgok elakadtak. Miután három nap alatt sem alakult meg a nagybecskereki székhelyű párbajbíró-ság, Vinczehidy segédei 1907. január 7-én levelet írtak nagyapám segédeinek, melyben közlik, hogy az ügyet befejezettnek tekintik.

Ezután maradhatott valami görcs, valami vita arról, hogy a felek eljutottak-e a lovagias elintézésig, és ha nem, ezt kinek a magatartása akadályozta. Folytatásnak azonban nem látom nyomát.

Visszatérnék nagyapám naplójához. Ott fel van jegyezve, hogy Vinczehidy 1923-ban elhagyta Nagybecskereket, és Pestre költözött. Távozáskor egy antik órát adott emlékül a nagyapámnak. Amikor 1944-ben távoztak a lakásunkból a belakoltatott orosz katonák, az óra eltűnt, eleinte az tűnt valószínűnek, hogy az oroszok magukkal vitték, de néhány hónap múlva kiderült, hogy nem így volt. Ismét a *Naplót* idézem:

„Az irodai irattárban a fascikulusok mögé rejtve ma megtaláltuk a Vinczehidy-féle antik, régi utazási órát, amely Vinczehidy Ernő búcsúvétele – 1923 óta irodám falán lógott, s amelyről azt hittük, hogy a beszállásolva volt oroszok elcsenték. Nagyon örülök, hogy ismét előkerült a Vinczehidy emléke.” (1944. XII. 12.)

Most már csak az a kérdés maradt, hogy mi lett az antik utazási órával? (És hogy mi is az, hogy „utazási óra”?) Ha az iroda falán lógott – amint a *Napló*ban le van jegyezve – akkor talán arról a falióráról van szó, melyet én is ott láttam, a kassza felett a falon, a cserépkályhától jobbra. De ez elég nagy óra. Elfért ez „a fascikulusok” mögött? A polcokon nem, de volt az irodában egy nagy, sarokba tervezett háromszögletes iratszekrény, abban talán igen. Ezt a régi faliórát (ha ez az) Újvidékre vittem, majd Pestre hoztam át. Unokáimnak egy darabig élmény volt az óra felhúzása egy nagy sárga lilium formájú órakulccsal. Aztán egyszer elakadt az inga. Becskereken tudtam pontosan, hogy ki az órás, aki megjavíthatná, és hogy hol lakik. De Pesten?

II.2. Még egy baráti ügy

Ebben az ügyben is egy családi jóbaráttal állott szemben a nagyapám. Ezúttal Brájjer Lajos volt a kihívó. Brájjer Lajos a bánáti magyar hírlap-írók elnöke volt, sokáig szerkesztője a *Torontálnak*. Amikor egy ideig Fiumében élt (1908–1917), az ottani *Fiumei Estilapot* szerkesztette. Állandó munkatársa volt az Amerikában megjelenő német nyelvű *Staatszeitung* napilapnak. Könyveket is írt, németre fordított magyar verseket, és több versfordításkötetet jelentetett meg.

Vinczehidyvel szemben, Brájjer Lajos inkább politikai ellenfele mint fegyvertársa volt a nagyapámnak. Ő kormánypári volt, a nagyapám ellenzéki. 1944. január 21-én (két hónappal Brájjer Lajos halála után) nagyapám feljegyzi naplójában, hogy korábban két asztaltársaságban is találkozgattak. Az egyik asztaltársaság minden hétfőn találkozott a Centrálban – ide tartozott Brájjer Lajos és Todor Manojlović szerb író is (aki szintén fordított magyar költőket, különösen Adyt, szerbre és németre is). A *Napló* szerint:

„E találkozásoknál a régi megyei történések s immár emlékek felelevenítésénél Brájjerrel kiegészítettük mondókáinkat. Ő annak idején hithű kormány- és

*megyei párti, én ellenzéki és függetlenségi szemüvegen át világotottunk reá a le-
tűnt múltra.*

*Ma, az utolsónak elköltözött Brájjér nagy hiányát érzem. A kortársak közül
íme senki. Magam maradtam emlékeimmel.”*

Brájjér Lajos gyakran járt nálunk, de erre nem emlékszem. Négyéves voltam, amikor 1943. november végén elhunyt. Nagyon jól emlékszem azonban a feleségére, aki 96 vagy 97 évet élt meg. Stefi néni rendszeresen járt hozzánk, még a hatvanas (talán még a hetvenes) években is. Mindig fekete magas nyakú ruhában, fekete esernyővel, töretlen életerővel. Erna nővére többször eljött hozzá Verseacről, egyszer-kétszer én is vártam rá a vasútállomáson (a hatvanas évek közepén már autóval). Meghökkenett, hogy Erna néni kalapdobozokban szótárakat is hozott magával, hogy ne hiányozzanak, míg Beeskereken van a hűgánál. (Bár Stefi néninek is voltak szótárai – ezt tudom, mert többször jártam nála a piactéri lakásában.) Brájjéréknak két lányuk volt, az egyik Rómában, a másik Kanadában élt. A római lány 1952-ben elhunyt. A súlyos beteget Stefi néni ápolta. A római lakást fenntartotta, és 1960-ban (több mint nyolcvanéves volt) Stefi néni úgy döntött, hogy végignézi a római olimpiászt. Akkor Jugoszláviában engedély kellett ahhoz, hogy valaki nyolcvanéves korában repülőn utazzon. Az apám és az orvosok segítségével megkapta. Később sokat mesélt az olimpiászról.

Megtörtént, hogy a Stefi néni segített. 1945. február 4-én a nagyapám lejegyzti a naplójában, hogy Perisits Zoltán volt polgármesternél volt látogatóban egy társaság, visszafelé menet probléma adódott, de Stefi néni erre előre gondolt, és megoldást is biztosított. A *Napló* szerint: *„Hét óra tájt Brájjér Stefi meggyújtotta a magával hozott kis laternát, amelynek pislogó kis fényénél – a háziaktól búcsút véve – nekivágtunk az utca sötétjének. Hónapok óta nincsen utcai világítás. Így az esték, éjjelek koromsötétek.”*

Brájjérék kanadai lányát is megismertem. Egy mondatát többször ismételték Beeskereken, különböző társaságokban. Amikor egyszer eljött látogatóba, Stefi néni igen gazdag programot tervezett (ő akkor kilencven év feletti volt, a lánya körülbelül hetvenéves). A lány próbálta követni, de egyszer kifakadt: „Anyá, hagyjál! Én már egy öregasszony vagyok.”

Brájjér Lajos egy újságcikk miatt kért lovagias elégtételt, mely a *Nagybeeskereki Hírlap*ban jelent meg Meghamisított bohózat címen. Ezúttal nem voltak kanyarok a körül, hogy ki is írta a cikket, ki a felelős szerkesztő, kit lehet szabályszerűen kihívni. A cikket a nagyapám írta, és ez nem volt vita tárgya. Másfél oldalas jegyzőkönyv rögzíti, hogy mi történt, és ebből legalább fél oldalt foglalnak el a felek és segédek nevei. A kimenetel egyértelmű, de néhány szót sehogyan sem tudok kibetűzni. Ideírom,

amit biztos el tudok olvasni, pontokat hagyva ott, ahol nem sikerült a kibetűzés. Nagyapám nyilatkozatából ezt tudom elolvasni:

„A Nagybecskereki Hírlap [...] számában »Meghamisított bohózat« cím alatt megjelent cikket az akkori viszonyok szülte politikai [...] hevében írtam, de [...] kijelentem, hogy én Dr. Brájjer Lajost minden tekintetben tisztességes embernek tartom.»

Ezt követi Brájjer Lajos nyilatkozata:

„Dr. Brájjer Lajos ezt tudomásul veszi, és kijelenti, hogy ezzel az ügy befejezést nyert.»

Voltak könnyen lezárt ügyek is.

II.3. Pontosan (és lovagiasan) tájékoztatott egy párbajról a sajtó?

Jankó Ágoston alispán és Sándor Mihály, a *Nagybecskereki Hírlap* felelős szerkesztője között tényleges párbajra került sor. A vita egy újságcikk nyomán indult, de a kihívó fél a végén az újságíró volt. A párbajról tájékoztattak nagybecskereki lapok és a budapesti *Magyarország* is. 1906. július 14-én, Torontál vármegye rendkívüli közgyűlésén Jankó alispán megtámadta a *Nagybecskereki Hírlapot*. Az alispán szerint az újság rágalmat közölt, amikor azt állította, hogy Torontál vármegye tisztikara azt határozta, hogy szolgálatait felajánlja a Fejérváry-kormánynak. Sándor Mihály, a *Nagybecskereki Hírlap* felelős szerkesztője ott volt a közgyűlésen, és válaszolt is. Felhozta, hogy a hírt (hogy Torontál vármegye tisztikara felajánlja szolgálatait a Fejérváry-kormánynak) nemcsak a *Nagybecskereki Hírlap*, de több pesti lap is közölte. A hír négy hónappal azelőtt jelent meg, de Jankó alispán bölcsen hallgatott, míg tartott a Fejérváry-korszak. Ezután Sándor Mihály lovagias elégtételt kért Jankó alispántól.

A dolgok gyorsan pörögtek. A segédek (Billitz Béla és Várady Imre Sándor Mihály oldalán, Faur Kornél és Rohonczy Gedeon Jankó alispán oldalán) már másnap, július 15-én reggel összeültek, fegyveres elégtételben állapodtak meg, még hozzá karddal „nyak és csuklóbandázs alkalmazása mellett, harcképtelenségig”. Helyszíneként a Regatta Hajóházat jelölték meg, időpontként pedig az ugyanaznap délutáni 4 órát.

A július 15-i jegyzőkönyvet a párbajsegédek kétszer írták alá. Először hogy a párbaj részleteiről szóló egyezséget hitelesítsék, másodszer (fél oldallal lejjebb), hogy rögzítsék a párbaj kimenetelét. (Sándor Mihály megsebesült, és az ügy elintézését nyert.)

De ezzel mégsem fejeződött be minden. 1906-ban már nemcsak a párbaj fontossága, hanem a párbajszabályok különböző kanyarai is ott lüktettek a köztudatban. Sándor Mihály úgy látta, hogy a *Torontál* napilapban megjelent hír félreértésre adhat okot. A *Torontál* azt közölte ugyan-

is 1906. július 16-án, hogy Sándor Mihály lovagias elégtételt kért, Jankó alispán pedig fegyveres elintézést ajánlott. Ez nem volt pontatlan, de egy olyan félreértést sugallhatott, hogy lovagias elintézés **helyett** került sor fegyveres elintézésre. Az aggodalmat tetézhette az a körülmény, hogy a *Torontál* és a *Nagybecskereki Hírlap* rivális lapok voltak. Ezért Sándor Mihály és segédei 1906. július 17-én pontosítást kérnek. És ezt egy elemzéssel támasztják alá. Az irat több ízben is hivatkozik a Clair-féle párbajkódexre, kifejti, hogy a „lovagias elégtétel” és „fegyveres elintézés” nem ellentétes fogalmak, hanem a fegyveres elintézés az egyik válfaja a lovagias elégtételnek (a másik válfaj a „békés kiegyenlítés”). Továbbá ez olvasható: „Az eljárásról felvett jegyzőkönyv szerint mi lovagias elégtételt kértünk, Jankó Ágoston megbízottai, anélkül, hogy bármi tekintetben kifogást emeltek volna, felajánlották a fegyveres elintézést. Ez nem jelentett, és az említett körülmények között nem is jelenthetett egyebet, mint azt, hogy a kihívott fél megbízottai nem a békés, hanem a fegyveres elégtételadás módját választották.”

Nézegetve az újságcikket és a jegyzőkönyveket, nem vagyok benne biztos, hogy valóban szükség volt ezekre a pótlólagos magyarázatokra. De konkrétan látva az izgalmakat és az aggályokat, egy lépéssel ismét közelebb kerül hozzám a párbajvilág. A *Magyarország* július 17-i száma szerint: „A szerkesztő két súlyos fejevágást kapott.” Szóval komolyabb volt a sérülés. De egy nappal a sérülés után nem az a fontos, hogy megsebeztek, vágást kapott, hanem, hogy világos-e, hogy ezzel lovagias elintézést kapott-e. Ez volt akkor a lényeg.

II.4. Újságcikkek viadalai, cikkírók párbajai és fegyverbíróságok

Sajtóügyekben három módja létezett az elégtételnek. Akinek volt hozzá tehetsége (vagy azt hitte, hogy van hozzá tehetsége), választ fogalmazhatott – ezek közlésére adott esélyt a lapokban a „nyílttér”. Itt volt még a párbaj, és állami bíróságok előtt is voltak sajtóperek. A jogszabályok korlátokat szabtak, kizárva a párbajt – bár e szabályok követésében a hatóságok nem sok buzgóságot mutattak. Most, hogy nézegetem az iratokat, látom, hogy a párbajszabályoknak is volt mersze korlátokat állítani (nem csak sajtóügyek esetében). A párbajszabályok bizonyos esetekben a törvényes utat zárták ki, szankciókat is szabva. A Clair-féle Párbajkódex 23. paragrafusában áll: „Aki lovagias úton már elintézett ügyét törvényes útra *is* tereli, becsstelenséget követ el, mellyel önmagát fosztja meg párbajképességétől.”

Tehát szabad ugyan törvényes utat követni, de csak akkor, ha még nem történt lovagias elintézés.

Orsó Gáspár begaszentgyörgyi jegyző a sajtóreplikát választotta, amikor sértőnek talált egy írást. 1902. április 27-én jelent meg a *Nagybecskereki Hírlapban* a Két község dolga című írás, mely szerint fegyelmi eljárások vannak folyamatban a begaszentgyörgyi jegyző ellen, és ezek a vagyonosodását is firtatják. A szövegben ott áll az is, hogy: „A békességéről és virágzó jólétéről egykor oly híres Begaszentgyörgy község most egyre anyagi zavarokkal küzd és belső viszálykodások tüzelik egymás ellen a község lakosságát.”

Orsó Gáspár az 1902. május 2-án megjelent *Torontál Nyílterében* válaszolt. A *Nagybecskereki Hírlapot* ostromozó válasz a következő szavakkal indul: „Végtelen tisztelője vagyok a sajtószabadságnak...” Szóval ez sem újdonság. Tudom, hogy ma Szerbiában, Magyarországon is, úgy kell a sajtóhoz viszonyulni, hogy virágot teszünk az ajtó elé, mielőtt betörnénk az ablakot. Más országokban is tiszteletnyilvánítás az első lépés, ha kordában akarják tartani a rakoncátlankodó sajtót. 2015 nyarán az amerikai hadügyminisztérium (a Pentagon) 1176 oldalas dokumentumot tett közzé, melyben hangsúlyozza a sajtószabadság melletti elkötelezettségét, de leírja azt is, hogy a katonai akciókkal foglalkozó riportok „kémkedéssel azonosíthatók”, hogy a kormánynak „cenzúrához és egyéb biztonsági eszközökhöz kell folyamodni, hogy ne jussanak érzékeny információk az ellenséghez”. Az újságírók bizonyos esetekben „privilegium nélküli háborúskodó”-nak (unprivileged belligerent) minősíthetők. (E minősítés alapján kevesebb védelem járna az újságíróknak, mint a harci ellenfeleknek.) Ennek kapcsán a *New York Times* szerkesztőbizottsága közös szerkesztőségi véleményt közölt 2015. augusztus 10-én, hangsúlyozottan felkérve a kormányt, hogy módosítsa ezeket az álláspontokat.

Szóval sajtószabadság volt és van. Orsó Gáspár pontosít néhány állítást, és elég valószínű, hogy itt igaza lehetett. Szerinte nem több, hanem csak egy fegyelmi eljárás van folyamatban ellene – és ezt nem a szolgabíró vezeti (ahogyan a *Nagybecskereki Hírlap* állítja), hanem megyei központi kiküldött tisztviselő. Továbbá részletes adatokat közöl a vagyonával kapcsolatban. Itt már nem tudom, hogy kinek lehetett igaza. Orsó Gáspár az adatok forrásaként „önzetlen szakértői becslés”-t jelöl meg. Aztán vannak Orsó Gáspárnak is állításai a *Nagybecskereki Hírlappal* kapcsolatban. Kifejti, hogy „[a] Nagybecskereki Hírlap különös kedvteléssel gyalazza a jegyzőket”. Hozzáteszi, hogy a Két község dolga cikkében, a *Nagybecskereki Hírlap* jönnek látja „...a legszemérmertlenebb hazugságokkal és vérlázító szemtelenséggel a nagyközönséget félrevezetni, és lábbal tiporja a legszen-
tebb emberi kincset, a becsületemet, melyet pedig sem nem kaptam, sem meggyalázómtól kölcsön nem kértem, mert ilyennel aligha rendelkezik.” Az írás egy népdalból vett verssorokkal végződik:

*Irigyeim sokan vannak,
Mint a kutyák úgy ugatnak.
Adok nekik víg napokat,
Hadd ugassák ki magukat!*

Innen az út már lovagias elégtétel igényléséhez vezet. És ettől a ponttól kezdve – mint az általam ismert többi esetben is – nemcsak maga a bajvívás, de az előkészületek és procedurális viták is kötelezően feszes lépésekkel történnek. Nagypám volt a kihívó, miután „A két község dolga cím alatt megjelent cikk felelősségét elvállalta”. (Nem egészen világos, hogy ő írta-e a cikket, vagy szerkesztőként azonosult a cikkel.) A párbajsegédek tárgyalásait az 1902. május 3-án készült háromoldalas kézzel írt jegyzőkönyv rögzíti. Orsó Gáspár segédei igyekeznek azzal érvelni, hogy lovagias elégtételnek nincsen helye, mert meghatalmazójuk a *Torontál*-ban megjelent írásával „Várady Imrét saját személyében sérteni nem akarta”, ő csak „hírlapilag védekezni” akart, és hírlapi polémiáról van szó. Ezenfelül, Orsó úr segédei szerint, a *Torontál*-ban megjelent írás személyes sértést nem tartalmaz. Mivel Várady Imre segédei ezt nem így látták, párbajbírórság kellett, hogy eldöntse, szükség van-e lovagias elégtételre. A párbajbírórság elnöke Stassik Ferenc volt, tagjai Alföldy Ede és Riesz Jakab. Két kérdésre kellett választ adni. Az első kérdés így hangzott:

1. Foglaltatik-e a *Torontál* 100. számában „[a] Nagybecskereki Hírlap erkölcsbírájához” cím alatt megjelent közleményben oly természetű személyes kérdés, mely miatt lovagias eljárásnak helye van. Igen vagy nem?

A párbajbírórság válasza „igen” volt. Ezután még arra kellett válaszolni, hogy az Orsó Gáspár és segédei által adott magyarázatok elegendők-e a lovagias ügy befejezésére. Erre a kérdésre „nem” volt a válasz. A választokat május 5-én adta meg a párbajbírórság.

Tehát következett a párbaj, de nem azonnal. Fel kellett hogy álljon egy *fegyverbírórság* is, mert a felek és segédek nem tudták eldönteni, hogy milyen fegyverrel folyjon a párbaj. A választás joga elvben a sértett félt illeti meg – és a nagypám kard mellett volt. Felmerültek azonban más szempontok is. Orsó Gáspár szerint a hónaljának az állapota hátrányos helyzetbe hozná, ha kardot választanának. Ez nem volt egy szemmel látható adat, a dolgok megítélése a fegyverbírórságra maradt, mely bevont egy orvosi szakértőt is. A bélyeggel ellátott orvosi bizonyítvány már május 6-án elkészült. Ebben le van írva, hogy Orsó Gáspár jobb hónalja alatt „egy férfi ökölnyi zsírszövetből álló daganata van, mely daganat a jobb karnak nemcsak szabad működését akadályozza, hanem működés közben igen gyorsan fáradttá teszi a kart...” Itt van az orvosi bizonyítvány, melyet „Dr. Nónai Pál, az orvostudományok tudora” állított ki:

Orvosi bizonyítvány

Alulírott, hivatalos bizonyítom, hogy Orsó Gajzónak megapantaszgójai lakost a nemi angya orvosilag megvizsgálva s találtam, hogy a jobb kezét alább, egy férfi ökölnyi- kőrösvetűl álló inguinalis van, mely inguinalis a jobb karának nemcsak szabad működtetés akadályozása, hanem működtetés közben igen gyorsan fáradás teszi a karát, sőt a felte- rülve mellette elhaladó szexuális gőrcsövek erőse is károsít. Minthet ^{ittél} fokozottabbá fejeződik a végtagok hiúsulhatóságának akadályozása van.

Komlócsanak 1902. május hó 6-án

Nonay Pál
járnai titkár

Dr. NONAY PÁL
3-75- orvosi tudományok
1868
MAGY-BECS

Így pisztoly mellett döntött a fegyverbíróság.

Több ügyben is látom, hogy a fegyverbíróságok előtt sem maradtak el kanyargó részletek és tetszetős okfejtések. Kovács Sándor és Keresztes Aladár 1898-beli ügyében is kard és pisztoly között kellett dönteni. Kovács Sándor megbízottai a pisztolyt ajánlották, mert:

- 1) a fegyverválasztás joga felüket mint sértett félt illeti,
- 2) a sértés súlyos természetű és
- 3) felük balkezes lévén, jobb karját nem használhatja.

Keresztes Aladár segédei ezzel szemben négy érvet hoztak fel:

1) a sértés nem oly súlyos természetű, hogy az elégtétel csak pisztolyal volna megadható,

- 2) a fegyverválasztás joga a kihívott felet illeti,
 - 3) a balkezes felet a balkézzel való vívás joga illetvén, ő hátrányban nincs, végre
 - 4) mert megbízójuk rövidlátó.
- A fegyverbíróság döntése így nézett ki:

Fegyverkönyv

felvételű N. becsteléken Kőszévi augusztus hó
15-én Kovács Sándor urat - Peresztes
Aladár úr elleni becsteléli ügyben megalakult
fegyverbíróság ítéseben.

Telen voltak alulírottak:

A felek megbízottai elnökül: Dr. Pellmarich Sándor
alispán urat választják ki az elnökséget
elfogadva a fegyverbíróság megalakult.

Az eset előmenyében előadásra utain
a fegyverbíróság sérelmével a mellett döntött,
hogy: Kovács Sándor és Peresztes Aladár
urat között felmerült becsteléli ügy: kár-
fárlalgyal stenszerű el.

Dr. Pellmarich Sándor
Alispán

Elnök

Peresztes Aladár úr megbízottai

Visszatérve az Orsó–Várady-ügyre, itt a fegyverbíróóság döntése nyomán a következő részleteket pontosították május 7-én a párbajsegédek:

- A párbaj színhelye a városi erdő
- Idő: 1902. május 8-ának reggeli hat (6) órája
- A távolság: 25 lépés, közeledés nélkül
- Egyszeri golyóváltás sima légy nélküli pisztolyokból
- A hely, illetőleg elhelyezés és a lövések sorrendje sorhúzással döntődik el
- A felek a vezetősegéd vezényszavára 10 másodperc alatt tartoznak lőni. Ezentúl lőni nem szabad
- Csütörtök lövés számába megy.

Így is történt. A jegyzőkönyvben áll: „A párbaj a tegnap megállapított feltételek mellett megtörtént, és ezzel az ügy a lovagiasság szabályai szerint befejeztetett.”

Sérülésről nincs említés a jegyzőkönyvben. Ez azt jelenti, hogy nem is történt sérülés, mert egyébként a jegyzőkönyvek ezt rendszeresen feljegyzik. Tehát vagy mellélőtt Orsó Gáspár és a nagyapám is, vagy lövésnek számító érvényes csütörtök esete forgott fenn. A becsület fennmaradt.

II.5. Egy párbaj, mely a rendes bíróságig is eljutott

1945. december 12-i naplóbejegyzésében nagyapám egy párbajra emlékezik, melynek bírósági következményei is voltak:

„1945. XII. 12. [...] Kezembe akadt a dr. Papp Gézával vívott párbaj után, az ügyész által kiadott vádirat. Nagyon hullámzó volt akkoriban – 1902 – a megyei ellenzék harca. A Nagybecskereki Hírlap felelős szerkesztője voltam. A lap keményen támadta az akkori megyei szellemet. Karlsbadban gyógykúrán voltam s távollétemben dr. Hollaender László ellenzéki kemény cikket írt volt az újságba s amikor e támadás miatt Papp Géza – akkor országgyűlési képviselő lovagias elégtételt kért, a cikkíró vonakodott s Karlsbadból én vállaltam a provokálást. Hazaérkezve – 1902. VI. 17-én – a regatta házban megvívottam a kardpárbajt, amely Papp homlokán végig történt sérülésével végződött. Ültem ezért a szegedi államfogházban tán 4-5 napot. Ezóta a vádat képviselő Wiedorn Adolf ügyész, a párbajnál jelen volt dr. Haidegger Lajos, dr. Iványi Mór orvosok, Dellimanics Lajos főispán, Poroszkay Béla megyei ügyész, Alföldy Ede, dr. Kardos Samu segédek, s dr. Papp Géza is különböző földekben pihentek. Csak én maradtam itt s írom e visszaemlékezést.”

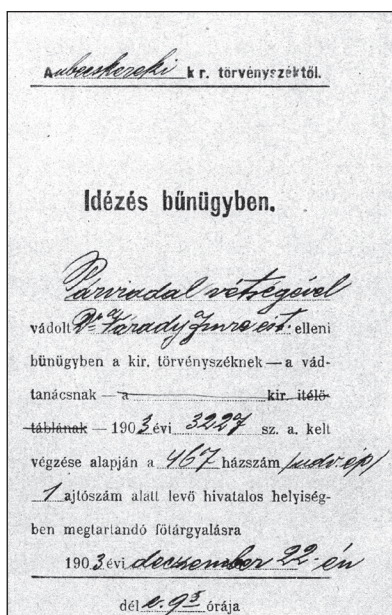
Most már a visszaemlékezés óta is eltelt hetven év. E párbajt – igaz csak két mondatban – Clair Vilmos könyvében is említi (Magyar párbajok Attila hun király idejétől az 1923. év végéig).

Papp Géza országgyűlési képviselő „a csörgő sipkások” vezércikk miatt kért lovagias elégtételt. Az írás a *Nagybecskereki Hírlap* 1902. június 11-i számában jelent meg. Szerző neve nincsen feltüntetve, viszont a fejlécen ott áll, hogy felelős szerkesztő Dr. Várady Imre. (A *Napló*ból látom, hogy Hollaender László írta a cikket.) Az írás azzal indul, milyen hősök voltak a szabadságharcban a vörös sipkások, de ezek „elpihentek már”, most csörgő-sipkások vannak a színtéren. Az elmúlt nagy idők torzképe gyanánt, most csodabogarak vannak, félkegyelmű intézmények és törpe óriások. A szerző szerint a torontáliak politikájának van egy különlegessége: a csörgősipkás politikusok. Az írásban ott áll még (nyilvánvalóan kormánypárti politikusokra célozva): „A bukfencekhez ők kitűnően értenek, olyan cigánykereket a vásártéri cirkuszok publikuma is csak ünnepnapokon lát, amelyeneket ők közgyűléseken, installációs lakomákon örömmel vetni szoktak. Valahányszor új politikai üngöket szednek magukra és csődöt mondanak minden elvűségnek, a vármegye mindannyiszor derülten mulat bohó piruettjeiken.”

A sorokban érződik a közvetlen jellemzés alkotói öröme – és kicsit a naivitása is. Ma egy tapasztaltabb tárcaíró közvetlen jellemzés helyett inkább azt írja, hogy „összefutottam az utcán egy rendes egyszerű emberrel, aki elmesélte, hogy... és ebből látszik, hogy mi a helyzet”.

Papp Géza neve nincs említve az írásban. Más név sem. De egy olyan politikai elittről van szó, melyhez Papp Géza is tartozott. A párbajnak aránylag nagy sajtóvisszhangja volt – lehet, hogy ez is hozzájárult ahhoz, hogy ez az elégtétel bírósági eljárással folytatódott.

A vádiratot – mely 1945 decemberében a nagyapám kezébe akadt – nem találtam meg. Megtaláltam azonban az idézést:

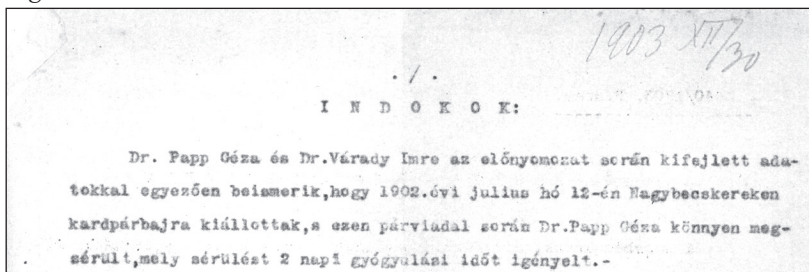

Az (eddig) felfedezett iratok között ott van a nagybecskereki királyi törvényszék 1903. december 22-én kelt ítélete is. A második oldal alján van a pecsét és az aláírások. Aláírták a pecsétől balra a „kir. törvényszéki elnök” (az aláírásból kivehető, hogy Zsiros Lajos), jobbra pedig a „kir. törvényszéki jegyző” (amennyire el tudom olvasni a kézírást, Gavrilovits). A törvényszéki elnök aláírása alatt ott áll még, hogy „Gép: Csebzánin”. Így hívhatták a gépírot. Nem ő volt a jegyzőkönyvvezető – azt Ilykovitsnak hívták – Csebzánin

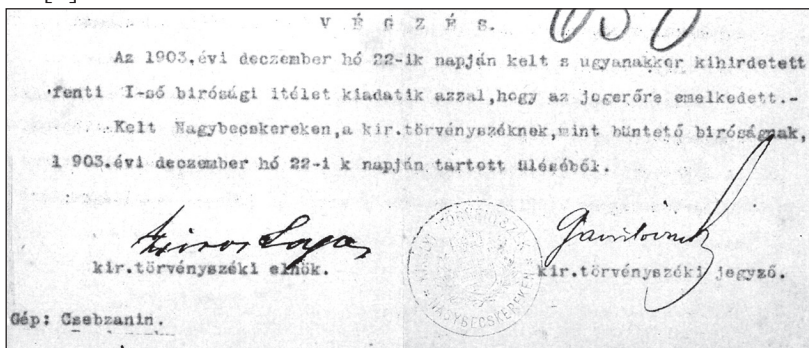
csak gépelt. Manapság egy tisztán technikai feladatot végző ember neve nem kerülne az ítéletre. Akkoriban a szertartás szereplői voltak a gépírók is, tehát ott volt a nevük az ítéleten. A hierarchikus különbséget az fejezte ki, hogy a gépíró nem írta alá saját kezűleg az ítéletet. Csak odagépelte. Tekintettel a foglalkozásra, ez logikus is volt. Most már az is kiderül, hogy történelmileg időtállóbbnak bizonyult a szerényebb szintű szereprögzés. Nagy kérdés, hogy megállapíthatnánk-e, hogy Csebzáninnak hívták a gépírót, ha kézzel írta volna alá a nevét. Ha olvasható is lenne az aláírás, akkor is maradnának kételyek (bennem is, feltehetőleg más olvasókban/kutatókban is): létezhetett ilyen név, hogy „Csebzánin”? És ez a kétely akadályozhatná, hogy Csebzáninék bekerüljenek a történelembe.

Egyébként az ítéletből látom, hogy a naplóban említett, nagyapámra rótt négy-öt nap államfogház-büntetés pontosan öt nap volt. Látom azt is, hogy Papp Géza sérülése „2 napi gyógyulási időt igényelt”, és öt három nap államfogházra ítélték.

Hogy bizonyítsam az aláírásokat (és Csebzánin nevét), itt van az indoklás első mondata, majd néhány bekezdés kihagyása után az ítéletet záró végzés:

[...]

Az ítéletben többször is olvastam az enyhítő és súlyosbító körülmények megfogalmazását. Papp Géza esetében súlyosbító körülmény, hogy ő volt a kihívó, de enyhítő körülmény, hogy „előzőleg békés úton igyeke-

zett kiegyenlíteni az ügyet” (felkérve a szerkesztőséget „a cikk visszavonására”). A szerkesztőség nem volt hajlandó „visszavonni” az írást. Nagypám esetében súlyosbító körülmény volt, hogy a sértő és vitát kiváltó cikk az ő lapjában jelent meg. Az egyik kihangsúlyozott enyhítő körülmény egyformán vonatkozik Papp Gézára és a nagypámra – és tulajdonképpen az egész párbajvilágra. Az ítélet magyarázza, hogy Papp Géza „a ferde társadalmi felfogás kényszere alatt lépett a fegyveres elégtétel kéréséhez”. Ugyanez a gondolat nagypám esetében a következő szavakkal lett megfogalmazva: „ő is a társadalmi kényszer hatása alatt működött”. A bíróság tehát tudomásul vette, hogy bár tilos a párbaj, valamiképpen elkerülhetetlen. A jog ezúttal mintha nem is igazán igyekezne kiszorítani tilos területről a betolakodókat. Csak jelt ad. Emlékszem, hogy kisiskolás koromban egy-két barátommal néha átbújtunk a kerítés alatt a szomszéd udvarba, ahol pocsolyák és érdekes teknősbékák is voltak. Többnyire észrevétlenül vissza is bujtunk, de egyszer-kétszer rajtakapott bennünket a szomszéd. Nem zavart vissza, csak jelzést adott, odakiáltva: Én is itt vagyok!

III. Valószínűleg ez volt az utolsó

Ezt a párbajtörténetet is egy naplóbejegyzéssel kezdem. 1944. október 24-én a nagypám feljegyzi, hogy az új (sokadszor új, ezúttal partizán) hatalom elhurcolt a Messinger Intézetből bútorokat, ágyneműt, ruhákat. Az intézet nevében Magyar Lenke ügyvédi segítséget kért. A *Napló* más házkutatásokról is beszámol:

„Jártak állítólag Stagelschmidt Jenőnél is. Demkó Istvánnál is nagy házkutatás volt. – És e garázdálkodásokra nincsen remedium.”

Stagelschmidt Jenőnek és Demkó Istvánnak jelentős szerepe volt a becskerei magyar intézményekben és a párbajvilágban is. Csak öt hónappal korábban (1944 májusában), a német megszállás alatt, Stagelschmidt Jenő még szereplője egy lovagias ügynek, melyről azt hiszem, hogy az utolsó lehetett Becskereken. Demkó István is több párbajban szerepelt. Az előkerült iratok szerint 1906-ban is részt vett egy lovagias ügyben mint párbajsegéd. Személyesen emlékszem Stagelschmidt Jenőre és Demkó Istvánra is. Felnőttkoromban, a hetvenes évek elején is meg-megjelentek még a főutcán. Pista bácsi kilencvenhat évet élt meg.

Az utolsó becskerei párbajügy és a partizánok házkutatásai nem egy korszakba és nem egy világba tartoznak, de csak néhány hónap választja őket el. Ezek a világok az én generációmban meglehetősen összekeveredtek. Ötéves korunkra estek a német megszállás utolsó hónapjai és a partizánok bejövetele is. Emlékszem, egy kortársam (Zoltán) esetére. A házukba német katonákat lakoltattak be, a szülei mondták, hogy kerülje őket,

de ez nem volt mindig lehetséges. A német katonák erősködtek, hogy a barátom őket Heil Hitlerrel köszöntse. Mondták, hogy egy katonát így kell köszönteni. Zoli így is tett. Nem egészen pontos kiejtéssel, Hej Hitler! mondott. A „hej” inkább a Hej, Rózsám! hejére, mint a Hitlerhez kötődő Heilre hasonlított, de ez az árnyalat a barátomban nem volt tudatos, és a német katonák sem akadtak fenn rajta. A probléma akkor keletkezett, amikor partizán katonák érkeztek, és az (akkor) ötéves barátom ezekben is csak katonákat látott. Őket is Hej Hitlerrel üdvözölte. Megúsza egy nem igazán kemény nyaklevessel. Nem volt könnyű tájékozódni.

Demkó Pista bácsi egy korábbi világ embere volt, és ebben a világban is maradt. Inasa volt, és amint ezt Becskereken tudtuk, mindig olyan inast keresett, akinek a cipőszáma megegyezett az övével. Cipész által készített lábbelit hordott, az volt a meggyőződése, hogy járni kell az új cipőben egy-két hónapig, mielőtt az kényelmessé válna. Ez az inas feladata volt. Pista bácsi jelen volt az utolsó magyar király koronázásán a nagybecskereki küldöttség tagjaként. Azt hiszem, mindvégig ennek tudatában sétált a becskereki korzón, különböző szerb/horvát/szlovén kormányok alatt, a német megszállás alatt, a kommunizmus alatt is. Talán nem peckesen, de inkább elegánsan, mint kényelmesen mozgott. Leginkább vadászkalapban és sétapálcával. Így felismerhető volt Becskerek központjában a múlt, pontosan az a múlt, melyet Pista bácsi választott, és igyekezett megjeleníteni. Amint azt mindnyájan tudtuk – és meséltük egymásnak –, 1944. október végén letartóztatták, különösebb vád vagy ok nélkül, talán azért, mert annyira világos volt, hogy nem ide (a partizánok által elképzelt világba) tartozik. Része ennek a történetnek Pista bácsi inasa is, akit a szájhagyományok szerint már nem tudott fizetni, de aki ennek ellenére sem hagyta ott a valamikori világot. Az inas ezüsttálcán hozott ebédet a fogházba. Hideg süllő. Ez annyira meghökkentő volt, hogy megengedték. Pista bácsi ezüsttálcáról ebédelt a becskereki fogházban a kommunizmus első napjaiban. Másnap ki is engedték. Aztán még egyszer börtönbe került, két év kényszermunkára ítélték 1946 és 1948 között, azaz az indoklással, hogy igazgatóbizottsági tagja volt a cukorgyárnak, mely a német megszállás alatt „termelése több mint 25%-át a német hadseregnek szállította”. A kényszermunka után is úgy viselkedett, mintha semmi sem történt volna. Fenntartotta például azt a korábban hangsúlyozott (és becskereki körökben jól ismert) véleményét, hogy az autópárnak nem lehet jövője, „mert hol fognak találni annyi sofőrt!?”. Folytatta az esti sétákat, nem mellőzte a vadászkalapot és a sétapálcát sem. Meghagyták a házat, mely a török időkből származott, a bejárat a katolikus templom mögött volt, a paplak mellett, az egyik fal a városházával szemben állt, és ez

volt az egyik legrégebb ház Becskereken. Egy darabig kényszerlakótársakat költöztettek be, és ő az inasszobába szorult. Utána ismét birtokába vehette a házat. Egyedül élt, nem volt munkája. Szájhagyományok szerint, próbált eladni valamit a családi ékszerből, de a negyvenes évek végén, ötvenes évek elején nemigen voltak vevők. Valamennyi idő kellett ahhoz, hogy az új nyertesek már nemcsak az ellenféltől, hanem a saját elveiktől is biztonságos távolságra érezzék magukat, és esetleg már ezüst evőeszközt tegyenek az asztalra, ha vacsorára hívnak egy elvtársat és elvtársnőt. Amíg ide eljutunk, addig tart a tranzíció.

Néha együtt sétált Demkó Pista bácsi és Stagelschmidt Jenő. Jenő bácsi építészmérnök volt, Svájcban diplomázott, a két világháború között fontos szerepe volt a magyar kultúregyesületekben, egy darabig elnöke is volt a DMKSZ-nek, később BMKSZ-nek. (Egy BMKSZ-ülésen alakuló vita ihlette az utolsó becskerekai párbajt is.) Egyszer ott voltak együtt Pista bácsi házában, míg én osztálytársaimmal valami pioníresemény kapcsán a ház előtt meneteltem. Ez 1948-ban lehetett, mi menetelők kilencévesek voltunk. A ház falán ott volt még a Demkó család nemesi címere. Emlékszem, hogy eléggé bonyolult címer volt. Mivel pontosan nem tudom felidézni, megkerestem a Magyarország Vármegyei és Városai könyvben. Látom, hogy *„kékben, zöld alapon hatágú aranycsillagtól és ezüstholdtól kísért, jobbra vágató magyar vitéz, aranysinóros veres atillában, kék nadrágban, sárga csizmában, s veres tollas sisakkal, felemelt jobbujában kivont kardot tartva, melynek hegyén levágott török fő vérzik”*. Ez előtt a címer előtt haladtunk, és egy nagyon lendületes mozgalmi dalt énekeltünk. Ez azzal indult, hogy Tito marsall, hazánk hős fia mellett kitarva, a pokol sem tud minket megzavarni. Ezért emeljük homlokunkat, bátran menetelünk, és szorítjuk az öklünket. Utána jött egy kissé zavaros strófa, hangsúlyozva, hogy nem vagyunk gót származásúak (véltetően a németektől való büszke különbözőzést igyekeztek a sorok hangsúlyozni). Aztán jött a lírai lendület csúcsa:

Ko drukčije kaže

Kleveće, laže

Našu će osjetit pest.

(Lefordítva: aki másként mondja, az rágalmaz és hazudik, és öklünket érzi majd meg.)

Ezt énekeltük. Pionírkendővel a nyakunkon. Lányok is voltak közöttünk.

Pista bácsi és Jenő bácsi az ablakból intettek néhány osztálytársamnak. Ha jól emlékszem, Bencze Tibornak (a Bencze bútorgyár tulajdonosa unokájának), a korábban hejhitlerező Zolinak (aki rokona volt Pista bácsinak) és nekem. Mi pedig dalolás közben tiszteletteljesen visszaintettünk.

Ezt a világkeveredést néhány évvel előzte meg a feltehetően utolsó becskerei párbajügy. Akkor még náci korszak volt (Szerbiában inkább a „fasiszta” megjelölést használtuk és használjuk), és a párbaj körülbelül ugyanannyira nem illett a faszizmusba, mint ahogyan nem illett a kommunizmusba sem. Maradt persze az a tudat, hogy „mi maradunk, akik voltunk, akárhogyan változik is a külvilág” – de hát mi sem vagyunk örökösen ugyanazok. Nagypám naplója szerint:

„1944. V. 13-án du. 6 órakor DMKSZ választmányi ülése az új választmány bemutatkozása. Kellemetlen szóváltás Stagelschmidt Jenő ügyvezető elnök és Dániel László hírlapíró között. Ebből lovagias ügy. Utóbbinak egyik segédje lettem. Ma e súlyos időkben, amikor a Kárpátok alján hazája védelmében partakokban hullatja véré a magyar honvéd, ma, amikor Magyarország határain mindenfelől betörni igyekeznek a pusztító rém, ma jut eszükbe lovagiasdit játszani itt hősködő magyarjainknak.”

Szóval nem fogadta lelkesen a nagypám ezt a lovagias ügyet. Nem is fiatalos hévvel csatlakozott – hetvenhét éves volt. De elfogadta a felkérést, hogy párbajsegéd legyen. Még mindig nehéz volt kilépni a „társadalmi kényszer hatása” alól. Akkor is, ha inkább emlék már a társadalom, mely a kényszert alakította. Hadd tegyem még hozzá, hogy tudtommal nagypám közeli barátságban volt Stagelschmidt Jenővel – inkább, mint Dániel Gy. Lászlóval. De Dániel kérte fel. Lovagias ügyekre vonatkozó felkéréseket még mindig nem lehetett visszautasítani.

Kilenc-tíz papírlap tanúsítja a Stagelschmidt–Dániel-ügy részleteit. A korábbi párbajiratokkal ellentétben itt már zömmel gépelt iratok vannak. Egy-két jegyzőkönyv megvan kézírásban és gépelve is. Van az iratok között egy bizonylat is, melyet a Torontálvármegyei Magyar Közművelődési Egyesület Elnöke írt, tanúsítva Dániel Gy. László becsületét. Ebben olvasható egy mondat a *Hídról* is, és mivel a *Híd* ma is létezik – és ide tervezem adni ezt az írást – ezt a mondatot idézem: „A volt jugoszláviai magyar ifjúság »Híd« című folyóiratának alapító tagja és mind addig, míg a folyóirat keresztény nemzeti szellemben irányította az ifjúságot, állandó munkatársa volt.”

Mindent összevetve, ez a leggazdagabb párbajakta. De itt sincs meg minden, amit az ügyről tudni szeretnék.

Azzal kezdeném, hogy mi is történt. Erre az alapkérdésre csak részben van válasz az iratokban. 1944. május 13-án a BMKSZ (Bánáti Magyar Közművelődési Szövetség) becskerei fiókjának ülésén sorra került Dániel László beadványának megvitatása. Úgy volt, hogy Dániel László nem jön el, de mégis eljött, mert „tervbe vett vidéki kirándulása elmaradt”. Ezek után heves vita alakult a körül, hogy Dániel László előadhatja-e szó-

ban a beadványát, vagy az fel lesz olvasva. A fiók elnöke, Kovács István lemondott, nem is jött el, így Stagelschmidt Jenő ügyvezető elnök vezette az ülést. Stagelschmidt Jenő – kemény szóváltás után – nem engedélyezte, hogy Dániel László „szóval terjessze elő a beadvány tartalmát”. Ehelyett ügyvezető elnökként maga olvasta fel, és rögtön le is tromfolta saját előre elkészített válaszával. A válaszban kiemelte, hogy: „Dániel úr úgy véli, hogy a BMKSZ hajója süllyed, amelyről menekülni akar és az evezőkkel fejbe akarja vágni a hajóba kapaszkodókat.” Ezután – Dániel úr szerint – Stagelschmidt Jenő „az asztalt öklével verve, még emelkedettebb és fenyegető hangon azt is odakiáltotta: Dániel úr beadványára vonatkozólag pedig meg fogja kapni válaszat.”

A kulcsmondatok egy külön papírlapra is fel lettek jegyezve.

Dániel úr úgy véli, hogy a BMKSZ hajója süllyed, amelyről menekülni akar és az evezőkkel fejbe akarja vágni a hajóba kapaszkodókat.

Dániel úr beadványára vonatkozólag pedig meg fogja kapni válaszat.

József Pálffy

Dániel László beadványa sajnos nincsen az iratok között. Nem volt visszafogott stílusú ember, nem kétséges, hogy voltak radikális állítások a beadványában. Bár – Dániel László szerint – a beadványt „magyar közérdekből” nyújtotta be. Ezen a ponton meg lehetne állni, hogy lamentáljak azon, milyen hihetetlen könnyedséggel keveredik a magyar közérdek a személyes acsakodásokkal olyan időkben is, amikor tényleg más dolgunk lenne, mint hogy egymással veszekedjünk. Fel akartam hozni néhány friss párhuzamot, de aztán eszembe jutott, hogy aligha tudnék újat mondani az olvasónak.

A lovagias elégtétel kezdeményezője Stagelschmidt Jenő volt, a kiváltó ok pedig Dániel László beadványa. Innen minden a hagyományos és illendő kerékvágásban folyik, de közben többször is felsejlik, hogy nem biztos már, hogy vezet-e egyáltalán valahová ez a kerékvágás. A jegyzőkönyvek mondatai a hozzáértők biztonságát tükrözik (mi pontosan tudjuk, hogyan megy ez), de itt-ott, visszafogottan, közvetetten vagy közvetlenül, megjelenik valami kétely is (mire való ez?).

Az első jegyzőkönyv két nappal az esemény után, 1944. május 15-én, az apám irodájában készült. Itt ült össze este hétkor a négy párbajsegéd,

köztük a nagyapám. A család többi tagja – engem is beleértve – ekkor feltehetően két szobával odébb vacsorázott. További tárgyalások is voltak (és jegyzőkönyvek is készültek) május 17-én, 20-án és 23-án. Vannak levélváltások is. Ezekben nem kevés a kanyar, árnyalat, elvek ötletes kapcsolása a tényekhez – és mindemellett annak a hangoztatása, hogy jobb lenne egyszerűbben. Az egyik levél, melyet nagyapám és segédvárosa írnak, azzal indul, hogy ők mint párbajsegédek: „Bár lovagias ügyben igen szokatlan a szinte periratszerű hosszas elmélkedések jegyzőkönyvbe való felvétele, de mert íme ez a forma választott, felük érdekében kötelességüknek ismerik, az ellenfél által előadottaknak némi helyesbítését...”

Az egyik periratszerű elmélkedés központjában az a kérdés áll, hogy valójában sértett félnek tekinthető-e Stagelschmidt Jenő. Dániel László szerint nem, mert a beadvány nem neki lett címezve, nem személyesen hozzá szólt; a szóváltás során Stagelschmidt Jenő a BMKSZ-t vélte képviselni, de maga is többször mondta, hogy Kovács István (lemondott) elnök kifejezett kívánságára rendelte el (mint ügyvezető elnök), hogy a lemondásról szóló nyilatkozat ne kerüljön jegyzőkönyvbe. Dániel László beadványa egy jegyzőkönyv hiányosságait (is) támadja, így nem vonatkozhat Stagelschmidt Jenőre, aki ezen a ponton „csak Kovács István rendelkezéseinek közvetítő közege”. Ha megpróbálom leegyszerűsíteni, mivel Dániel László beadványa a BMKSZ vezetőségét ostromozta, és Stagelschmidt Jenő csak ügyvezető elnök (és egyes procedurális lépéseket Kovács Istvánra hivatkozva tett), kérdéses, hogy Stagelschmidtnek jogában áll-e lovagias elégtételt kérni. Ez valóban periratkedvelők asztalára illő ingyencség, de menet közben felmerült az asztal elkerülésének a lehetősége is. Dániel László kijelentette ugyanis, hogy ha Stagelschmidt Jenő „megmaradna elhatározásánál mint továbbra is kihívó fél”, úgy Dániel László a „jelen lovagias ügynek fegyveres elintézésére kész”.

Szóval elvben mindkét fél hajlandó volt párbajozni. Ezzel megnyílt az út, csakúgy, mint korábban ilyen helyzetekben, de a dolgok mégsem álltak úgy, mint korábban. Amikor a rutinos lendület szembesül az új társadalmi környezettel, kérdések merülnek fel. Megmaradt a megrögződés, hogy ilyenkor ki kell hajtani a lovagi hintót, de aztán felvetődik, hogy vajon elég széles maradt-e a kapubejárat az utóbbi évek átalakításai után, kifér-e a hintó, nem korhadt-e a kocsirúd, nem foszladozik-e a gyeplő – és egyáltalán ott vannak-e még a lovak az istállóban?

Dániel László oldalán felhozta érvként, hogy „az ezen területen uralkodó szerb törvények rendelkezései a párviadal minden nemét szigorúan tiltják, és a megszálló német hadsereg parancsoló rendelkezései értelmé-

ben mindennemű fegyvert a hatóságoknak kellett beszolgáltatni”. Szóval nem szabad, és nincs is mivel.

Dániel Lászlóék azonban itt is hajlékonyságot mutatnak, és esélyt lebegtetnek, hogy talán mégis ki lehetne hajtani a hintót. A május 15-én rögzített jegyzőkönyvben kijelentik: „Ha tehát St. J. úr megbízottai ennek tudatában a fegyveres elégtételhez ragaszkodnának, ez esetre ismerjék kötelességüknek, hogy ők illetve megbízójuk mint provokáló fél, tegye folyamatba a kellő lépéseket az illetékes polgári és katonai hatóságoknál oly irányban, hogy a párviadal kivívásához a megfelelő engedély megadassék és a szükséges fegyverek rendelkezésre bocsátassanak.”

Magyarán: ha Stagelschmidt Jenő és segédei (Ambrózy Károly és Benkovich Andor) elérik, hogy a szerb és német jogszabályok ellenére engedélyt kapjon a párbaj, és hogy a német megszálló hatóságok ehhez fegyvert is adjanak, akkor nincs probléma.

Korábbi párbaj-jegyzőkönyvekben nem láttam, hogy problémaként foglalkoztak volna a jogellenességgel. Persze a jogellenesség nem egy újonnan beállt körülmény. A tiltás létezett, így volt ez a XIX. század végén és a XX. század elején is, de mégsem volt egészen így. Akkoriban virágzott a párbaj. Clair Vilmos a párbajkódex bevezetőjét ezekkel a szavakkal kezdi: „Nincsen nemzet a világon, ahol annyi becsületügvet intéznének el lovagias úton, mint éppen minálunk, Magyarországon.” Hogy Nagybecskerek nem volt kivétel, azt tanúsítja a *Torontál* napilap, melynek egy 1899. márciusi száma „párbajmániás közállapotokról” számol be. A *Torontál* szerint „Ki van fejlődve ez a mánia Nagybecskereken is ahol – és ezt bátran el lehet mondani – minden hétre esik vagy két duellum.” És ekkor is tiltotta a párbajt az érvényes magyar büntetőkódex. Persze lehet, hogy valamelyest túloztak is Clair Vilmos és a *Torontál*. Ha arra gondolok, hogy hányszor hallottam már Pesten, hogy „ilyenmi nincs másutt a világon”, vagy „hát ilyen csak itt Magyarországon van” (mondjuk, ha korrupció derül ki, vagy nem jön idejében villamos), és hogy hányszor hallottam körülbelül ugyanezt Belgrádban Szerbiára vonatkoztatva...

De kétségtelen, hogy – a tilalom ellenére – sok volt a párbaj Magyarországon és Becskereken is. A jogsértés következményeitől való félelem és mellette a testi sérüléstől való félelem rendszerint együttesen sem érték el a társadalmi kirekesztéstől való félelem szintjét. (Talán azért sem, mert az államfogház nem volt igazán ijesztő, leggyakrabban nem is került rá sor, elkerülhetőnek tűnt a testi sérülés is, de a társadalmi kirekesztés nem.) A párbajellenes mozgalmaknak a XX. század elején az volt az egyik meghirdetett célja, hogy ne lehessen a társadalomból „kiüldözni” azokat, akik nem akarnak párbajozni. Ez nem sikerült. Így az országos párbajellenes

szövetség elnöke is (Rakovszky István), amikor kihívással szembesült, inkább párbajozott, hogy ne kockáztasson. Ha valaki azok között akart maradni, akik számítanak, az nem utasíthatta el a lovagias elégtételt. Az a lehetőség sem volt a láthatáron, hogy esetleg változna a társadalom, és módosulnának a hovatartozás mércéi és súlya. A XIX. század végén és a XX. század elején a polgárok között még friss volt a befogadottság az „igaziak” közé, egy tartós világ képzele alakult, és ebbe a világba beletartozott a párbaj is. Úgy nézett ki, hogy ehhez a világhoz kapaszkodva nyugodtan meg lehet maradni.

Aztán jöttek az országváltások és világháborúk. Megmaradhatott az a büszke érzés, hogy „mi még mindig az igaziak vagyunk” – de nem volt már olyan egyértelmű, hogy mi az igazi? Ezt időről időre ellenőrizni kellene. Persze sokkal könnyebb tovább (újra meg újra) hinni abban, hogy mi az igaziak vagyunk, mint újra meg újra megtudni, mi is az igazi. Azt hiszem, e párbajeset szereplői közül többen feltették már a kérdést, hogy most kik is vagyunk, és mi is van? De akár feltették, akár nem, a szembesülés elemzés nélkül is megtörtént. 1944-ben nem lehetett nem észrevenni, hogy a bennmaradásnak – és fennmaradásnak – most már sokkal fontosabb feltételei vannak, mint a párbajkészség. Az 1944-es párbajiratokban a lépések, a kérdések megtárgyalásának a módja, hangneme pontosan követi a korábbi rítust, de maguk a kérdések már új problémákat is tükröznek.

Itt most visszatérnék Dániel Lászlóék javaslatára, hogy a „tilos és nincs mivel” problémát intézzék el Stagelschmidt Jenő és segédei.

Stagelschmidt Jenő és segédei nem kérték sem a szerb, sem a német hatóságokat, hogy tekintsenek el a jogszabályoktól, és engedélyezzenek kivételt. Fegyvert sem kértek a német megszálló hadseregtől, hogy azzal lebonyolíthassák a párbajt. Valamit azért megpróbáltak. Javasolták, hogy legyen a párbaj Szegeden, a honvédkaszárnnyában. Ezzel Stagelschmidt Jenő és segédei (Ambrózy Károly és Benkovich Andor) egy olyan stratégiai hadmozdulatot alkalmaztak, mely csak később vált igazán ismertté a nemzetközi jogban. A probléma kihelyezéséről van szó. Erre az Egyesült Államok szolgáltatta talán a legmarkánsabb példát a XXI. század elején. Felmerült a gyanúsítottak kínzása mint lehetőség, de ezt nemcsak az emberi jogi elvek tiltják, hanem az amerikai jog is. Így támadt Donald Rumsfeld hadügyminiszternek az az ötlete (melyet Bush elnök is támogatott), hogy legyen tortúra, de helyezték az amerikai jog látókörén kívül a terrorizmussal (vagy terrorizmus pártolásával) gyanúsított és különböző módokon elfogott emberek kínzását. Így alakult meg a guantanamoi fogolytábor. Guantanamo nem tartozik az Egyesült Államok területéhez, ott nem

alkalmazandóak az amerikai jogszabályok – bár amerikai hatalom alatt van. Ugyanis a korábbi – inkább szolgálatkész mint renegát – kubai kormányral kötött szerződés alapján, az Egyesült Államok 1938 óta évi 4085 dollárt fizet Kubának a guantanamoi tengerészeti központ birtoklásáért. Hogy elvek szintjén még biztonságosabb legyen a dolog, a tábor előtti bejárat fölé ki van írva: „Honor bound to defend freedom” („Becsülethez kötődve a szabadság védelmében”).

Szóval Stagelschmidték is úgy láthatták, hogy ha a Becskereken éppen érvényes jog tiltja, amit tenni akarnak, akkor át kell helyezni a színteret. Magyarországon is tilos volt ugyan a párbaj, de a honvédség esetében bizonyos kivételek is léteztek. A probléma áthelyezésének logikáját követve, az 1944. május 23-i jegyzőkönyvben feljegyezték Stagelschmidt Jenő párbajsegédeknek a következő kérdését: „Hajlandó-e Dániel Gy. László úr megbízónknak, Stagelschmidt Jenő úrnak fegyveres elégtételt adni Magyarországon akkor, ha újra adnak Magyarországra szóló útlevelet és újra lehet utazni.”

E javaslatot befolyásolhatta a szembenézés a jelennel (ha a jövővel még nem is). A jelen a német megszállás volt, és ekkor egy tiltott fegyveres csörtében e megszálló hatóságok valószínűleg nem ósdi szertartást, hanem fegyveres lázadást láttak volna – és ehhez igazodott volna a szankció is. Ami a jövőt illeti, talán az is eszébe juthatott volna Stagelschmidtéknek, hogy kérdés, hogy Szegeden ezután honvédkaszárnya vagy szovjet kaszárnya lesz. Nem tudom, látókörön belül volt-e ez a jövőkép 1944 májusában.

A válasz, melyet Dániel László segédei fogalmaztak meg, így szólt: „A szegedi Honvéd-Hadtestparancsnoksággal szemben tartozó minden őszinte tiszteletünk kiemelése mellett határozottan kijelentjük, hogy mivel tudomásunk szerint sem Stagelschmidt Jenő úr, sem pedig Dániel László úr nem tagjai a magyar honvédségnek, s mivel Szeged – ma még fájdalom – a határon túli más országnak területe, ennél fogva a Szegeden székelő katonai parancsnokság sem illetékességgel, sem hatáskörrel nem bírhat arra, hogy az itteni törvények megkerülésével, rejtett úton intézzен el nem odatartozó ügyeket. Ily nem egyenes útírány bevágását magunk sem követnénk, s így nyugodt lelkiismerettel felünknek sem ajánlhatnánk. Mert hisz nem lehet célunk sem az ellenfél és segéd urainak, sem nekünk és felünknek, hogy a törvény egyenes útjáról letérjünk, csak azért, hogy az immár rég levitézlett gentryskedő lovagiasság látványosságát mutogassuk.”

Látom, hogy a jog ismét felértékelődik, fontossá válik, és – tovább lépve – megjelenik a kerülő utaktól való elhatárolódás is. Néhány Stagelschmidt–Dániel-jegyzőkönyvben felmerül egy jogon belüli opció is: becsületsértési per rendes bíróság előtt. Azt hiszem, nem az történt, hogy idővel több el-

ismerést nyert volna a párbaj gondos tiltása, a törvényhozó ügyelése, hogy gondatlan emberek esetleg meg ne sebesítsék egymást. A sérülések megelőzését szorgalmazó szabályok nem voltak különösen hitelesek, míg folyt a világháború. Inkább arról volt szó, hogy foszlóban volt az a rend és társadalom, melyben korábban jogsértés (párbaj) árán is benn kellett maradni.

Miután többé már nem megkérdőjelezhetetlen a párbaj és párbajkésztség, megjelenik az irónia is. A párbajsegédek között téma lesz az is, hogy Becskereken csúfolódó kommentárokat váltott ki a Stagelschmidt–Dániel lovagias ügy. Egy jegyzőkönyvvázlatban megjelenik ez a mondat: „Mi segédek is hallottuk, hogy ez afférről beszélnek, sőt mint elavult ósdi elintézési produkció felett humorizálnak.”

1903-ban Ady képletromboló bátorságára volt szükség, hogy a párbaj-kényszeren (kesernyésen) mosolyogni is lehessen. 1944 májusában már itt tartott a becskerekai közvélemény is.

Miután Dániel László párbajsegédei jegyzőkönyvben rögzítették és felolvasták, hogy a szegedi helyszín, a „szegedi Honvéd-Hadtestparancsnoksággal szemben tartozó minden őszinte tisztelet” ellenére sem elfogadható megoldás, a dolog elakadt.

Az iratcsomó végén két levél van, melyeket a párbajsegédek írtak a megbízóiknak. A nagyapám és Nagy László május 23-án írtak Dániel Lászlónak, Ambrózy Károly és Benkovich Andor pedig Stagelschmidt Jenőnek május 24-én. A levelek tartalma nagyjából megegyezik, lényegében azonos a konklúzió is. Az egyik levélben megemlítik, hogy a tárgyalások végén elmaradt a „szokásos lovagias együttes befejezés és jegyzőkönyv felvétele”, de egyértelmű, hogy a dolog befejeződött. Miután a szegedi opciót elvetették, új javaslatok nem kerültek az asztalra. (Hamarosan kiderült, hogy a szegedi opció sem lett volna életképes.)

A párbajsegédek egyoldalas levelekben, megfelelő módon és stílusban értesítették a megbízóikat, hogy a lovagias ügy befejeződött. A nagyapám és Nagy László zárószavai szerint „[a] mi megbízatásunk ilykép lejárt”. Ambrózy Károly és Benkovich Andor megfogalmazásában: „Ezek után magunk részéről az ügyet befejezettnek tekintjük.”

Feltehetően itt ér véget a becskerekai lovagias párbajok történelme.

Ui. Legalábbis én így gondolom. Aki mást mond, az rágalmaz és hazudik (klevece, laže), és öklünket érzi majd meg (našu će osjetit pest).

Szerencsés embernek gondolom magam

Meg is lepődök, amikor leírom a mondatot, sokszor számomra is unalmas volt, amikor generációm sanyarú sorsán siránkoztam, azon, hogy a legszebb éveinket vették el a háborúk a kilencvenes években, miközben szembesültünk azzal, hogyan fogyatkozik meg író-társadalmunk, átéltünk hiperinflációt, bombázást, miniszterelnök-merényletet, világgazdasági válságot, láttunk farkasokat báránybőrbe öltözni.

Mégis szerencsés embernek gondolom magam. Az évek alatt különféle irodalmi történésekbe keveredtem, s nagyon sokszor találtam magam olyan helyzetben, amikor olyan folyóiratot, olyan rendezvényt, olyan kiadót kellett kézben tartanom, amelyek már egyszer megérték virágkorukat; a szomorú, lehangoló jelen mögött ott nehezedett a dicső múlt összes sikere, a mecsappant lehetőségek fölött a követendő példaként felmutatott hagyomány, s mindez időnként nemcsak buzdítással, hanem gáncsoskodással is párosult.

Mégis szerencsés embernek gondolom magam. Efféle tevékenységeim közben ugyanis nagyon sokszor volt szerencsém utolsóként olyan emberek társaságában találnom magam, akik neve maga volt az *etalon*, az élő példa, hogyan kell költőien lakoznia az embernek, miként kell bánnia a tehetségével, hogy kezei közül remekművek kerekedjenek ki.

Kapitány Lászlóval akkor találkoztam először, amikor a Forumba kerültem, éppen Tolnai Ottó *Kalapdoboz* című könyvének utómunkálatai zajlottak, s ha több ezer könyv meg is fordult életemben már a kezemben, azokat elsősorban olvasóként, nem pedig kiadóként, könyvtervezőként lapozgattam. Úgy éreztem, egy számomra teljesen idegen világba csöppentem, röpködtek az olyan szakkifejezések, melyek-

ről néha nem is tudtam pontosan, mit jelentenek, elveszettségemben azonban látnom kellett, amint a kéziratból egyszer csak egy gyönyörű könyv kerekedett.

Kapitány László neve mindig garancia volt arra, hogy a megálmodott könyvekből valóban egy műremek, egy dísz tárgy keletkezzen. Miközben vele dolgoztam, akkor szembesültem azzal, hogy a könyvtárgy valójában egy műtárgy, hogy hiába jó egy kézirat, ha nem megfelelő alázattal választja ki az ember a betűtípust, a papírt, a borítót, az egész semmit sem ér. Kapitány Lászlótól tanultam meg, hogyan lehet játszadoxni az előzékkel, a könyvfedéllel, a védőborítóval, az oromszegővel, a rüknivel, és még a jelzőszalag színének kiválasztása sem mellesleges feladat.

Az idén júniusban Domonkos István kötetekben megjelent verseinek gyűjteményét jelentettük meg, s talán éppen a könyv megjelenése alkalmából említettem először Kapitány Lászlónak a mostani kiállítás ötletét. Nézegette a könyvet, messziről látszott, mekkora szakértelemmel méricskéli a könyv kötését, szippantja magába a könyv illatát, s elégedetten mondta: Dominak biztosan tetszeni fog.

Ha kicsit megfáradtan is, de örült a kiállítás ötletének, közösen kezdtünk el gondolkozni a kiállítandó anyagon. Akkor még nem tudtam, hogy a kiállításmegnyitó szövegem nekrológ is lesz egyben. Lazukics Anna fényképes könyvének bemutatójára már nem jött el, feleségétől hallottam, hogy betegeskedik, de a legrosszabbra nem számítottam.

Kapitány László keze nyomát több száz könyv, több könyvsorozat és számos (színházi) plakát őrzi, nagyszámú szakmai díj birtokosa. A könyvtervezés alázatos mestere volt, a Forum mellett a Matica srpska, az Obzor, a Sterijino pozorište, az Orfeus, a Prometej, a Venclovi kiadóházak részére is tervezett könyveket.

Kapitány László 1937. június 8-án született Regőcén. Grafikusként, formaművészként dolgozott. 1962-től tagja, 1968 és 1972 között elnöke volt a Formatervezők és Iparművészek Vajdasági Egyesületének.

1960 és 1983 között a Forum Könyvkiadó, 1983 és 1996 között a Forum Marketprint műszaki szerkesztője volt. Tervezett szépirodalmi és gyermekirodalmi köteteket, antológiákat, monográfiákat, szótárakat, katalógusokat, naptárakat, nyelvkönyveket, irodalomelméleti és drámaművészeti kiadványokat. Több folyóirat grafikai szerkesztőjeként is dolgozott.

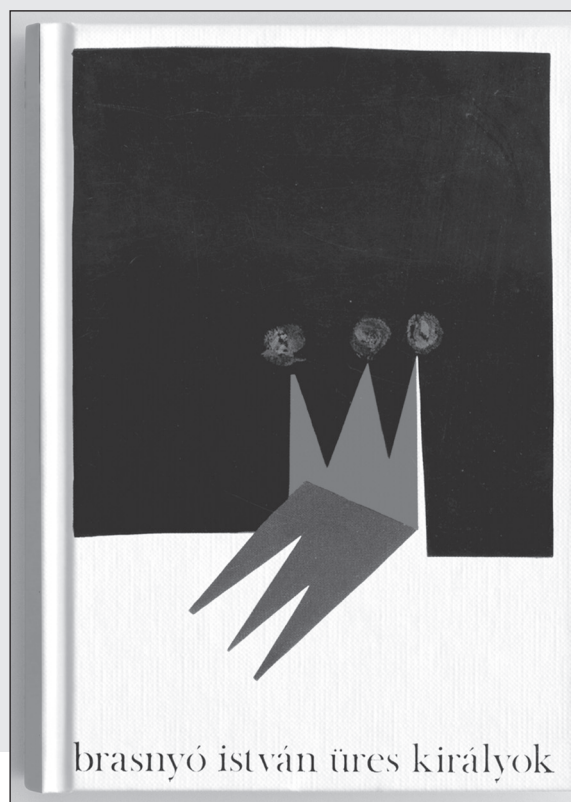
2015. július 22-én hagyott itt bennünket, s lett megbecsült tagja az Égi Könyvtervezők Egyesületének.

Halálával megakadt a kiállítás szervezése, végül fiával, Kapitány Attilával (akinek ezúttal is köszönöm segítségét) próbáltuk menteni a menthetőt, az idő rövidege miatt azonban csak szerény válogatást sikerült összeállítanunk a munkáiból, a terveink szerint az idei Forum Képzőművészeti Díj átadásán szeretnénk a kiállítás teljes, kibővített anyagát is bemutatni.

Szerencsés embernek gondolom magam, a legnagyobbak közül láthattam néhányat munka közben, sokat tanulhattam Kapitány Lászlótól, neki köszönhetően is sikerült beleszippantanom az aranykor levegőjébe, megérezni a dicső múlt szellemiségét, s a Forum új könyveit tervezve, sokszor érzem, ahogy a távolból is felügyeli s irányítja munkánkat.

Szerencsés embernek gondolom magam.

Ezennel a kiállítást megnyitom.

Ich bin Künstler

Slavko Matković emlékére

Hiszek a szerencsében és a véletlenben, hogy nem véletlen, ha valakivel szerencsésen találkozunk. Szerelmek, barátok és mesterek várnak bennünket életünk végtelen terének és véges idejének fordulópontjain. Minden attól függ, hogy észrevesszük-e őket, vagy csak érzéketlenül elhaladunk mellettük az égi konstellációk és földi kényszerek rabságában-bűvöletében... Megismerkedésem Slavko Matković szerb költővel örökre meghatározta a sorsomat, és radikálisan megváltoztatta a művészetről vallott nézeteimet. Ha ő nincs, minden máshogy alakul: szinte semmi sem lenne, amit ma szeretek.

1970, Szabadka. Mindjárt az elején: halál. Felvesznek a mai Kosztolányi Gimnáziumba, ahonnét Dezsőt anno eltanácsolták. Véletlenül megtudom, hogy Vinkler Imre, a festőművész rajztanár a nyárutón felakasztotta magát, nem fog bennünket tanítani, és ez elszomorít. Azután látok a Tito marsall sugárúton veszett tempóban biciklivel átrobogni valakit. *Nézd! Az őrült kerekes!* – kiáltja a haverom, és én nem tudom, hogy ez az őrült Kerekes, a conceptualista. Végül Szalma Laci felcipel egy szoliter második emeletére, ahol ismeretlen társaság valami disznókról szóló fekete-fehér filmet néz, elmélyülten. A disznók kartonból kivágott betűk között turkálnak. Én nagyon unom, és hamarosan hazamegyek. Évekkel később kiderül, hogy ez a legendás neoavantgárd Bosch+Bosch csoport egyik találkozója volt, amin Slavko Matković is részt vett.

1974, Budapest. A bölcsészkarra járok, de a Kádár-korszakról semmit sem tudok. Nem azért, mert nem vagyok *itt*, hanem azért, mert egyszerűen nem vagyok *jelen*. Csoporttársaimmal ellentétben nincsenek sem irodalmi, sem művészi ambícióim. Vastag jugó ösztöndíjat kapok, de félvállról veszem a tanulást, Deutsche Grammophon komolyzenei bakelitokat csempészek Nyugat-Berlinből, karatebajnoknak készülök, életem a svábhegyi bérlakás, az egyetem és az edzőterem meg különböző olcsó kocsi

mák aurájában telik. Járok az Egyetemi Színpadra – minden csütörtökön ott ülök Szabó Balázs remek filmklubjában, és volt még Kex, Spions, Latinovits és Pilinszky is –, megnézem a 25. Színház minden előadását, és a fal mellé szorulva, az Orfeo *Woyzeck*-ét. A rockzenei újhullám megjelenését, persze, nem lehetett nem észrevenni, teli volt a city házi készítésű plakátokkal, de mi csak a harmadosztályú bandákat fogtuk ki, még a korai KFT volt a legérdekesebb, jót kacagtunk rajtuk.

1983, Szabadka. Mindjárt utána: halál. Kiutasítanak Magyarországról, két FÉG-pisztolyos detektív megbilincselve visz le a kelebiai határra. (Akkor még nem tudom, hogy ez majd tíz évre szól.) Amíg Szlavóniában katonáskodok, feleségem, Mixtay Melinda dzsesszénekesnő Amerikába diszszidál, és megírja, hogy soha többé nem fog visszajönni *ebbe* az országba. Személyes kapcsolataim az adyligeti kommuna rendszerváltó tagjaival itt meg is szakadnak. Otthon anyámnál lakom, a régi kis szobámban, néma szemrehányás és keserűség légkörében. Töröltek az ELTE hallgatói névsorából, diploma nélkül nem kapok munkát. Sportoló barátaim elhelyeznek a Spartacus Vívóklubban edzőnek, heti 3×2 órában *az en garde!*-ot tanítom kezdőknek.

Mind több időt töltök a Városi Könyvtár antikváriumában: ott meleg van, ritka könyvek és egy *poeta doctus*, akivel megértjük egymást. Ő Matkovity Szlávko író és grafikus, meggyőződéses kommunista, „tiszteltbeli magyar”, és az én első mesterem teljes tudatlanságomban. Tőle hallok először a happeningről és a performance-ról, a fonikus, vizuális és akcióköltészetről, a hardcore képregényről, a mail artról, a „halott nyúl művészetre való tanításáról” és más, számomra hihetetlenül érdekes és fontos dolgokról. Ahogy ő mondta az akkor szellemileg teljesen nyitott délszláv térségben: „*Hirtelen elkezdek a szememmel gondolkozni / egy éjszaka alatt / elvetem felhalmozódott ismereteimet / a klasszikus költészetről és festészetről. / Rostirónnal bajuszt kerekíték Mona Lisának / számárfület mutatok Cézanne-nak. / Idegesen kavarom fel / gondolataim edényét / a művészet lényegét kutatva.*” Kedvtelésből elkezdem fordítani a verseit, minden sort átrágunk, magyarul–szerbül vitatkozunk, aki valami nehezet akar mondani, a saját nyelvére vált. Aztán a munkaidő végén irány a zenede melletti kisutcában lapuló talponálló, vinjak és pelinkovac.

Slavko patronálásával rögtön bekerülök az *Új Symposion* szerkesztőségébe, ahol nincsenek szabott határok – Szombathy Bálint, Kerekes László, Ladik Katalin, Miroslav Mandić, Marina Abramović baráti körébe és védőszárnyai alá. Minden idegen és vonzó – remek, boldog időszak, ami 1987-ig tart, amikor megtanulhatok teljesen szabad és örült lenni. Ez valóban *underground* volt, száz méterrel a felhők felett. Én soha nem voltam na-

gyon tehetséges, még csak elkötelezettség sem volt bennem, de szerencsés pillanatban találkoztam nagyon tehetséges és elkötelezett művészekkel.

Beszélgünk Slavkóval a családkról és a közös történelemről, ami hol egybekovácsol, hol szétszakít bennünket. Elém tesz valami díszes albumot, a szabadkai Turul Egyesület évkönyve, és kinyitja egy szigorú arcú, bajszos honvédtiszt fényképénél. Nézd csak, kiskomám – mondja vigyorogva –, itt a nagyapád! Akkor tudom meg, hogy Lantos Antal az állomáson kitért értelmetlen lövöldözésben esett el, amikor 1944. szeptember végén a magyarok kivonultak, a szerbek meg bejöttek. Volt egy megállapodás, hogy nem lesz harc, de ezek kicsit késtek, azok meg kicsit siettek, mindkét csapat megijedt, és mire a tisztek leállították őket, már meghalt vagy húsz ember. És – kérdezem tőle –, a te apád mi volt? Hát – mondja, és most nem vigyorog – partizán.

1990, Budapest. Mindjárt, mindjárt: előtte halál. Az érsekújvári fesztiválra utazunk, hárman barátok: Jaroslav Supek, Slavko és én. Már a sínbuszban előkerül egy liter hódsági szilvapálinka, és mire felérünk a nagyvárosba, csúnyán berúgunk. Handabandázunk a művészetről, hangosan, vidáman, önfeledten. Közben halálosan megéhezünk. Elindulunk az Andrássy úton az Ádám söröző felé, emlékszem rá egyetemista koromból, olcsó és jó hely volt. Slavko félúton feladja, lefekszik a Balettintézet előtt a flaszterra, ott akar maradni reggelig. Röhögünk, mi is legszívesebben balettpatkányok ölében sasszéznánk. Hosszas rábeszélés után elalszik, és mi álmában cipeljük magunkkal. Csapolt sört és tatár bifszteket rendelék, a jugók szidnak a nyers hús és tojás miatt. Erzsi budai lakásában éjszákázunk, hajnalban vonatozunk tovább.

1995, Budapest. *Az éhezőművész* performance ideje, acélketrecben ülök egy ferencvárosi pincében és Slavkóra gondolok, akit időközben kifacsart a tüdőrák, elhagyta a levegő, és csontra itta magát. A kezembe adta egyik délután az antikváriumban Kafka novelláskötetét, hibátlan példány, valaki megvette és ottfelejtette. Ez már a tied – mondta –, megtalálász benne mindent, ami ránk vár. Tíz évvel később már tisztán értettem, mire gondolt. Hogy nem tudjuk, kik vagyunk, honnét jöttünk, merre tartunk, és akár a Tahitira szökő Gauguin, a paradicsom helyett a purgatóriumba jutunk. Mohón habzsoljuk az életet, könyörtelenek vagyunk, és rettegünk a haláltól. Közben feleletet akarunk kapni a privát életünk, a Létezés talányaira. Naiv elképzelés, ő már akkor rájött, hogy a kérdéseinkre nincsenek válaszok, csak újabb kérdések.

1999, Budapest. Mindjárt a végén: halál. Nem fogom leírni az utolsó találkozást, amikor, kiskomám, már haldokoltál, és én egyedül ittam nálad a borodat. Hajnali négy van, a szomszéd szobában alszik a fiam, aki

napra pontosan négy évvel a temetésed után született. Tudom, nehéz lesz, de meg kell majd tanulnia szerbül, hogy a könyvedet eredetiben is olvassa. Egy kattintás az egérrel, és a balra zárt sorok központi tengely köré szerveződnek: halcsontvázakra hasonlítanak, görbe orangutánfossilokra, jégbe dermedt szibériai sámánhullára: a verseid. Miből maradtál még ki? A megújult Genesis koncertje, a NATO szerbiai bombázása, az *Amerikai Psycho*. És Bálint, az utolsó vajdasági mohikán tavaszra átköltözik. És: „Nye sztrahuj, Vologya!”, nem maradsz egyedül, hamarosan valamennyien átköltözünk.

HOGYAN HALOK MEG VÁRATLANUL

Kako umreti iznenada

Meghalok váratlanul
a tizenkettedik évemben
mialatt a góré mögötti felhőkhöz
kötzöm magam
(egy szerdán)
vékony zsákvarró zsineggel.

Meghalok váratlanul
a ludasi tó ősi vizében
tranzisztoros zenére fuldokolva
miközben B. M. mosolygós arcán
a víz gyöngycseppjei gyülekeznek.

Meghalok váratlanul
repülőgép-szerencsétlenségben
a Belgrád–New York-vonalon
amíg a repülőgép
a Csendes-óceán végtelenségébe zuhan.

Meghalok váratlanul
mikor nem lesz
többé senki élő
aki emlékezne
hosszú hajamra
és néhány apró
őrültségre az életemből.

A becstelen emberek élete

Romhányi Török Gábor fordítása

Nem történelemlétkönyvről van szó (*Le désordre des familles. Lettres de cachet des Archives de la Bastille*. Présenté par Arlette Farge et Michel Foucault, Gallimard-Julliard, 1982). A következő válogatást csupán ízlésem, örömem, érzelmeim és humorérzésem, meglepetésem határozta meg, valamint bizonyos irtózás, vagy ehhez hasonló érzés, amelynek fokát talán rosszul becsülöm fel most, hogy a felfedezés első pillanata tovatűnt.

Életek antológiája ez a könyv. Néhány sorban vagy pár oldalon összefoglalt életek, néhány szóban összegyűjtött szerencsétlenségeké és jelentéktelen kalandoké. E rövid életek leírását könyvekből és dokumentumokból csak úgy vaktában, találomra válogattam össze. Példák ezek – ám azon példákkal ellentétben, amelyeket bölcs emberek válogatnak ki olvasmányaikból –, olyan példák, amelyek nem megfontolandó tanulságot szolgáltatnak, hanem gyorsan hatnak és hatásuk ereje majdnem azonnal elszáll. Talán a „novella” fogalmával jobban leírhatók kettős tulajdonságuk folytán: gyors elbeszélésmód és az elbeszélte események valósága; mert e szövegek a dolgokat olyan tömören beszélik el, hogy az ember már nem is tudja, ez az intenzitás a szavak csillogásának, vagy a bennük elbeszélte, vadul zsivajgó eseményeknek köszönhető-e. Az egyedi életek a jó ég tudja, miféle véletlen folytán különös költemények lettek, éppen ezért gyűjtöttem össze őket egyfajta herbáriumba.

Azt hiszem, e könyv ötlete akkor született meg bennem, amikor egyszer a Nemzeti Könyvtárban a XVIII. század elején elítélt emberek névsorát olvastam. Úgy rémlik, akkor támadt bennem az elképzelés, amikor a következő két feljegyzést olvastam:

Mathurin Milan, akit 1707. augusztus 31-én szállítottak a charentoni kórházba: „örülete abban állt, hogy mindig elrejtőzött a családja elől, zűrzava-

ros életet élt vidéken, mindenféle perei voltak. Fedezet nélküli uzorakölcsönöket adott, és szánandó lélekkel ismeretlen utakon bolyongott, azt hívén, hogy a lehető legnagyobb dolgokra is képes.”

Jean Antoine Tauxard, akit 1701. április 21-én zártak a bicetre-i börtönbe: „Kiugrott ferences szerzetes, lázító, a legnagyobb bűnökre is képes, szodomita és olyan ateista, hogy nagyobb már nem is lehetne; igazi undorkeltő szörnyeteg, akit jobb lesz elfojtani, mint szabadon hagyni.”

Zavarban lennék, ha el kellene mondanom, mit éreztem e töredékek meg a többi hasonló olvastán. Valószínűleg „fizikai benyomásom” támadt, ahogy mondani szokás, mintha másféle benyomás is létezne. És megvalom, hogy a két és fél évszázados csöndből felbukkanó „novellák” erősebben megrázták egész idegrendszeremet, mint az úgynevezett irodalom, bár ma már nem tudnám megmondani, a klasszikus stílus szépsége volt-e rám nagyobb hatással, a pompás, remekbe szabott mondatokkal ábrázolt, kétségkívül nyomorúságos szereplők, vagy ezeknek az életeknek a megátalkodott makacsságból és gabszágból álló keveréke, amely életeknek érezük szenvedélyét és kisiklását a csiszolt kifejezések alatt.

Régen használtam már könyvhöz ilyen dokumentumokat. Valószínűleg akkor is amiatt a mély felindulás miatt tettem, amelyet akkor érezek, amikor azt látom, hogy jelentéktelen életek omlanak össze néhány mondat hatására. Arról álmodoztam, hogy elemzésben kellene rekonstruálni ezen életek intenzitását. Különösebb tehetség híján már régóta ugyanazt az elemzést alkalmazom, egyszerűen a szövegeket veszem szemügyre a maguk száraz mivoltában, igyekszem megtalálni létrejöttük okát, próbálok rájönni, milyen intézményre vagy politikai gyakorlatra utalnak. Megpróbálok megtalálni azt az okot, hogy miért akarnak egyszerre csak a mi társadalmunkban „elfojtani” (mint egy kiáltást vagy tüzet) egy botrányos életű szerzetest, vagy megháborodott és következtelen uzorást; miért akarnak valakit ilyen nagy igyekezettel meggátolni abban, hogy „szánandó lélekkel ismeretlen utakon bolyongjon”. Am a kezdeti intenzitás motivációja valahogy elmaradt. És mivel attól tartottam, hogy elemzésem nem tükrözi majd ezt az intenzitást, beszédmódom nem tudja úgy közvetíteni, ahogy kellene, a szövegeket egyszerűen meghagytam abban az eredeti formájukban, amelyben olyan intenzív hatással voltak rám régebben.

Ez a magyarázata e válogatás némiképp alkalmi mivoltának, esetlegességének. A válogatás sietség és meghatározott cél nélkül készült. Sokáig úgy gondoltam, bizonyos rendszerben adom közre, rövid magyarázatokkal, hogy legalább minimális történelmi jelentése legyen. Minderről lemondtam, a továbbiak során bemutatandó okok miatt; egyszerűen csak összegyűjtöttem néhány szöveget, amelyek nagy hatással voltak rám, rövid

bevezetőket írtam hozzájuk, úgy csoportosítottam, hogy – legalábbis szerintem – megőrizték a maguk hatását. Csekély tehetségem az idézés mérsékelt líraiságára kárhoztatott.

Ez a könyv még kevésbé tartozik a történésekre, mint a többi. Talán afféle humoros és tisztán szubjektív könyv? Inkább azt mondanám – bár ez talán ugyanaz –, hogy konvencionális és játékos könyv ez, önmagának rendszert alkotó, kissé rögeszmés könyvecske. Hiszek benne, hogy a meghibbant uzsorás és a szodomita szerzetes poémája szolgált mindvégig modellül számomra. Néhány egyszerű szabályt állítottam fel magamnak, hogy biztosabban megtaláljam ezeket a megvilágított életeket, ezeket az élet-poémákat:

- mindig a múltban élt, valóságos személyekről legyen szó;
- mindig jelentéktelen, egyszersmind szerencsétlen életeket kell ismertetni;
- néhány oldalon vagy néhány sorban kell őket elbeszélni, olyan röviden, ahogy csak lehet;
- ezen elbeszélések ne csupán különös vagy patetikus anekdotákat alkossanak, hanem valami módon (mivel panaszkodókról, leleplezésekről, parancsokról vagy jelentésekről van szó) valóban képezék részét ezeknek a jelentéktelen életeknek, szerencsétlen sorsoknak, tomboló dühüknek vagy lappangó örületüknek;
- és hogy e szavak és életek összeütközéséből a szépség és iszonyat bizonyos ötvözete szülessék meg bennünk.

Ám egy kissé jobban meg kell magyaráznom e tán önkényesnek látó szabályokat.

*

Azt akartam, hogy mindig valóságos életekről legyen szó; időpontra és helyre van szükségük. Azt akartam, hogy e nevek mögött, amelyek már semmit sem mondanak nekünk, ezek mögött a gyorsan pergő szavak mögött, amelyek többnyire hamisak, hazugok, igazságtalanok, túlzók voltak, ott legyenek az emberek is, akik valóban éltek és szenvedéseikbe, gonoszságba, féltékenységre és átkozódásba haltak bele. Számúztam tehát minden képzeletet vagy irodalmat: ez utóbbiak nem tudtak olyan sötét hőseket kiagyalni, mint ezek a foltozó vargák, szökött katonák, szappanárusok, írkokok, vándorló barátok, akik mindannyian közveszélyesek, közbotrányt okozók vagy szánalmasak voltak, és csupán abból az egyetlen okból, hogy valóban léteztek. Ugyancsak számúztam minden emlékiratnak, emlékezésnek minősíthető szöveget, mindazokat, amelyek tényleg a valóságot beszélték el, ám betartva az emlékezés, a különösség vagy a szóra-

koztatás szempontjának distanciáját. Ragaszkodtam hozzá, hogy ezek a szövegek mindig kapcsolatban legyenek a valósággal, vagy pontosabban szólva a lehető legnagyobb számú kapcsolatot tartsák fenn a valósággal: ne csak utaljanak rá, hanem hassanak is rá; legyenek a valóság dramaturgiájának darabjai, alkossák a gyűlölet eszközt, a bosszú fegyverét, a csata egy epizódját, a kétségbeesés vagy féltékenység egy mozzanatát, mutassák be a könyörgést vagy a parancsot. Nem azokat a szövegeket válogattam ki, amelyek hűségesebbek a valósághoz, mint a többi és ábrázoló értéküknél fogva jobban rászolgálnak, hogy megörökítsék őket, hanem azokat, amelyek komoly szerepet játszottak a maguk valóságában, és amelyeket, bármilyen pontatlanok is, dagályosságuk vagy hazug képmutatásuk teljesen áthat. A valóság töredékeit felmutató diskurzustöredékeket. Nem emlékvázlatok gyűjteménye olvasható itt: csapdákat, fegyvereket látunk, kiáltásokat hallunk, gesztusok, viselkedésformák, csalások és intrikák vonulnak el a szemünk előtt, amelyeknek a szavak csak eszközei. Valóságos életek „játszódtak le” e néhány mondatban: ezzel nem azt akarom mondani, hogy ezek az életek teljességgel be vannak mutatva, de azt mindenképpen, hogy szabadságuk, szerencsétlenségük, gyakorta haláluk és sorsuk, legalábbis részben, már jó előre el volt döntve. E diskurzusok valóban életeket keresztettek. E szavak valós veszélyt jelentettek ezekre az életekre nézve, és el is veszejtették őket.

Azt is fontosnak tartottam, hogy e szereplők jelentéktelenek legyenek, semmiféle szempontból ne tűnjenek ki, ne tüntesse ki őket születés, vagyon, szentség, hősiesség vagy kimagasló szellemiség. Azok közé a milliárdok közé tartozzanak, akiknek az a rendeltetése, hogy nyomtalanul eltűnjenek a világból. Szerencsétlenségükben, szenvedélyükben, szerelmükben és gyűlöletükben legyen valami szürke és közönséges ahhoz képest, amit általában elbeszélésre méltónak ítélnék. A heves szenvedélyt pedig, amely él bennük, hassa át valami erőszak, energia, a rosszindulat, a gonoszság, az aljasság, a makacsság, vagy a balszerencse túlzása, amely környezetük szemében és annak közepszerűsége szerint, félelmetesnek vagy szálnalmasnak mutatta őket. Olyan részecskék keresésére indultam, amelyek minél kisebbek és minél nehezebben határolhatók körül, annál nagyobb energiával rendelkeznek.

Egy fénynyalábnak legalább egy pillanatra meg kellett világítania ezeket az életeket, hogy a távolból eljussanak hozzánk. Máshonnan érkező fényre volt szükség. Ami kitepi őket az éjszakából, ahol mindörökké elmerülhettek volna és el is kellett volna merülniük, az nem egyéb, mint a hatalommal való találkozás: ezen összeütközés nélkül valószínűleg egyetlen szó sem őrizte volna meg tovatűnő emléküket. A hatalomtól származik az

a néhány szó, amely reánk maradt, a hatalomtól, amely leselkedett ezekre az életekre, üldözte őket és talán csak egyetlen pillanatra némi figyelmet szentelt panaszaiknak, száználmas zsvajgásuknak, és acélkarmaival jelölte meg őket. Akár mert hozzá fordultak leleplezéssel, panasszal, kérelemmel, könyörgéssel, akár mert maga a hatalom lépett közbe, ítélte és döntött néhány szóval. Mindezen életek rendeltetése az volt, hogy valamely diskurzussal megbélyegezve mindörökre eltűnjenek e világból, és nem hagytak egyéb rövid, mély és gyakorta rejtélyes nyomot maguk után, mint a hatalommal való pillanatnyi találkozást. Ezért valószínűleg mindörökre lehetetlen megragadni bennük, mik is lehettek ezek az életek a maguk „valóságában”. Másként nem követhetők nyomon, csak dagályos előadásmódjukban, taktikájukban, parancsoló erejű hazugságaikban, amelyeket a hatalom játéka tételeznek fel és a hozzá való viszonyuk.

A következő ellenvetést lehetne tenni velem szemben: már megint képtelen átlépni a vonalat, átjutni a másik oldalra, a máshonnan, vagy az alulról jövő nyelvet hallgatni és hallani. Mindig csak a hatalomról beszél, arról, amit a hatalom mond, vagy másokkal mondat. Miért ne lehetne ezeket az életeket ott hallgatni, ahol maguk beszélnek önmagukról? De hát, először is mi maradt volna ránk mindezen életek egyedi valóságából és szerencsétlenségéből, ha adott pillanatban nem ütköztek volna össze a hatalommal, provokálva erőit? Vajon nem társadalmunk egyik alapvető vonása, hogy a sors a hatalomhoz való viszonyban ölt testet, vagyis a vele való találkozásban, vagy az ellene folytatott harcban? Ezeknek az életeknek az a legdrámaibb pontja, amelyben egész energiájuk összesűrűsödik, amikor összeütköznek a hatalommal, harcolnak vele, megpróbálják fölhasználni erejét és igyekeznek csapdáiból megmenekülni. A hatalom és e lényegtelen életek között a gyorsan zajló rövid szóváltás ezen életek egyetlenegy emlékműve, amelyet valaha is emeltek nekik. Csak ez adja nekik azt a gyönge fényt, amely évszázadok távolából elszűrődik hozzánk.

Szóval töredékeket igyekeztem összegyűjteni a jelentéktelen emberek legendájához, mégpedig azon diskurzusok alapján, amelyeket szerencsétlenségükben vagy dühükben váltottak a hatalommal.

„Legendáról” beszélek, mert mint minden legendában, e szövegekben is keveredik a fikció a valósággal. Ám az okok fordítottak. Míg a legendáriumban, bármilyen legyen is annak valóságalapja, végül is csak az van, amit róla elmondanak. Teljesen közömbös annak léte vagy nemléte iránt, akinek a dicsőségét elmondja. Ha az illető létezett, akkor a legenda annyi dicsérettel halmozza el, annyi lehetetlenséget beszél róla, hogy az egész majdnem olyan, mintha sohasem létezett volna. Ha a szereplő a képzelet szülötte, akkor a legenda annyi meggyőző elbeszélést mond el róla, hogy

az már a valóban létező személyek történelmi valószínűségét kölcsönzi neki. A következő szövegekben ezeknek a férfiaknak és nőknek az élete abban összpontosul, amit mondtak róluk. Abból, amik voltak vagy amit tettek, semmi sem marad fenn, e néhány mondatot kivéve. Itt a ritkaság és nem a terjengősség teszi a valóság és a fikció egyenértékűségét. Nincs nekik és nem is lesz soha egyéb kétes menedékük, csak ezek a szavak, mivel a történelemben ők semmik sem voltak, nem játszottak szerepet az eseményeken, fontos emberekhez sem volt semmi közük, és nem hagytak maguk után kimutatható nyomokat. És a róluk szóló szövegek révén jutnak el hozzánk, annyi valóságélményt nyújtva, mintha csak az Arany legendából¹, vagy egy kalandregényből léptek volna elő. E tiszta nyelvi létezés csínál ezekből a szerencsétlenekből vagy gonosztevőkből kvázi fiktív lényeket, neki köszönhetik majdnem teljes eltűnésüket és annak a szerencsének vagy balszerencsének, a fennmaradt dokumentumok véletlenének, amely néhány szóban beszél róluk, vagy amelyeket ők maguk ejtettek ki. Fekete legenda, ám ugyanakkor száraz legenda is, arra redukálódik, amit egy nap elmondtak és amit valószínűtlen egybeesések őriztek meg mostanáig.

A fekete legendának van egy másik jellemvonása is. Nem folytonos útvonalon hagyományozódott tovább, valami mély szükségszerűségtől ösztönözve, mint az Arany legenda. Természetéből következően hagyomány nélküli. Nem érkezet el másként hozzánk, csak többszörös megszakítottság, feledés, újbóli felbukkanás útján. Kezdetből fogva a véletlen uralkodik rajta. Előbb a körülmények összjátékára volt szükség, amelyek minden várakozás ellenére a legjelentéktelenebb személyre és a legközépszerűbb életre is ráirányították a hatalom figyelmét és haragjának villámát; a véletlen tette, hogy a hatalmasságok tekintete, amelynek rendeltetése kétségkívül minden rendzavarás megszüntetése volt, éppen erre a botrányos életű szerzetesre irányuljon, éppen arra a megvert asszonyra, megrögzött és dühöngő iszákosra, civakodó kereskedőre, és ne valamelyik másikra, annyi egyéb között, akik legalább annyira rászolgáltak volna a büntetésre. És hát az is csak a véletlen műve, hogy a sok elveszett és szétszóródott dokumentum közül melyik tűnt el örökre, és melyik jutott el hozzánk. Ekképp tehát a jelentéktelen emberek között és közöttünk, akik ugyanolyan jelentéktelenek vagyunk, mint ők, nincs szükségszerű kapcsolat. Semmi sem tette valószínűvé, hogy éppen ők bukkanjanak elő a homályból életükkel és szerencsétlenségükkel, és ne mások. Ha úgy tetszik, mindebben akár visszavágást is láthatunk. A véletlen, amely lehetővé teszi, hogy e teljes-

¹ A szentek életéről szóló, Jacques de Voragine dominikánus szerzetes által a XIII. század közepén összeállított gyűjtemény.

séggel dicstelen emberek annyi halott közül előbukkanjanak, gesztikulálva még egyszer elénk tárják életüket, dühüket, szerencsétlenségüket, talán kárpótlás a balsorsért, amely kihívta ellenük a hatalom villámát, szürke és semmitmondó életük ellenére.

Ezek az életek olyanok, mintha sohasem léteztek volna, és csak a hatalommal való összeütközés következtében maradtak fenn, amely meg akarta semmisíteni őket, de legalábbis eltörölni, és csak a többszörös véletlennek köszönhetően jutottak el hozzánk, és én ezen életek maradékainak mutatom ki becstelenségét. Létezik hamis becstelenség, hamis aljasság is, amely félelmetes vagy botrányos életű emberekre jellemző, mint Gilles de Rais, Guillery, Cartouche, Sade és I,acenaire. Ám ők csak látszólag becsstelének, az általuk hátrahagyott szörnyű emlékek, gaztettek miatt, és az emberek általában tiszteletteljes iszonyatot éreznek irántuk. Ám dicsőséges legendák veszik körül őket, még akkor is, ha ez a hírnév éppen ellentétes előjelű az igazi emberi nagyság hírnevével. Becstelenségük csupán az egyetemes *fama* egy modalitása. Viszont a kiugrott ferences szerzetes és az ismeretlen utakon zűrzavaros lélekkel tévelygők becsstelének a szó valódi értelmében. Csak az a néhány szörnyű szó adja létüket, amelyeket azért ejtettek ki, hogy örök időkre méltatlanná tegyék őket az emberek emlékezetére. És a véletlen akaratából csak a szavak, csak ezek a szavak maradtak fenn. Visszatérésük a valóságba most abban a formában történik, ahogy hajdan kiűzték őket a valóságból. Főlöszleges más arcot keresni számukra, vagy egyéb nagyságot gyanítani bennük. Nem többek annál, mint amivel tönkretenni igyekeztek őket, és nem is kevesebbek. Az igazi becstelenség nem keveredik kétes botrányba, nem keretezi tompán visszhangzó csodálat, semmiféle dicsfény nem veszi körül.

*

A nagy becstelenséggyűjteményhez képest, amelynek a nyomai kissé mindenütt és minden időben kimutathatók, azt hiszem, az én válogatásom némiképp kicsinyes, szűk és egyhangú is. A dokumentumválogatás mintegy száz évet fog át, 1660 és 1760 között. Fogdai és rendőrségi feljegyzéseket, királyi folyamodványokat és névtelen leveleket dolgoz fel. Tegyük fel, hogy ez első kötet csupán, és hogy *A becstelen emberek élete* minden időre és minden helyre kiterjeszhető.

Azért választottam ezt az időszakot és e szövegeket, mert már régóta ismerem őket. Ám a hosszú évek ízlése azért nem hazudtolta meg önmagát, és most is azért térek rájuk vissza, mert kezdetet gyanítok bennük. Mindenesetre fontos eseményt, amelyben politikai mechanizmusok és diskurzusok keresztezték egymást.

E XVII. és XVIII. századi szövegek valósággal tündökölnek (különösen, ha arra gondolunk, milyen lapos és szürke lesz később a közigazgatás és a rendőrség nyelve), a fordultatos mondatokban felcsillan a vadság, amelyet meghazudtol, a mi szemünkben legalábbis, az ügy kicsinyessége és a szándékok meglehetősen becstelensége. A legszánandóbb életeket a legszörnyűbb átkokkal illetik itt, vagy olyan nyomatékkkal, hogy az inkább a tragikumhoz illik. A hatás kétségkívül komikus. Nevetséges dolog a szavak minden hatalmát hívni segítségül, valamint az eget és a földet, jelentéktelen csetepatékhoz, megszokott, közönséges nyomorúságokhoz. „A fájdalom súlya alatt hétrét görnyedve, alázatos és tiszteletteljes bizalommal vetem magam a lábad elé, Felséges Uram, hogy igazságszolgáltatásért könyörögjek a leggonoszabb asszony ellen, akit a föld hordoz a hátán... Mert ugyan milyen reménység tilalmas a boldogtalan szívnek, aki végső elkeseredésében fordul Hozzád, Felséges Uram, miután jó szóval, fenyegetéssel mindent megpróbált, hogy visszavezesse kötelességéhez azt az asszonyt, aki nélkülöz mindennemű vallásos érzést, becsületet és még a legelemibb emberséget is? Ilyen lelkiállapotban van az a szerencsétlen ember, Felség, aki panaszaival zavarni merészeli Felséged nyugalmát.” Vagy a négygyerekes dajka, akit a férje elhagyott, és aki férje letartóztatását kéri négy gyermeke nevében, „akik talán semmiféle várhatnák apjuktól, csak egy zűrzavaros élet szörnyűségeit. Kegyelmességed igazságszolgáltatása talán megkímélné e gyermekeket e rettenetes megpróbáltatástól, engem megőrizve a családi tűzhely berkeiben, a rossz állampolgárt pedig, aki csak ártalmas a társadalomra nézve, törvényen kívül helyezné.” Talán nevetünk, de semmiképp se feledjük, hogy e retorikára, amely csak azon dolgok kisszerűségének tükrében ékesszóló, amelyekhez alkalmazzák, a hatalom olyan módon felel, amely szintén nem mutatkozik mértéktartónak. A különbség csupán annyi, hogy a hatalom szavaiban felvillan a döntés is. És ha ünnepélyességük nem is értékeli föl amit büntetnek, mindenestre magának a büntetésnek megadja a rangját és a méltóságát. Egy jelentéktelen kártyavető jósnőt például azért zárnak be, mert „kevés olyan bűn van, amelyet nem követett el, és egyetlenegy olyan sincs, amelyre ne lenne képes. Az irgalmasság és igazságosság egyaránt azt követeli, hogy a társadalmat szabadítsuk meg egy ilyen veszedelmes nőszemélytől, aki már annyi éve hazudik, csal és folyton közbotrányt okoz.” Vagy egy ifjú, szeleburdi, kicsapongó rossz fiúról: „Kicsapongó és istenkáromló szörnyeteg... elkövet ő mindenféle bűnt: bujálkodó, erőszakos, vad, képes a saját apja életére törni... Állandóan a legutolsó prostituáltak társaságában látható. Semmi bünbánatot nem mutat bujálkodása és szertelen viselkedése miatt. Mindenre csak egy gonosztevő ocsmány vigyora a válasz, amely meg-

átalkodottságának bizonyítéka csupán, és eltorlaszolja az utat a bűnbocsánat előtt.” A legcsekélyebb kihágásra mindjárt a szidalmak és az átkozódás özöne válaszol. Ezek a feslett erkölcsű nők és rossz fiúk még Néro vagy Messalina mellett sem szégyenkeznének. A klasszikus korban a hatalom diskurzusa, csakúgy, mint a hozzá folyamodó diskurzus, szörnyeknek ad életet. Miért hát a hétköznapiság e dagályos színháza?

A hétköznapi életre gyakorolt hatalmat a kereszténység nagyrészt a gyónás körül szervezte meg. E kötelezettség kimondja, hogy a hétköznapiok egész jelentéktelen világát szabályosan fel kell fűzni a nyelv fonálára, a banális vétkekkel, alig észrevehető hibákkal együtt, egészen a zavaros gondolatokig, szándékokig és vágyakig. A gyónás szertartásában a beszélő önmagáról beszél; a dolog kimondása eltörli magát a dolgot, ám az is fokozza hatékonyságát, hogy titokban kell maradnia, és nem hagyhat maga mögött egyéb nyomot, mint a megbánást és a vezeklést. A keresztény Nyugat találta föl ezt a különös kényszert, amelyet mindenkire ráerőszakolt: mindent elmondani és ezzel mindent eltörölni, megfogalmazni a legapróbb vétkeket is egy szakadatlan, szenvedélyes, kimerítő mormolásban, amely valóban mindenre kiterjed, de egyetlen pillanattal sem élheti túl önmagát. Évszázadokon keresztül sok száz millió embernek kellett első személyben megvallania a bűnt egy kötelező és tünékeny susogásban.

Ám egy pillanattól kezdve, amelyet a XVII. század végére helyezhetnénk, a mechanizmust keretbe foglalta, egyszersmind meghaladta egy másik, amely egészen máshogy működött. Közigazgatási gépezet váltotta föl a vallási intézményt; a megbocsátás után a följegyzés mechanizmusa következett. A cél viszont ugyanaz volt. Legalábbis részben, továbbra is a hétköznapiot kellett megfogalmazni, a szabálytalanságok és a jelentéktelen rendzavarások apró univerzumát szavakba önteni. De a vallomás nem játssza azt a fontos szerepet, amelyet a kereszténység tulajdonított neki. E megfigyeléshez, rendszeresen és módszeresen továbbra is a régi, de lokalizált eljárásokat alkalmazzák: a feljelentést, a panaszt, a vizsgálatot, a följegyzést, a besúgást és a kihallgatást. És mindaz, ami ilyen módon elhangzik, följegyzik írásban, fölhalmozódik, dossziékat és archívumokat alkot. A bűnbánó vallomás egyedüli, pillanatnyi és nyomtalan hangja, amely eltörölte a rosszat, egyszersmind önmagát is eltörölve, akkor adta át helyét a sokféle hangnak, amelyek az idők folyamán hatalmas tömegű dokumentációs anyagot alkotnak, amint a világ minden gonoszságának emlékei is folyton sokasodnak. A nyomorúság és a vétek gatzetteit már nem az ég gondjaira bízzák, a gyónás alig hallható, meghitt mormolása útján; hanem mindezek a földön halmozódnak föl, éspedig írott formában. Egészen másfajta viszony létesül a hatalom, a diskurzus és a hétköznapiság kö-

zött, egészen másként uralkodnak a hétköznapiságon, és máshogy is fogalmazzák meg. A hétköznap élet számára új dramaturgia születik.

Első archaikus, de máris bonyolult eszközeit ismerjük: folyamodványok, névtelen levelek vagy királyi parancsok, különféle elzárások, jelentések és rendőri határozatok. Nem térek vissza e jól ismert dolgokra; csupán néhány szempontra, amelyek megmutatják azoknak a gyorsan tovatűnő képeknek a különös intenzitását és szépségét, amelyeken a szegény emberek arcát látjuk távolról a becstelenség fényében. A névtelen levél, az elzárás, a rendőrség jelenléte szokás szerint mindenütt csupán a királyi abszolutizmus zsarnokságát idézi. Ám be kell látnunk, hogy ez az „önkéntény” egyfajta közszolgálat volt. A „királyi parancsok” villáma nem véletlenszerűen csapott le felülről lefelé, az uralkodó haragjaként, vagy csak a legritkább esetben. A királyi parancsot többnyire kérte valaki a közvetlen környezetében lévő személy, mondjuk apja, anyja, rokona, fia, lánya, szomszédja ellen, a területileg illetékes pap vagy valamely notabilitás útján. A panaszt úgy terjesztették elő, mintha szörnyű bűntényről volna szó, amely valóban rászolgál az uralkodó haragjára, bár valami jelentéktelen családi sérelem esett meg csupán: házastársak veszekedtek vagy verekedtek, vagyont pazaroltak, fiatal emberek gorombáskodtak szüleikkel, bujálkodtak vagy részegeskedtek, meg ehhez hasonló apró szabálysértéseket követtek el. A királyi elfogatóparancs, amelyben a király közvetlen és egyedi akarata fejeződött ki valamelyik alattvalója bezáratását illetően, az igazságszolgáltatás szabályos keretein kívül, csupán válasz volt erre az alulról jövő kérésre. Ám nem a kérelemmel teljes összhangban működött; vizsgálatnak kellett megelőznie, amely a kérelem megalapozottságát volt hivatva eldönteni. E vizsgálat során kellett megállapítást nyernie a ténynek, hogy az a bizonyos kicsapongás, részegeskedés, garázdaság elkövetője valóban rászolgált-e az elzárásra. Milyen körülmények között, és mennyi időre? Mindez pedig a rendőrség feladata volt, amely e feladat ellátása érdekében igénybe vette a besúgókat, tanúkat idézett be és felhasználta mindazt a kétes értékű pletykát, amely mindenki körül létrejön.

A királyi elfogatóparancs-bezárás rendszer rövid életű epizód volt csupán, alig egy évszázadig tartott, és csak Franciaországban honosodott meg. Mégis fontos a hatalom mechanizmusának történetében. Nem a királyi önkény spontán beavatkozását biztosítja a lehető leghétköznapibb életbe. Inkább a királyi önkény megosztását teszi lehetővé a lehető legszélesebb körben, a kérelmek és válaszok összjátékában. Abszolutista önkény ez? Talán. De nem abban az értelemben, hogy az uralkodó egyszerűen és tisztán visszaél a saját hatalmával, hanem abban az értelemben, hogy mindenki fölhasználhatja a saját céljaira és mások ellen e roppant hatalmat. Itt

a hatalom egyfajta általános rendelkezésre bocsátásáról van szó, egy adott lehetőségről mindazok számára, akik elég ügyesek ahhoz, hogy megragadják és a maguk hasznára éljenek vele. Mindebből bizonyos következmények adódnak: a politikai hatalom a társadalom testének legegységibb szintjére is beépül. Alattvalótól alattvalóig – még a legalacsonyabb sorúak között is –, a családtagok és a szomszédok között, szakmai, versenytársi kapcsolatokban, a tekintély és az engedelmesség hagyományos kapcsolatain túl érvényesíthetők a politikai hatalom eszközei, amelynek formája az abszolutizmus: bárki a másik szörnyű és törvénytelen zsarnoka lehet, ha jól játssza a játékot, vagyis *homo homini rex*. Minden politikai láncolat útja a hétköznapiságon vezet át. Ám e hatalmat legalább egy pillanatra ki kell sajátítani, megragadni és abba az irányba fordítani, amelyikben használni akarják. Ha a maguk hasznára akarják kamatoztatni, akkor el kell „csábítani”; a hatalom a vágy s egyszersmind a csábítás tárgya; tehát olyan mértékben kívánatos, amilyen mértékben abszolút félelmetes. Egy korlátlan politikai hatalom beavatkozása a hétköznapi életbe nem csupán elfogadható és megszokott, hanem kifejezetten kívánatos, ugyanakkor viszont általános félelmet ébreszt. Nincs miért csodálkozni azon a lejtőn, amely apránként a hagyományosan családi kapcsolatokat és függőségeket átvzette a közigazgatási és politikai ellenőrzés alá. Nincs miért csodálkozni a tényen, hogy a mérhetetlen királyi hatalom, amely szenvedélyek, düh, nyomorúság és gonoszság közepette működött, hasznossága ellenére vagy talán éppen annak okán, az utálat tárgya lett. A névtelen levelek írói és a király, aki egyetértett ezekkel, a cinkosság csapdájába estek: a névtelen levelek egyre inkább veszítettek hatékonyságukból a közigazgatási hatalom javára, a király pedig, aki nap mint nap annyi gyűlöletbe és cselszövésbe keveredett, maga is gyűlöletes lett. Ahogy Chaulieu herceg mondta, azt hiszem, a *Mémoires de deux jeunes mariées*-ban, a francia forradalom a királyt lefejezve levágta minden családapa fejét.

Mindebből most csupán a következőt emelném ki: a folyamodványok, a királyi elfogatóparancsok, az elzárás és a rendőrség rendszerével nagyon sok diskurzus születik a hétköznapi életben és dolgozza fel a jelentéktelen életek apró kihágásait, ám egészen más módon, mint a gyónás. A hatalom hálójába bekerül a szomszédok civakodása, a szülők és a gyerekek veszekedése, a házastársak civódása, az alkoholfogyasztás és a nemi élet túlkapásai, a nyilvános botrányos veszekedések és a titkos szenvedélyek. Szinte hatalmas és mindenütt jelen lévő felhívás volt ez minden apró mozzanat és apró szenvedés megfogalmazására. Fölhangzik egy moraj, amely többé nem hallgat el: amelynek révén a viselkedés egyéni változatai, a különféle szégyenek és titkok a diskurzus útján felkínálkoznak a hatalom erejé-

nek. A jelentéktelen dolog már nem a csendre tartozik, a pletykára, vagy a tűnékeny gyónásra. Mindent el kell mondani, sőt lehetőleg felírni: köznap, jelentéktelen részleteket, sűrű hétköznapiakat, a közéletet, pontról pontra. Mindezen dolgok annyiban leírhatók és átírhatók, amennyiben áthatják őket a politikai hatalom mechanizmusai. Gúnyolódás nélkül sokáig csak az igazi nagy gesztusokat említették: csak a vér, a születés és a hőstettek adtak jogot a történelmi megörökítésre. És ha néha előfordult, hogy a szerény származásúak is valami dicsőséghez jutottak, akkor ez rendkívüli esetnek számított, és a szentség fénye vagy a gaztett iszonyata fogta körül. A hatalom acélos tekintetere volt szükség ahhoz, hogy valami a hétköznapi életben leleplezendő titoknak minősüljön, még ha egyébként fontos volt is a mindennapi élet forgatagában.

Tehát létrejön egyfajta diskurzus hatalmas lehetősége. A hétköznapi élet bizonyos fokú ismerete ebben találja meg eredetét, és itt születik meg, vele együtt, az érthetőségnek az a rácsrostélya, amelyet a Nyugat illesztett gesztusainkra, életünkre és cselekedeteinkre. Ám ehhez mindenekelőtt az uralkodó valóságos és virtuális, mindenütt való jelenléte kellett. Az embereknek elég közel kellett őt képzelniük minden nyomorúsághoz, még a legkisebb szabálysértéshez is, hogy aztán folyamodjanak is hozzá. Az uralkodónak fizikai mindenütt-jelenválósággal kellett rendelkeznie. Az első formában ez a hétköznapiról szóló diskurzus teljességgel a királyhoz szólt; hozzá fordult; meg kellett jelennie a hatalom nagy szertartásai között; el kellett fogadnia formáját és használnia jeleit. A banálist csak úgy lehetett elmondani, leírni, megfigyelni, körülhatárolni és minősíteni, ha a hatalommal való viszonyában gondolták el, amelyre a király alakja vetett árnyékot, mármint valóságos hatalma és hatalmának fantáziaképe. Ez a magyarázata a diskurzus egyedi formájának, amely díszes, átkozódó és könyörgő nyelvet igényelt. Minden ilyen kis hétköznapi történetet a ritka események dagályosságával kellett elmondani, hogy méltó legyen az uralkodó figyelmére; a nagy ívű retorika működött a semmitmondó ügyekben. Soha többé nem használ ilyen hatásos nyelvet a rendőri közigazgatás, sem az orvosi vagy pszichiátriai kartotékok. Néha díszes, ékes nyelvi építmény beszél el valami apró gonoszságot vagy jelentéktelen cselszövést; máskor néhány rövid mondat csap le villámként egy nyomorultra, majd éjbe borítja. Vagy hosszan beszélnek el valami szerencsétlen sorsot a könyörgés és a megalázottság hangnemében: a banalitás politikai diskurzusa csakis ünnepélyes lehetett.

De felbukkan e szövegekben egyéb eltérő elem is. Gyakorta előfordult, hogy ezeket az elzárási kérelmeket nagyon alacsony sorú emberek, szinte analfabéták intézték a hatósághoz. Ők maguk fogalmazzák szerény képességeik szerint e beadványokat, vagy többé-kevésbé ügyes írnokhoz fordul-

nak, hogy a mondatok agyafúrt fordulataival fogalmazza meg ő a királynak vagy a hatalmasságoknak benyújtandó kérvényeket, amelyekbe lépten-nyomon ügyetlen és heveskedő, oda nem illő kifejezések keverednek. Ilyenkor az ünnepélyes és emelkedett hangvételű mondatokban megjelennek a durva, ügyetlen, rosszul hangzó kifejezések, a szertartásos nyelvezetből kiütözik a türelmetlenség, harag, düh, szenvedélyek, gyűlölet, lázadás. A díszes diskurzus kereteit a vad feszültség szétfeszíti, utat keresve a maga mondanivalójához. Nicolas Bienfait felesége például „veszi a bátorságot és nagyon alázatosan” előadja a kegyelmes úrnak, hogy „nevezett Nicolas Bienfait, nyugdíjas kocsis roppant kicsapongó természetű ember, üt-ver és mindent elad, miután két asszonyt már a sírba küldött, az elsőnek még a gyermekét is megölte az anyja hasában, a másodikat meg valószínűleg elemésztette a férje rossz bánásmódja, de az ura még azt sem várta meg tisztességgel, hogy az asszony meghaljon, még fojtogatta is halála előtt... Míg a harmadiknak sütvé akarja megenni a szívét, nem beszélve a többi gyilkos gonosztettéről, amelyeket még elkövetett. Nagyságod lábai elé vetve magamat, irgalmadért esedezem, Kegyelmes Uram. Jóságodban bízva reménykedem az igazságszolgáltatásban, mert az életem minden pillanatban kockán forog és szakadatlan könyörgök a Megváltóhoz Kegyelmességed egészségéért...”

Az itt összegyűjtött dokumentumok egyneműek, még talán egyhangúnak is tűnnek. Pedig mind különféleképpen működnek. Mind az elbeszélte dolgok, mind az elbeszélés módja különböznek egymástól. Egyik részük esdekel és könyörög, a másik minden hatalom birtokában van; ezenkívül nagyságrendileg különböznek az apró problémák a működésbe lépő óriási hatalmi gépezettől. Különbözik a szertartás és a hatalom nyelve a tehetetlenek dühének nyelvétől. E szövegek Racine, Bossuet és Crébillon felé kacsingatnak. Ám ott van bennük a nép zűrzavaros élete, nyomorúsága és erőszakos tettei, mindaz a „becstelenség” úgymond, amelyet akkoriban semminemű irodalom nem gyűjtött össze, nem tükrözött. Koldusokat, szegény vagy egyszerűen középszerű embereket léptetnek színpadra egy különös színházban, ahol pózok, ékesszóló szavak díszes jelmezeit öltik magukra, hogy oda is figyeljenek rájuk a hatalom színpadán. Néha vásári komédiások csoportjára emlékeztetnek, akik hajdan díszes ruhák már megfakult ócska rongyaiban játszanak egy gazdag, rajtuk gúnyolódó közönség előtt. Azzal a különbséggel, hogy ők a saját életüket játsszák és olyan hatalmasságok előtt, akik határozhatnak is az életük felől. Mintha Céline szereplői jelentkeznének kihallgatásra Versailles-ban.

Eljön majd a nap, amikor e sokféleség nem létezik többé. A hétköznapi életen uralkodó hatalom nem egy közeli és távoli, mindenható és szemé-

lyes uralkodó kezében lesz, amely hatalom minden igazság forrása és minden csábítás tárgya, politikai elv és egyszersmind varázserő. Mert az ezután következő hatalom nagyon finom, tagolt és folytonos hálózatból áll majd, a különféle intézmények, az igazságszolgáltatás, a rendőrség, az orvostudomány és a pszichiátria hálózatából. És ennek a diskurzusában semmi sem lesz a régi, mesterkélt és ügyefogyott színpadiaságból; a diskurzusnak ez az új nyelve azt állítja önmagáról, hogy a megfigyelés és a semlegesség nyelve. A banalitást a közigazgatás, az újságírás és a tudomány hatékony, ám szürke rácsrostélyán átszűrve elemzik; legfeljebb az irodalomban találkozhatunk némi csillogással. A XVII. és a XVIII. században az emberek még nyers és barbár korban élnek, amelyben az említett közegek még nem léteznek. A nyomorultak teste szinte közvetlenül áll szemben a királyi hatalommal, vergődésük ki van szolgáltatva e hatalom szertartásainak; közös nyelv sincs, csak az ütközés van a kiáltások és a szertartások között, a rendezetlenségek között, amelyet el akarnak mondani, és a formai szigor között, amelyet követni kell. Mi, akik távolról nézzük mindezt, első ízben lehetünk tanúi a hétköznapi élet felszínre bukkanásának a politikai kódban, e különös villámfénynek, e sokszínű és intenzív jeleneteknek, amelyekből semmi sem marad, amikor ezekből a dolgokból és emberekből majd „ügyeket”, napihíreket és eseteket csinálnak.

*

Fontos pillanat ez, amikor egy társadalom rendelkezésére bocsátotta a névtelen emberek tömegének a szavakat, a fordulatos mondatokat, a nyelv egész szertartását, hogy beszélhessenek önmagukról, nyilvánosan és a következő három feltétellel: a diskurzust a meghatározott hatalom rendszerében kell útjára bocsátani, jelenítse meg az életek eddig alig látható, érzékelhető hátterét, és tegye lehetővé, hogy a szenvedélyek és érdekek apró háborújába a hatalom tetszőleges módon és időben beavatkozhatson. Denys füle egyszerű kis gép volna csupán ezzel összehasonlítva. Ahogy a hatalmat is könnyű volna szétrombolni, ha csak megfigyelne, kémlelne, tiltana és büntetne; de a hatalom ösztönöz, bujtogat és alkot is; nem csupán szem és fül, hanem cselekvésre és beszédre is készítet.

E gépezet kétségkívül fontos volt az új ismeretek megalkotása szempontjából. Nem idegen az irodalom teljesen új területétől sem. Nem azt akarom mondani, hogy a királyi elfogatóparancs a még kiadatlan irodalmi szövegek őse, hanem azt, hogy a XVII. és a XVIII. század fordulóján a diskurzus, a hatalom, a hétköznapi élet és az igazság kapcsolatai egészen újszerűek, és ezekben az új kapcsolatokban szerephez jut az irodalom is.

A tanmese a szó értelme szerint az, amit érdemes elmondani. A nyugati társadalomban a hétköznapi élet sokáig csak a tanmese átalakított formájában juthatott el a diskurzusig; hősiességre, kalandokra, a Gondviselésre, a kegyelemre és esetleg még a gaztettre is szükség volt, hogy napvilágra bukkanjon; mintegy a lehetetlen érintésére volt szüksége. Csak eképp lett elmondható. Akkor kezdett tanulságként és példaként működni, amikor valami elérhetetlenné tette. Az elbeszélés minél jobban eltért a köznapiságtól, annál nagyobb volt a meggyőző ereje, megbabonázó hatalma. A „példaszerű tanmese” e hatásában alapvető volt tehát az igaz és a hamis közötti különbség hiánya. És ha előfordult, hogy a valóság közepszerűségét önmagáért beszélték el, akkor ezt csupán azért tették, hogy nevetséges hatást váltsanak ki: az efféle dolgok pusztá említése is nevetést idézett elő.

A XVII. század volt a tanúja a jelentéktelen életről szóló „tanmese” születésének, amely kitiltotta önmagából a mesés elemet. A lehetetlen vagy a nevetséges már nem az az előfeltétel, amellyel a köznapit el lehet mesélni. Olyan nyelvi művészet születik, amelynek feladata már nem a valószínűtlen megéneklése, hanem azt kell megjeleníteni, ami nem jelenik meg, nem jelenhet meg, vagy nem szabad megjelennie: el kell mondania a valóság minden elemét, még a legmakacsabbul tartózkodó részleteit is. Amikor olyan rendszert léptetnek működésbe, amelynek feladata, hogy kikényszerítse a „legapróbb dolgok” maradéktalan elmondását is, amelyeket egyébként dicstelenségük okán nem mondanának el, tehát a „becstelent”, akkor új vezérelni formálódik, amelyet a Nyugat irodalmi diskurzusa immanens etikájának nevezhetnénk: szertartásos funkciói apránként megszűnnek. Már nem az a feladata, hogy kidomborítsa az egyébként is jól látható erőt, nagyságot, hősiességet, hatalmasságot, hanem a legrejtettebbet, a legnehezebben elmondhatót, végül pedig a tilalmast és a botrányost kell napvilágra hoznia. A lét legtitkosabb és leghétköznapiabb oldalainak felderítését célzó parancs ez (amely kész arra, hogy feltárja néha a sors különös pillanatait), és kirajzolja azt a vonalat, amely a XVII. századtól jellemzi az irodalmat. Ez az irodalom pedig éppen akkoriban kezdett irodalommá válni a szó modern értelmében. Nem csupán specifikus forma, nemcsak e formához fűződő lényegi viszony, hanem kényszer is, szinte már morál, amely jellemzi és eljuttatta hozzánk több évszázad távolából: el kell mondania a legközönségesebb titkokat. Az irodalom nem egyedül vállalja ezt a nagy politikát, e nagy diskurzív etikát, és nem is merül ki benne teljesen; de megvan benne a helye és létfeltételei.

Ez magyarázza az irodalom kettős kapcsolatát az igazsággal és a hatalommal. Míg a mesés elem csak az igaz és a hamis közötti eldöntetlen vi-

szonyban működhet, az irodalom a nem-igazság tartományában építkezik: rámutat tulajdon mesterséges mivoltára, ugyanakkor jól felismerhető igazságeffektusokat is létrehoz; az a fontosság, amelyet a klasszikus korban tulajdonítottak a természetesnek és az utánzásnak, valószínűleg az egyik első mód, amely megfogalmazza az irodalom ezen „igaz területen” való működését. Ekkor lépett a fikció a mesés elem helyére, ekkor szabadult meg a regény a regényestől, és fejlődésében egyre inkább megszabadul tőle. Az irodalom tehát szintén része e nagy, kényszerítő erejű rendszernek, amelynek révén a Nyugat a hétköznapit megfogalmazásra kötelezte; de különleges helyet foglal el benne; szakadatlanul keresi önmaga alatt a hétköznapit, átlépi a határokat, brutálisan vagy alattomosan titkokat leplez le, átértelmezi a szabályokat, odébb tolja a kódokat, elmondhatja a bevallhatatlant, tehát állandóan igyekszik törvényen kívül kerülni, vagy legalábbis magára venni a botrányt, a túllépés vagy a lázadás terhét. Az irodalom a nyelv minden egyéb formájánál inkább a „becstelenség” diskurzusa marad: neki kell elmondania az elmondhatatlant, a legrosszabbat, a legtitkosabbat, a legtúrhetetlenebbet, a szégyenletest. Nagyon jellemző, hogy hosszú évek óta már milyen erős hatást gyakorol egymásra a pszichoanalízis és az irodalom. Ám ne feledjük, hogy az irodalomnak ez az egyedi helyzete csupán a hatalom rendszerének köszönhető, amely Nyugaton áthatja a diskurzus ökonómiáját és az igaz stratégiáit.

Az imént azt írtam, hogy e szövegeket „novellákként” kell olvasnunk. Ez azért enyhe túlzás; egyikük sem ér föl Csehov, Maupassant vagy James leggyöngébb elbeszélésével sem. Nem „kvázi-” és nem „al”-irodalom ez, de még csak nem is egy műfaj vázlata. Hanem rendezetlenség, hangzavar és fájdalom, az emberi életek feletti hatalom munkálkodása és az ezekből születő diskurzus. Manon Lescaut ugyancsak egy ilyen történetet beszélt el.

Forrás: Michel Foucault: Dits et écrits III. Gallimard, 1994, Paris. La vie des hommes infames, 237–253. oldal.

Tetthelyrajzok

Térey János: *Átkelés Budapesten*. Libri, Budapest, 2014

Az *Átkelés Budapesten* kötetcímmel Térey János ismét a várost, a tereket, a helyet célozza meg. (Ismét, mert volt már ilyen: *A valóságos Város, Drezda februárban, A Nibelung-lakópark, Sonja útja a Saxonia mozitól a Pirnai térig*.) Szinte magától értetődő, különösen Térey korábbi műveinek ismeretében, hogy nem elvont placcok, üres porondok adják e kötet anyagát, hiszen a tér – használata, kitöltése, szemlélése – szorosan kapcsolódik az emberhez. Terekben élünk, mozgunk, életünk eseményei, tetteink pedig helyekhez kötődnek, ahogy mentális képeink, emlékeink is helyszínekhez, térformákhoz kapcsolódnak, azokban őrződnek, azok által idézhetőek fel. A helyek az egyént formáló emberi gyakorlatoknak a színhelyei, használatuk, be- és elbeszélésük mindig konkrét mozgást jelent, ezáltal történéseket, történeteket hoznak működésbe, „összszűfolt idők, melyeket ki lehet ugyan bontani, ám inkább úgy vannak jelen, mint a várakozó rejtvénynek megmaradó elbeszélések” (De Certeau: *A cselekvés művészete*).

Térey verses novellái a hozzájuk társított fényképekhez hasonló pillanatfelvételek. Úgy kelünk át Budapesten, hogy közel hatvan év történelméről, külvárosokról, „környégekről”, szubkultúrák helyszíneiről, lakásokról és egyéb emberjárta helyekről kapunk villanásokat, töredékes kép(zet)eket. A város tér-képén szertedobált történetekből pedig sokkal inkább életérzések, hangulatok bontakoznak ki, mint valódi panoráma, városkép. Az írások ugyanis – szerencsére – nem egy kanonizált Budapest-képet, nem is teljesebb városrészeket mutatnak, hanem még kisebb szegmenseket, magán- és közterek mozaikdarabjait: egy-egy villamosfordulót, utcárszletet, külvárosi telepeket, „[f]öllobogózott halálház[at] horogkeresztrel”, lakásbelsőket, kocsmákat, éttermeket.

Ezek a sokszor elhagy(at)ott, elhanyagolt, megkopott, az előző évtizedek életformáit, beidegződéseit, lenyomatait még mindig magukon viselő, magukban hordozó helyszínek – „Ez a városi táj egy darab megmaradt, / Túlrejt szocializmus. Sűrű, mint a méz” – szorosan összefonódnak karakterekkel, emberi történetekkel, életutakkal, kínos, illúziótlan sorsokkal, társ- és kapcsolatkeresőkkel, magányosokkal. A helyek sokféleségéhez hasonlóan a szereplők is változatosak, Térey szokás szerint bátran *select all*: özvegy énektanár, elvált mérnök, éltes esztéta, pornórendező árnyékbarátnővel, tekintélyes ideggyógyász telefonos zaklatójával, sikertelen rockzenész-fivérek és nők: aurórák, almák, nórák, negyvenes natasák. Egy társadalmi tabló szerteszórt expozíciói. Kevesebb itt a korábbi művekből (*A Nibelung-lakópark, Asztalizene, Protokoll*) már jól ismert pénzes yuppie, kiégett államszolga, orvos, elszállt és/vagy boldogtalan művészféle, de e történetek alakjai közt is találunk nem egy kiábrándult, cinikus és (ön)reflexív karaktert, mint amelyeneket (sőt, konkrétan: akiket!) Térey korábbi drámáiból, verses regényeiből, elsősorban a *Protokoll*-ból már ismerünk.

Tehát a kötetben nem elsősorban Budapestre, a városra esik a hangsúly, hanem a benne élőkre, a mindennapok mindenféle emberére, akik kitöltik ezeket a tereket, helyeket, és akik saját múltjukban, történeteikben, emlékeikben hordozzák ezeket a helyszíneket. A szerzőt mintha jobban izgatnák a karakterek és sorstörédeikeik, mint a térformák, élettelen kövek és falak, ám ezen az arányeltolódáson könnyen túlléphetünk, ha a városra valóban élettérként, ember és hely elválaszthatatlan szövedékeként tekintünk, mint például ahogyan a szellemi-lelki entitások és a test kettősére is, s nem kötjük az ebet a címbe ígért karóhoz mint helyhez.

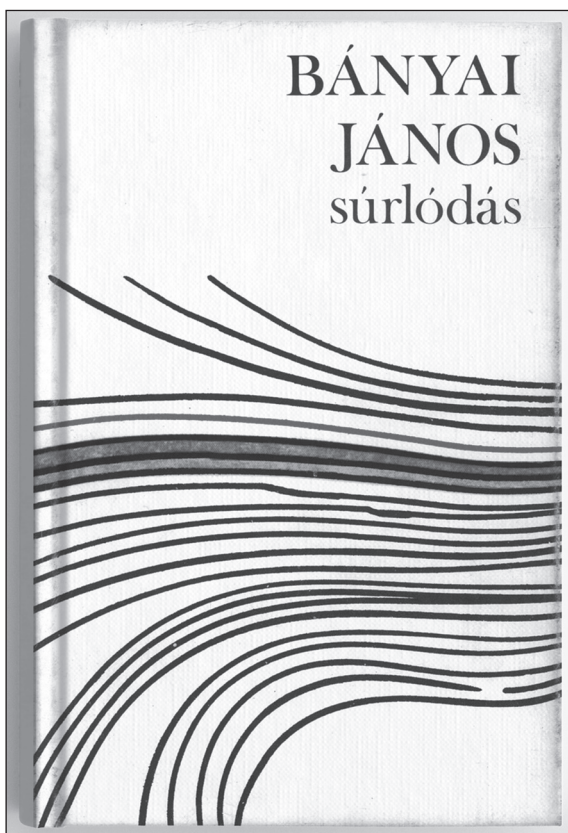
A helyek és emberek szoros kapcsolódása miatt lehet(né)nek izgalmasak a szövegek mellé illesztett fotók, amelyek inkább csak távoli asszociációkkal köthetők az írásokhoz, hangulatjelzések, s mivel többnyire életpillanatok, emberlakta, emberhasználat helyek felvételei, újabb lehetséges – múltbeli – történetek, sorsok felé nyitják meg a kötet terét. Ennek ellenére a fényképek szerepeltetése, bár divatos fogásnak tekinthető a kortárs irodalomban, mégis súlytalan, tét nélküli marad; kiaknázatlan lehetőség, amely tovább fokozza a kötetrel kapcsolatos töredezettség- és hiányérzeteinket. Nehezen dönthető el ugyanis, hogy a vázlatosság, törmelékesség, a város és a múlt pontjainak pillanatfelvételszerű megmutatása az életutak, élethelyzetek esetlegességének, töredezettségének, csonkaságának poétikai vetülete, a kiábrándult, kényelmetlen, érdekes-érdektelen sorsok egymás mellé helyezett mintázata, vagy a sokféle villanásszerű felvetés, a néhol érdektelennek tűnő sztorik, a széttagoltság érzése szerzői hiányossá-

gokból, kidolgozatlanságokból fakad. Annyi bizonyos, hogy a mindennapok fásult monotoníájának, a kilátástalanságnak érzékeltetésére alkalmasabbnak mutatkozott a verses regények hosszan kifuttatott percegése, verkliszterősége, mint a rövidpróza felütéseket és lezárásokat újrakövetelő formája. Így Térey kötetének egyértelműen sikerültebbek azok a darabjai, amelyekben a novella klasszikus követelményeinek engedve kibontja a szereplők közti feszültséget (*Öcskös, A szeretetlenség útját kikövezni*), vagy csattanószerű lezárással él az elbeszélő, mint ahogy *A hurokban, Kígyóverem, Early Winter* történeteiben.

Tér és ember együttes jelenléte eredményezi, hogy a novellákban a térábrázolásra és -használatra az útvonalszerű bejárás jellemző, a szereplők mozgásának, az általuk befogható, tapasztalható látványnak és térelemeknek megfelelően. Ezt erősítik a *Tartalom és helymutató* információi is, amelyek az adott történet minden bejárt helyszínét, utcanevét megadják, s a kötet cím *átkelés* kifejezése is ezt az emberi léptéket, a szemlélődéssel, a tér(beli)(ség) megélésével, gyalogos tempóval befogadott, megfigyelt városra irányul. A járás, az útvonalak egyéni megválasztása – a De Certeau (*A cselekvés művészete*) által megkülönböztetett térbeli gyakorlatok, cselekvésmódok közül az egyik – azt eredményezi, hogy az így alakuló történetek mindennapian lyukacsosnak, esetlegesnek tűnnek a nagy, koherens elbeszélésekkel szemben, s ez a megnyilatkozási térre is hatással van: a történetek nyelvezetét a jelen(et)szerűség, megszakítottság, fatikus elemek sokasága határozza meg. Az útvonalak, irányok megválasztásának szabadságához hasonlóan a nyelvet is a helyzetek, pozíciók, jelenlét megkívánta mondatok szabadsága, sokfélesége, a hangvételek, stílusok, nyelvi rétegek vegyítése jellemzi.

Ugyanakkor a tér megjelenítésének és megismerésének másfajta lehetőségét kínálja a belső borítókon található térkép, mely felülről, távlatokból láttatja Budapestet, s amelyen akár rögzíthetjük is (összeköthetjük, besatírozhatjuk stb.) a szerző által ábrázolt helyszíneket. A térkép megteremti a fel(ül)emelkedés, a voyeurré válás lehetőségét, az egységben látás illúzióját, amelyre amúgy nem sok esélyt ad az elbeszélő, miközben a városban és a szövegekben flâneurként barangolunk. A szerzői előhang ugyan mindkétféle tértapasztalásnak, térbeli gyakorlatnak a lehetőségét felveti, hiszen a város szögleteinek hosszas figyelését és az „alattunk vagy mellettünk” létező „derűs kísértetváros” távlatát egyaránt ígéri, ám a bármiféle egésze vonatkoztatható benyomás kialakítását egyértelműen az olvasóra bízta (kapunk hozzá térképet). A történetek töredékessége, helyszínek sokasága, képek pillanatszerűsége mégis inkább a járás-megtorpanás, rácsodálkozás, nézelődés gyakorlatához áll közelebb. Térey verses epikájától

nem idegen (sőt, lírájától sem) ez a fajta fragmentális, részletekre rá-ráközelítő, egyéni gesztusokból, megnyilatkozásokból, eltérő stílusok, regiszterek, szubkultúrák, társművészetek vegyítéséből építkező történet- és karkterszövés, tehát tér és megszólalásmód, város- és ember(kép) szoros átfedtségben működik itt (is). S ebben jó Térey, amikor igazán jó: a felülről nézett látvány képzeletbeli totalizációjával szemben versebe fogja a szemrebbenés mindennapiságának sűrke különösségét.

Portrék önarcképpel

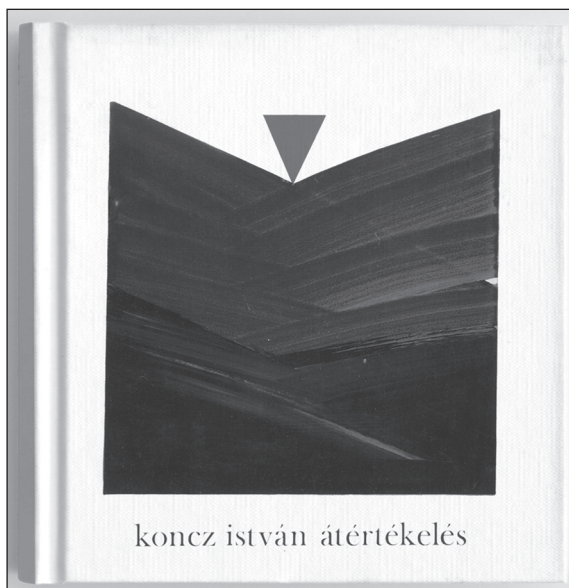
Gergely Ágnes: *Oklahoma ezüstje*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2015

Gergely Ágnes költő *Oklahoma ezüstje* című könyve alcíme szerint *Portrékat* tartalmaz. Valóban arcképeket tartalmaz a kötet, azoknak az arcképeit, akikkel találkozott, akikkel beszélgetett a szerző, akiknek megmutatta a verseit és a fordításait, azokról továbbá, akiket csak futólag ismert meg, de az ismeretség mély nyomokat hagyott benne, egész életre szóló nyomokat, ezért idézhet szó szerint beszélgetéseket, beszélgetés közben elhangzott mondatokat. Jól megrajzolt arcképek ezek, de az arcképek mögött mindig felsejlik a szerző alakja és szava is, jelen van tehát a portrék rajzolása közben, ezért aztán az arcképek az emlékezet jegyeit viselik magukon, mert egyben emlékezések is a megrajzolt portrék, emlékezések találkozásokra, beszélgetésekre, barátságok fenntartására és megszakadására, mindarra tehát, ami egy, az irodalomnak élő költő, prózaíró és műfordító életében tartós élményt és tapasztalatot jelentett. Nem egész alakú portrék ezek, az alakoknak csak egy-egy nagyon jellemző vonására, vagy éppen az emlékezetben rögzített vonására emlékeztetnek, arra, ami a találkozásakor elkezdődött, majd később ilyen vagy olyan formában folytatódott, leginkább persze az emlékezetben folytatódott, ezért az *Oklahoma ezüstje*, Gergely Ágnes emlékezetkönyve valójában a nemrégiben megjelent *Két szimpla a Kedvesben* című memoárkötetnek a folytatása is lehetne, s érdemes is annak folytatásaként olvasni, annál is inkább, mert ott a saját élmény és tapasztalat áll előtérben, mások csak úgy jelennek meg, ha részük van a szerző életében, itt viszont éppen a másokra esik a hangsúly, látszólag háttérbe szorul az én, pedig ismét csak az én van előtérben, mert az én emlékezik, az én jegyzett meg rég elhangzott szavakat és mondatokat, az én jegyzett meg élethelyzeteket és történeteket, mert az emlékezet történeteket őriz, az emlékképek történetekben rögzülnek. Vagyis Gergely

Ágnes könyvében történetek követik egymást, történetek a múlt hőseiről, mindazokról, akiket a költő közelről látott, akiknek a közelében töltött néhány órát, napot vagy éppen hónapokat és éveket. A portré kimondottan festészeti műfaj, szigorú szabályai vannak, s ezeket a szabályokat nem igazán lehet felrúgni, a portréfestészet egy-egy művészeti korszak jellegzetessége, nemcsak azért, mert élő alakokat rajzolt és festett meg, hanem azért is, mert az arcélhez élettörténeteket rögzített, egy-egy jól sikerült festészeti arcképen az egész élet, szinte mindig a jellem látható meg és ismerhető fel, mégpedig az ecsetvonások irányában, a rajz fordulataiban, mindabban, ami látszólag technika, a művészi ábrázolás technikája, holott a művész önarcképe is. Ő nem jelenik meg a képen, de a kép elrendezésében, a vonalak és ecsetvonások irányultságában, a színek harmonikus elrendezésében jól láthatóvá válik és felismerhetővé a művész alakja is. Hát ilyenek Gergely Ágnes portréi is, egyfelől mások arcképét rajzolják és írják körül, másfelől viszont önmagát írja minden mondatban a szerző, annál is inkább, mert az írásos portrék az ő emlékezetében élnek, az ő emlékezetéből jönnek elő, s ennyiben nem tartoznak sem a valóságnak, sem mások emlékezetének, pedig mégis úgy van, hogy mások emlékezetével, vagy éppen a másokban fennmaradt emlékképekkel összevetve mondható egy-egy portré sikeresnek vagy kevésbé sikeresnek. A szavakkal rajzolt arcél összevetése a valósággal, vagy azzal, amit valóságnak vélünk, valójában az írás meggyőző erejét határozza meg, azt, hogy az írásos arcél megfelel annak a képnek, amely kép másokban is él azokról, akikkel a szerző találkozott és beszélgetett, akiknek a szavait és gesztusait az emlékezetében elraktározta és most előhívta. Nem most hívta elő Gergely Ágnes ezeket a képeket, hiszen az írások végén mindenhol jelöli a megírás időpontját és ezzel együtt az újraírás időpontját is. Két évszám az írások végén, az első az első megfogalmazás idejét jelölheti, vagy éppen a történet idejét, míg a második évszám az írás formába öntésének ideje lehet, az az időpont, amikor már túl az első megíráson a végleges formán dolgozott a szerző, azon a formán, amit most kiadott a kezéből. Hogy kikkel volt baráti kapcsolatban, vagy kikkel találkozott alkalmyszerűen, az nyilván nem a véletlenen múlt. A véletlen találkozások is nyomot hagynak az emlékezetben, de nem minden ilyen nyom alakul át írássá, vagyis Gergely Ágnes találkozásai nem a véletlenen múltak, jól előkészített találkozások ezek, ezen túlmenően pedig egész életre szóló élményt tartalmaznak, leírható és közölhető élményt. Felsorolom most, hogy kiknek a portréját rajzolta meg írásban Gergely Ágnes. Rába György, a kötet élén, vele kezdődik a portrék sorozata, s talán nem véletlenül a költő és irodalomtudós arcképével, mert ő volt az, aki közvetve ugyan és a fordításon keresztül meghatározta Gergely Ágnesnek

nemcsak műfordítói munkásságát, hanem költészetét is, hiszen a verstani tudás fontosságára hívta fel a figyelmét, amikor arra figyelmeztette az akkor még fiatal műfordítót, hogy egy jambikus verset nem lehet anapestusban fordítani, s egyetlen éjszakát adott a fordítónak, hogy a verset tegye át anapestusból jambusba. A fordító megtette, és ezzel bebocsátást nyert a verselés területére, oda, ahol a vershez odatartozik a ritmuskép is akár fordításban, akár eredeti munkában. Következik ezután a kötetben Füst Milán és Kassák Lajos kettős portréja, mindkét portré arra megy ki, hogy a költészet dolgaiban útbaigazították az akkor fiatal és kezdő költőt, mert azt kérdezték tőle, mit érzett, amikor első fordítása megjelent, meg azt is megkérdezték, hogy szerinte mitől jó egy vers, majd a válaszok után maguk nyilatkoztak meg, egyik így, a másik úgy, de mindkét nyilatkozat egész életre szóló tapasztalatot közölt vele, s ez a tapasztalat beépült Gergely Ágnes költészetébe. Majd következik Solymos Ida, Hajnal Anna, dr. Balogh János, Karinthy Ferenc, Rab Zsuzsa, Zelk Zoltán és Weöres Sándor portréja. Itt meg kell állni egy pillanatra, mert ez is kettős portré, jól kivehető rajta mind Weöres Sándor, mind felesége, Károlyi Amy alakja. Az előbbi, ahogyan kislány hangján Babitsot idézi, mondván, az egyik vers elmegy gyerekversnek, a másik nem, s talán azt is érdemes megjegyezni, hogy a gyerekverset nem kell félteni az anekdotától, hiszen a gyerek szereti a sztorit. Majd Vihar Béla következik, aztán meg Pilinszky János, s itt is meg kell állni egy pillanatra, mert éppen a Pilinszky-portré adja a könyv címét. Az történt, hogy 1977 nyarán Gergely Ágnes táviratot kapott Amerikából, amiben felajánlják neki, legyen a nevezetes Neustadt-díj zsűrijének tagja, meg hogy a következő év februárjában ül össze a zsűri, és hogy táviratban közölje, ki a jelöltje a díjra. Gergely Ágnes Pilinszkyt jelölte, mert neki volt jó angol nyelvű fordításkötete, majd közli a jelöltek valóban impozáns névsorát. A zsűrizés hosszan tartott, első napon a jelöltekről beszéltek, a második napon a kiesésre ment a zsűrizés, sokan kiestek, végül ketten maradtak, Czeslav Milosz és Pilinszky János, és az előbbi nyert, Pilinszky második lett. A második helyezést is jegyzik, még a lapok is megírják, hogy ki lett a második, így Pilinszky János nevét sokan megjegyzik, majd amikor Gergely Ágnes visszatér Oklahomából, szemére vetik, hogy miért éppen Pilinszkyt jelölte, Illyést kellett volna jelölnie, s maga Illyés is egy véletlen találkozás során, mintha neheztelt volna Gergely Ágnesre. Mások is zsűriztek Oklahomában, nem ekkora sikerrel. Majd a Vas István-portré következik. Ezzel a bekezdéssel indul az írás: „Erősebben vert a szívem, ha jellegzetes arcélét megláttam a kávéházban. Hajnal Anna egy versében azt írta róla, »tevefű«. Nekem kelet-európai fejformája, éneklő hangsúlyai ellenére olyan volt, mint egy angol lord.” Ebből a két mondat-

ból jól felismerhető Vas István alakja, felismerheti az, aki találkozott vele, nekem nem volt hozzá szerencsém, tehát elfogadom Gergely Ágnes róla írott portréját, „mint egy angol lord”. Majd Rayman Katalin és Karig Sára meg Vattay Elemér portréja következik, azután pedig Mátyás Iváné, aki „nagyon tudott hallgatni”, de amikor megszólalt, tartózkodott, így történt, hogy a fiatal költők bemutatkozásán Mátyás is megjelent, meghallgatta Gergely Ágnes verseit, majd azt mondta: „Megszenvedett versek”, s valóban azok voltak, emlékezik ma Gergely Ágnes, pedig az ott elhangzott verseket vagy összetépte, vagy átírta. Megint máskor azt mondta Mátyás, hogy aki odatorleszkedik az Újholdasok asztalához: „még nem garantálja, hogy költő”. Az odatorleszkedik szó maradt meg Gergely Ágnes emlékezetében, „ma is megborzongok ettől a szótól” – írja. Aztán Illés Endre szép portréja következik, valamennyire felróva az utókornak, hogy megfélemedezett, vagy megfélemedezni látszik a neves novellistáról, s csak a kiadói igazgató emlékét őrzi. Majd Nemes Nagy Ágnes portréja következik. Gergely Ágnes nem volt Nemes Nagy tanítványa, de a versei nagy hatással voltak rá, holott kezdetben hidegnek vélte őket, majd később megbarátkozott velük. A Szabó Magda-portré kimondottan személyes, hiszen Szabó Magda a testvérének tartotta Gergely Ágnest, tizenhat év különbséggel ugyanazon a napon születtek. Ezután a portré helyett levélváltás következik Orbán Ottó és Gergely Ágnes között, majd Tóth Eszter és Székely Magda portréja, s végül egy kimondottan személyes portré dr. Tolnay Miklósról, vigyázat, álnév, de benne mintha önmagát rajzolta volna meg Gergely Ágnes, most már közvetlenül, bár most sem magáról beszél, de mindenképpen előjön az ő arcképe az írás mondataiból.

koncz istván átértékelés

A szerelemről szóló könyv

Nádasdy Ádám: *A vastagbőrű mimóza*. Magvető, Budapest, 2015

Nádasdy Ádámnak *A vastagbőrű mimóza* című könyve alcíme szerint írásokat tartalmaz melegekről, melegségről. A könyvhöz Esterházy Péter írt ajánló fülszöveget, amelyben Nádasdyt nagy szerelmi írónak mondja, minthogy *A vastagbőrű mimóza* valóban a szerelemről szól, mégpedig az azonos neműek, a meleg szerelmi életéről, holott a közhiedelem szerint a meleg nem is élnek szerelmi életet, valójában csak az élvezetet hásszák, amely élvezet nem igazán sorolható a szerelem jelzői sorába, pedig Nádasdy Ádám könyvéből éppen az olvasható ki, hogy a meleg is, mint a heterók, az élvezet mellett igazi szerelmi életet élnek, a szerelemről pedig a könyv egyik írásában az áll, hogy a szerelem olyan érzékeny, mint a virágszirom, olyan törekeny, mint a kristály, „hozzányúlni úgysem lehet, hiszen a homoszexuális szerelmet – gondoljuk még ekkor, kamaszkorunkban – úgysem lehet megvalósítani, mert úgysem életképes. Másfelől megszokjuk, hogy a fantáziáink korlátlanok és feneketlenek, bármit el lehet képzelni, és ezzel fel is készítjük lelkünket a meleg élet elkövetkező fájdalmaira. Mert bizony vannak neki, és nem csak testileg.” Vagyis korán, már kamaszkorban világossá válik a szerelem természetrajza, hogy nem igazán lehet tiltani, vagy a tiltás keserőséggel jár, meg hogy nem igazán lehet hozzányúlni, se tagadni nem lehet, hagyni kell, hogy végigélje a maga választott életét, mert csak így lehet teljes az ember, miközben másoktól különbözik, holott ugyanolyan az élete, mint amazoké, csak egy kicsit más, és ez a más teszi őt kisebbséggé a többséghez viszonyítva. A szerelem az élet nélkülözhetetlen felségterülete, vagy van vagy nincs, legtöbbször van és ritkábban nincs, ha nincs, az valami másnak, tiltásnak, fenyítésnek, megvetésnek tudható be, ha azonban van, akkor a vele járó fájdalmat és szenvedést is el kell viselni, mert a szerelem nem ártatlan, nem ártatlan sem a me-

leg, sem a hetero szerelme, választás elé állítja az embert, és nem mindig sikerül jól választani. Nádasdy Ádám könyve arról beszél, hogy aki választott, jól választott, s ez egyformán érvényes mind a filmrendezőkre, mind a színészekre, mind a juhászokra és a fesztiválózó iskolásokra.

Nádasdy Ádám költő és nyelvész, egyetemi tanár könyve, *A vastagbőrű mimóza*, két részből áll, az első részben korábbi írások olvashatók, főként könyv- és filmismertetések, de a könyvekről csak áttételesen, amennyiben azokból film készült, leginkább melegekről és a melegről szóló film. Nádasdy Ádám nagy filmnéző, de nem sokat törődik a filmek technikai oldalával, azzal sem, hogy milyen szögből fényképezték az egyes jeleneteket, hanem a jelenetekre figyel, arra, hogy miként közeledik egymáshoz két férfi. Külön figyelmet szentel a csóknak, egy helyütt éppen azt mondja, hogy két férfi csókjelenete végett kell és érdemes megnézni egy filmet, máshol meg arról beszél, hogy sűrű meleghangulatú filmekben nincsenek ágyjelenetek, ahogyan nincsenek száguldó autók és üldözések sem, hanem marad a kapcsolat, amely egyformán lehet meleg és hetero is. Nem olyan régóta lehet a melegről nyíltan beszélni, korábban tiltás övezte, mert ha nem bűnnek, de mindenképpen elfajlásnak számított, holott a melegség éppoly adottság, mint a cipőméret, vagy éppen a nyúltság, nem erkölcsös és nem erkölcstelen, van benne valami a természetes adottságokból, s Nádasdy Ádám megfigyelése szerint, már kamaszkorban eldől, hogy valaki meleg lesz vagy sem, mert arról beszél, hogy mennek négyen az utcán, jön velük szemben egy csecses lány, jól megnézik, kommentálják is, közben az egyik fiú mindebben nem vesz részt, mert észre sem vette a lányt, hanem a túloldalon ügyködő rendőr alakját nézte. Máshol meg arról beszél, ismét egy filmet ismertetve, hogy két nyájörző fiatal egy éjszaka egymás mellett alszik, az egyik ráteszi kezét a másik keményre duzzadt farkára, s innen kezdődően szerelmi viszony létesül közöttük, ami akkor sem szűnik meg, amikor a két juhászfiú visszatér a városba, családot alapít, gyerekeik születnek, ám továbbra is találkoznak, és amikor találkoznak, hosszú csókkal fejezik ki az örömeiket. Megint máskor arról beszél, hogy máskülönben jól öltözött és nagy megbecsülésben élő férfiú, akiről mindent feltételezni sem lehet, egy elhagyott vasútállomás végében szopja valakinek a farkát, aki közben bűdös buzinak nevezi, ám a férfi mindezt elviseli, bár nem ez a jellemző, ez akár kirívó esetnek is mondható, de a kirívások mindig sokat tartalmaznak az igazságból.

Ilyen kirívó esetekről alig esik szó a könyvben, említésük csak azt példázza, hogy a meleg életének is vannak árnyoldalai, mint ahogy minden életnek vannak árnyoldalai, a házasesletnek és a családi életnek is. Valójában erről beszélt Nádasdy Ádám akkor, amikor megnyitóbeszédet tar-

tott a 14. budapesti melegfesztiválon 2009 augusztusában. Azzal kezdte a beszédet, hogy megállapította: „Idén 14. alkalommal kerül megrendezésre Budapesten az úgynevezett »Melegfesztivál«, azok fesztiválja, akik *nem* az ellenkező neműekhez vonzódnak. Leszbikusok, melegek, biszexuálisok, transzneműek. Örömmel mondom, hogy ez a fesztivál már ennyi idős, hirdetve a szervezők energiáját, sokak támogató lelkesedését és a város civilizált voltát (még ha ez a civilizáció nem is szeplőtlen).” A megnyitóbeszédben a beszélő nyíltan vállalja a melegségét, egyáltalán nem kendőzi el, hogy maga is a melegek társadalmába tartozik, függetlenül attól, hogy előző életében volt egy házassága, és hogy két remek lánya született. Azt jelenti ez, hogy nyíltan beszél önmagáról, ami azért is figyelemre méltó, mert végre a melegség nem tekinthető tabunak, amiről nem illik beszélni, nem is nagyon szabad beszélni, ami titoknak számít, de olyan titoknak, amelyikről mindenki tudja, hogy titok. A titkolódzás hozzátartozik a melegséghez, sokáig kellett titokban tartani mind a családi, mind a közéletben, mert megbélyegzésnek minősült, holott egyáltalán nem megbélyegzés, hanem az élet természetes velejárója, hiszen statisztikák mutatták ki, hogy a születettek populációjában négy vagy öt százalék születik melegnek, s a meleg gyerekek abban különböznek a nem melegektől, hogy nehezebb hátizsákkal kell megmászniuk a hegycsúcsot. Arról beszélt a megnyitóbeszédben Nádasdy Ádám, hogy „ha visszatekintünk az elmúlt évre, a legjelentősebb esemény a Bejegyzett Élettársi Kapcsolat intézményesítése volt az azonos nemű párok számára. Nagy szó ez – mondja Nádasdy –, különösen a világnak ezen a részén, ahol az emberek félni szoktak minden újítástól, minden változástól.” A környező államok törvényi szabályozásához képest ebben Magyarország élen jár, hiszen ezzel csatlakozott „a világ civilizáltabb részéhez, megelőzve az összes környező országot, még Ausztriát is”. Majd arról beszél, hogy családjában polgári, azaz konzervatív nevelésben részesült, s mindmáig megőrizte konzervatív szemléletét, ami abban is megnyilvánul, hogy nem dicséri az éppen regnáló hatalmat, bár ezúttal el kell ismernie, hogy az élettársi kapcsolat intézményesítésével jót tett a hatalom a civilizálódás rögzös útján. „Eddig három párról tudok, mondja, akik bejegyezték magukat (kettőn ott is voltam, teljesen esküvszerű volt), és elmondásuk szerint az anyakönyvvezetők a legnagyobb ügyszeretettel, és persze érdeklődő kíváncsisággal működtek közre.” Az azonos neműek élettársi kapcsolatának intézményesítése valóban sokat jelent, hiszen azt jelenti, hogy a melegség és a leszbikusság megszűnt tabu lenni, nem kell többé titkolni, ugyanolyan elbírálás alá esik, mint minden más családi kapcsolat, s ezen nemcsak azt kell érteni, hogy többé nem titkolják, hanem azt is, hogy ugyanazok a törvények vonatkoz-

nak rá, mint minden más „normális” kapcsolatra. Félve mondom azt, hogy „normális” kapcsolat, mert Nádasdy Ádám könyvéből éppen az derül ki, az olvasható ki, hogy az azonos neműek kapcsolata egészében normális, normális, mert nem valamilyen külső nyomásra történik, hanem természet adta körülmény, vagyis a melegséget nem lehet örökölni, nem lehet eltanulni, nem lehet megszerezni, a melegség vele születik az emberrel, mint az, hogy valaki balkezes, s ahogyan a balkezességet sem kell tiltani, tiltása személyiségromboláshoz vezethet, úgy a melegséget sem kell tiltani, annál inkább nem, minél közelebről válik megismertté, éppen erről szólnak a könyv második felében olvasható tárcák, vagy tárcanovellák. A tárca igényes műfaj, a legnagyobbak is művelik, mert a vonal alatt közölt írás egyszerre hírlapi és irodalmi közlés is, mert rendszerint van, divatos szóval illetve, referenciális háttere, a tárca az életből veszi a témáját, s Nádasdy Ádám melegekről és a melegségről szóló tárcái, amelyek sorozatosan jelentek meg az *Élet és Irodalom* nevű közéleti hetilapban, s már akkor felkeltették az olvasók figyelmét, mégpedig – s ezt hangsúlyozni kell – nem pusztán a tabu téma feszegetése miatt, hanem éppenséggel azért, mert közel kerültek az irodalomhoz, ahogyan minden tárca közel van az irodalomhoz. Nádasdy Ádám *A vastagbőrű mimóza* című könyvét tehát nemcsak a tiltással, a tabuval való harca miatt kell dicsérni, hanem azért is, mert a taburól lerántva a tiltás leplét egyben irodalmat is teremtett, irodalmat a tárcá, a tárcanovella keretei között.

Esterházy Péter írja *A vastagbőrű mimóza* fűlszövegében: „Nádasdy írásai nem egy részhalmazról szólnak, mondjuk, bátran, ez sem volna kevéssé, ez az emancipációs harc, de nem okvetlenül az irodalomra tartozó ügy (megjegyezvén, hogy nem tudom pontosan, és azt hiszem, nem is tudható, mi tartozik oda, mi nem), hanem rólunk, mindenkiről szólnak. És valóban bátran, de ez a bátorság nem az ő-ből következik, hanem részint a szerző nagyságából, részint a... hát azt hiszem, a szerelemből.”

Határtalanul – kulturális identitás a hármashatár osztrák, szlovén és magyar térségében

Gráfik Imre: *Határtalanul. Határon innen és túl.* Pannónia Könyvek, Pécs, 2013

A könyv szerzője, Gráfik Imre az 1980-as évek közepétől egyre intenzívebb kutatásokat folytatott a címben említett térségben, vizsgálva az ott élők nyelvi-kulturális hagyományait, társadalmi együttélési formáit. Kutatási eredményeit számos konferencián mutatta be, és sok tanulmánykötetben, szaklapban megtalálhatóak részeredményei.

A fentiekből már sejthető, hogy legújabb – már nem is annyira új, de elég nehezen beszerezhető, ezért kevésbé ismert –, a témakörrel foglalkozó tanulmánykötete részben ezeknek az itt-ott fellelhető tanulmányoknak a gyűjteménye, ám jóval több egy gyűjteményes kiadásnál, hiszen sok esetben átdolgozta, továbbgondolta a korábban megjelenteket, illetve újakat illesztett hozzájuk. Sőt, a tanulmányokat egyazon kötetben belül, több nyelven is közzéteszi: magyarul, németül, szlovénul, horvátul, tehát a témák szerint érintett közösségek anyanyelvén, és olykor angolul is olvashatók tudományos eredményei.

Gráfik tíz egységre tagolta könyvét: I. Őrsziget – Siget in der Wart. Egy in situ műemléki együttes és történeti néprajzi gyűjtemény, II. A népszínmű szerepe a tudat őrzésében. A Velika Pisanica-i (Horvátország) példa, burgenlandi és szlovéniai kitekintéssel, III. A kisebbségi kultúra esélyei. A horvátországi szórványmagyarság múltja és jelene, IV. Nemzet, nemzetiség, nemzeti kisebbség. Nemzeti identitás a horvátországi szórványmagyarság körében, V. Multikulturális közösségek lehetséges kapcsolatrendszere, VI. A nyelvhasználat és az identitás összefüggései a horvátországi szórvány magyaroknál. Egy mikrovizsgálat tanulságai és dilemmái, VII. Új állam – új lehetőség?, VIII. Hármashatár. Közép-európai nemzeti traumától a népek találkozási helyéig, IX. Nyugat-Európából Kö-

zép-Európába. Egy dunántúli (Vas megyei) példa, X. A Pannon-táj vonzása – avagy – Nyugat-Európából Közép-Európába.

Lássuk tehát kicsit közelebbről a tíz tételt! Az elsőben Őrsziget példájából egy műemlékegyüttes megmentésének, új funkcióval való életre keltésének lehetőségét rajzolja meg a szerző. Mint írja: „A burgenlandi őrszéki magyar települések közül Őrszigeten megvannak az adottságok, hogy egy történetileg kialakult faluközpont műemlékvédelmi és muzeológiai szempontokat is figyelembe vevő revitalizációjával a magyarság legnyugatibb komplex kultúrtörténeti emlékhelyét lehessen létrehozni.” Gráfik felvázolja a vidék magyarságának sok évszázados történetét a nyugati gyepűtől egészen napjainkig. Részletesen bemutatja a műemlék épületek funkcióváltozását, ha volt olyan, majd ír a változó társadalmi igényekről, az Ausztriában kibontakozó és felerősödő falumegújítási mozgalmról (Dorfneuerung), melynek célja a hagyományok, értékek felelevenítése, megóvása. Voltaképpen ezzel a mozgalommal találkozott a lokalitás akarata, amiről a cikkben olvashatunk.

A második tanulmány a Velika Pisanicán kisebbségben élő magyarság identitás- és nyelvörzésének példáját mutatja be, mégpedig a népszínművek és a színjátszás kapcsán. Az anyanyelv használata közösségi szinten rendkívül fontos, mert csak így módon őrizhető meg a népi műveltség tudásanyaga. Ebben segít a színpadi nyelvként felbukkanó kisebbségi anyanyelv. A népszínművek „[h]atásmechanizmusa mögött vitathatatlanul ott rejlik a nem túl bonyolult cselekmény és karakterábrázolás, a nyelvi lelemény, tájnyelv adta lehetőségek kihasználása...”, ami az előadás közönségét saját anyanyelvének használatára ösztönözheti. Gráfik Imre a pisanicai példa nyomán tovább vizsgálódott a horvátországi szórványmagyarság körében, amely vizsgálódásairól is számot ad tanulmányában.

A harmadik cikkben a kisebbségi kultúra esélyeit veszi számba, azzal, hogy egy rövid történeti áttekintésben elmondja, hogyan is került a magyarság Horvátország különböző részeire. Az olcsó földek szívó hatása jelentős magyar tömegeket hozott mozgásba. Ezek a bevándorlók a Dráva és a Száva mentének termékeny síksági falvaiban telepedtek meg. A Monarchia megszűntével elvesztették erős hátszágukat, és nemzetiségi környezetük beolvasztó hatása is felerősödött. Mára az „egyre gyorsuló asszimilációs folyamat, amely a vegyes házasságok számának növekedésében, a magyar nyelvű oktatás igénybevételének csökkenésében, illetve a korai szakosított oktatásban és több más negatív tünetben jelentkezik”. A békeidők folyamatát összeveti a polgárháború következményeivel, és megállapítja, hogy a horvátországi magyar közösséget összességében az oktató értelmiség 40%-a hagyta el az 1990-es években.

A negyedik tanulmány voltaképpen az előzőben felvázoltak folytatása, hiszen a szórványmagyarság egészének nemzeti identitását veszi górcső alá. A kutatás során kérdőíves felméréssel tájékozódtak arról, miként viszonyulnak a szórványban élő magyarok magyarságukhoz, nemzeti/nemzetiségi identitásukhoz. Az adatfelvétel 1996-ban és 1997-ben történt. A kérdőív szemléletében néprajzi/antropológiai megközelítésű. A kérdőív főbb pontjai: a magyarországi származástudat őrzése, magyar nyelvhasználat a családban, magyar nyelvű iskolai oktatás, vallásgyakorlás és hitélet, magyarországi kapcsolattartás, magyar nyelvű elektronikus média, nyomtatott sajtó és könyv, magyar művelődési egyesület, magyar politikai szervezet, magyar ünnepek stb.

Az ötödik tanulmány a multikulturális közösségek lehetséges kapcsolatrendszerét tekinti át, feltérképezve egy adott település, Velika Pisanica településszerkezetében meglévő zónákat. Az egyutcás falut nyugat-keleti irányban a templomok tagolják: a református, a pravoszláv és a katolikus. Gráfik leírja, hogy a református templom környékén magyarok, a pravoszláv templom környezetében szerbek, míg a katolikus templom körül magyarok és horvátok laktak. „A falusi társadalom működése, funkcionális rendje, valamint egyéni, illetve családi stratégiák azonban már igen korán tágították, át- meg átlépték a térbeli határokat.” Ennek a bonyolult kapcsolatrendszernek vertikális és horizontális síkjait elemzi.

A hatodik cikk a nyelvhasználat és az identitás összefüggéseit vizsgálja fel a horvátországi magyar szórványokban. Az előző tanulmányában foglaltakkal összecsengő, ismétlődő, elemző, összegző megállapításai mégis izgalmasak. Főként az, amelyikben a következőket summázza: „Nem állítható ugyanekkor, hogy az ún. nyelvvesztés feltétlenül nemzeti/nemzetiségi tudatvesztést is jelent.” Hasonlóval magunk is találkoztunk a szerémségi Maradékon.

Új állam – új lehetőség? Teszi fel könyve hetedik tanulmánya címében a kérdést. Majd a bevezetőben arról ír, hogy az új lehetőség voltaképpen egy polgárháborús katasztrófával kezdődik a térségben élők számára. Horvátország, részben töröktől megkímélt területén, egy évezrede élő magyarság is menekülni kényszerült a harcok elől. Majd sietve megállapítja: „Az új állam által adott új lehetőségek elvileg és alapvetően, s a legfontosabb emberi jogokban minden állampolgár számára egyaránt érvényesek.” Az elvek és a gyakorlat, tudjuk jól, s ez olvasható ki Gráfik tanulmányából is, hogy sokszor köszönő viszonyban sincsenek egymással. Erre vonatkozatható a következő megállapítása: „Visszafordíthatatlannak tűnő folyamat érvényesül a magyar nemzetiség körében a nyelvi-kulturális asszimiláció és a vegyesházasságok növekedése terén, valamint a csökkenő gyermek-

vállalási készségben. Mindehhez hozzá kell tennünk a nemzeti-nemzetiségi identitását őrző magyar lakosság elöregedését.” A korábbi, polgári hagyományokhoz való visszatérés szabadabb és megengedőbb többségi kerete önmagában nem elegendő. Talán egy erőteljes pozitív diszkrimináció segítheti a kisebbségek megmaradását, amihez kell a horvátok hajlandósága és az anyaország áldozatvállaló támogatása is.

A nyolcadik tanulmány a magyar-osztrák-szlovén hármás határ kialakulásának körülményeivel indít, ami a magyarok számára traumát jelent mind a mai napig. Gráfik bemutatja a határ kijelölésének történetét, majd a két világháború közötti helyzetet is vázolja. Ezután tér rá a második világháborút követő kommunista diktatúra éveiben kialakult helyzet ismertetésére. Az 1949-től kiépülő vasfüggöny, a korábban összetartozó és az összetartozás némely elemét az új országhatárok kialakítása után is őrző térség teljes elszigetelődéséhez vezetett. A fordulat az 1980-as években kezdődött, mikor is a térség társadalmi-politikai szervezetei újraszervezték kapcsolataikat a határ túloldalán lévő partner térségekkel. Az igazi áttörést – írja Gráfik Imre – 1989. május 27-e jelentette, amikor létrejött a *Határ menti találkozó a békéért* Muraszombat, Fürstenfeld és Körmend között. Külön foglalkozik a szerző az 1990-es években kínálgató határ menti együttműködés lehetőségeivel, annak interperszonális, politikai és közéleti, gazdasági és kereskedelmi, kulturális és művelődési, sport- és szabadidős, valamint turisztikai vetületével.

A kilencedik tanulmány egy dunántúli példát mutat be, nevezetesen a határovezetben lévő Iklanberény lakossági átrétegződésének történetét. A falu egy alapvetően jó infrastruktúrával rendelkező térségben, közel a vasi megyeszékhelyhez és az európai hírű Bükfürdőhöz, vonzó megtelepedési helyként kínálta magát németországi és ausztriai nyugdíjasoknak. A külföldiek építkeztek és átépítettek, így teremtve meg számukra új otthonaikat. A betelepültek fele nagyvárosokból – Berlin, Frankfurt, Köln, Hamburg, München – érkezett. Magyarországi gyökerekkel nem rendelkeztek, csupán egyetlen kivételt említ a kutató. Az állandó szándékkal történt megtelepedést mutatja, hogy az újonnan jöttek vállalkozásokat indítottak, néhányuk magyarul tanul.

A Pannon-táj vonzása címet viselő tizedik tanulmány a fent említett kistérségi példából kiindul, a regionális együttműködés lehetőségeit taglaló írás. A régióba való betelepedést a természetföldrajzi és infrastrukturális adottságok mellett a médiaismertséggel magyarázza a szerző. Abból indul ki, hogy Magyarország útja az unióba egy hosszabb előkészület után valósult meg. Ennek az előkészületnek fontos eleme volt az Alpok-Adria munkaközösség, no meg a rendszeres tévéadás, melyen keresztül folyama-

tos volt az információáramlás. Kétségtelenül fontos szerepe volt még a turizmusnak is. A döntő lökést mégis az ország uniós csatlakozása jelentette, ami a térség lakóit azonos, uniós polgári jogállással ruházta fel.

Véleménye szerint fontos tényező, hogy a táj közvetlenül kapcsolódik Nyugat-Európához. A megtelepedés okai között első helyen a munkavállalás, vállalkozás beindítását jelöli meg, majd rögtön ezt követi a nyugalományaiba vonulás. Nem lehet nem észrevenni, hogy elsősorban az inaktív lakosság telepedik meg a térségben. Olyanok tehát, akik nyugdíjas éveiket töltik, és azért jönnek, mert Magyarországon jó körülmények között, olcsóbban és magas színvonalon tudnak élni.

A határok átjárhatósága, légiessége még nem azonos a térségi együttműködéssel. Sőt, a közös ünneplés a hármas határkőnél sem jelent tartós gazdasági-kulturális kapcsolatokat. Gráfik Imre könyvében mindezekről a lehetőségekről olvashatunk, megismerhetjük mindennek lehetséges fundamentumait. Arra azonban, hogy valóban határ menti, sok szálon egymáshoz kötődő térségi együttműködés jöjjön létre a magyar-szlovén-osztrák hármas határ közelében, és ez régióvá szerveződjön, ahogy mondani szokás: sok víznek le kell folynia a Kerkán és a Dráván.

A multikulturalitás együttélést feltételez, de Gráfik könyvéből az rajzolódik ki, hogy ez messze van. A térségben élők inkább egymás mellett élnek, és nem együtt. Napjaink történései – gondoljunk a migránsválságra – a gyors visszarendeződés felé mutatnak. Mindenki határzárban, ellenőrzésekben gondolkodik, ami, valljuk be, nem kedvez egy még ki sem alakult multikulturális környezet fejlődésének.

